

**Втрати ОУН в часі
Другої Світової війни**

**ВТРАТИ ОУН В ЧАСІ
ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

OLZHYCH UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE

**Losses of the Organization
of Ukrainian Nationalists
during the Second World War**

**by
Wasył Veryha**

Published by
The New Pathway Publishers
Toronto, Canada
1991

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ІМ. О. ОЛЬЖИЧА

Василь Верига

**Втрати ОУН в часі
Другої Світової війни**

або

**“Здобудеш українську державу
або згинеш у боротьбі за неї”**

diasporiana.org.ua

Видавництво “Новий Шлях”
Торонто, Канада
1991

ISBN № 0-920365-72-8

ВСТУПНЕ СЛОВО АВТОРА

Віддаючи в руки читачів працю *Втрати ОУН в часі Другої Світової війни*, автор у жодному випадку не претендує на вичерпання зазначеної теми. Навпаки, праця є збором тих інформацій, які друкувалися в різних пресових органах, журналах, регіональних збірниках тощо, головню на базі спогадів поодиноких авторів. Тому тут не може бути сумніву, що це тільки невелика частина тих втрат, про які дані автори почувалися до обов'язку зафіксувати для історії. А скільки втрат понесла ОУН та й весь український нарід, про які ніде немає згадки або через недбальство очевидців, або тому що тих очевидців не лишилося при житті?

Основним завданням цієї праці було — показати не самі числа жертв, не самі імена тих, які впали на шляху боротьби за краще завтра українського народу, але подати бодай основні дані про них як суспільно-громадських так і політичних діячів. Це ж вони, ризикуючи не тільки своїм власним але і своїх родин здоров'ям, а то й життям, не вагалися виконувати добровільно взятий на себе обов'язок — боротися доступними їм засобами за самостійну й соборну українську державу. Вони ж поступали згідно з основною девізою ОУН: *Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї*.

При збиранні матеріалів до цієї праці, впадало в очі те, що окупанти української землі, бажаючи затримати її для себе й перетворити її у свою колонію, переслідували всякі вияви національної свідомости, всіх національно свідомих й активних українців, а передусім українську інтелігенцію. Очевидно, не всю, але в першу чергу ту частину, яка виявляла непересічний дар провідництва й могла ідейно впливати на своє оточення. Не можна забувати, що в міжвоєнних роках, 1920-1939, існували різні штучно створені окупаційними режимами перешкоди й

обмеження вступу української молоді до середніх і високих шкіл, зокрема під Польщею й Румунією, на яких була визначена для українців мінімальна кількість місць (*numerus clausus*), в наслідок чого ряди української інтелігенції зростали дуже повільно й тому вона становила дуже незначний відсоток сіспільства в Західній Україні. У т.зв. Українській Радянській Соціалістичній Республіці, де шкільництво взагалі було наставлене на денационалізацію й русифікацію української молоді, де влада позбавила молодь можливостей вивчати історію свого народу, хоча української інтелігенції було більше, але національна свідомість у неї була притуплена, а крім того там інтелігенція була стероризована органами безпеки (Чека, ГПУ, НКВД), які стояли на сторожі нової російської імперії під назвою Союз Советських Соціалістичних Республік. Беручи те все до уваги, в ім'я правди треба ствердити, що національно свідомої інтелігенції було небагато й тому втрата кожної активної в національно-визвольному русі одиниці була великою втратою в лавах борців за українську державність.

Підкреслюємо ще раз, що в цій праці згадано тільки тих борців — членів ОУН, що віддали своє життя на жертовнику української визвольної боротьби, про яких нам удалося знайти крім прізвищ, принаймні деякі додаткові інформації, як дата й місце народження тощо. Вичислювання тільки самих прізвищ, чи подача самих числових даних про втрати ОУН, не виявляють повного трагізму боротьби, яку провадив український нарід під проводом ОУН в часі Другої Світової війни. Трагедією українського народу було те, що нищили його провідну верству, нищили тих, які мали дані повести народ до остаточної і вирішальної боротьби.

Читаючи цю працю, шановний читач зорієнтується, що автор трактує ОУН такою, якою вона була перед роздором у 1940 році, бо й самий роздор був вислідом дії ворожих українській

визвольній боротьбі сил. Пізніші фракції, ОУН під проводом полк. Андрія Мельника, як і ОУН(р) під проводом Степана Бандери, в засаді визнавали ту саму програму й різниця між ними полягала радше в тактиці, а не в ідеологічних заложеннях. З уваги на те автор не обмежився до якоїсь однієї фракції й тому жертви т. зв. братовбивства, що були втратою ОУН більш трагічною ніж втрати з рук окупантів, автор трактує як вислід ворожих інтриг, спрямованих на дискредитацію ОУН й визвольної боротьби за українську державність. Бо, як це слушно завважив визначний колись бойовик і діяч ОУН Ярослав Гайвас, незалежно від того, хто потягнув курок револьвера, за ним стояла ворожа інтрига, яка діяла на шкоду українській визвольній боротьбі, й тому нищила членів ОУН.

Дехто може завважити, що не всі згадані у праці особи були дійсними членами ОУН. І це відповідає правді, але автор тримався засади, якщо ті особи хоч і не були належно оформленими членами Організації, але співпрацювали з нею, а тим більше коли виконували якусь функцію з наказу Організації, то очевидно, що вони визнавали програму ОУН і через те були втратою для ОУН.

Якщо читач знайде якісь неточності в наведених інформаціях, то це не з вини автора, а з вини джерел, якими він користувався. В ході дослідів над цією темою траплялися й суперечливі інформації, які автор намагався узгіднити, перевіряючи, якщо це було можливе, котра з них правдива. Але це не все можна було зробити. В таких випадках автор подавав обидві інформації на розсудок читача чи пізнішого дослідника.

Автор намагався перевірити всі інформації не тільки на базі друкованих матеріалів, але також організував розмови з поодинокими націоналістичними діячами, як наприклад, з Романом Паладійчуком, колишнім діячем ОУН а опісля ОУН(р); до інших писав листи з проханням подати

якнай докладніші інформації про таких чи інших діячів націоналістичного руху, які загинули в часі війни. На жаль, у більшості випадків ці листи залишилися без відповіді, попри те, що вони могли дещо на ту тему сказати. Немає сумніву, що відповідь прийде у формі критики, коли книжка буде вже в руках читачів.

Але були й виїмки, до яких належать у першу чергу д-р Зиновій Книш, д-р Зенон Городиський, д-р В. Соколовський та ін., яких інформації використано у цьому творі.

На окрему подяку заслуговує м-р Володимир Кузь, який читав цю працю у її першій версії й поробив чимало цінних текстувальних завваг, а зокрема в мовно стилістичній ділянці. Так само щиро подяку автор висловлює всім тим, не згаданим тут особам, які своїми інформаціями й порадами спричинилися до появи цієї праці.

ВСТУП

Організація Українських Націоналістів (ОУН) була створена на Конгресі Українських Націоналістів, який відбувся у Відні від 28 січня до 3 лютого 1929 р. в наслідок об'єднання трьох різних націоналістичних організацій: Групи Української Національної Молоді у Празі, Лєгії Українських Націоналістів у Подебрадах і Союзу Української Націоналістичної Молоді у Львові. ОУН очолював Провід Українських Націоналістів, у скороченні ПУН, обраний на першому Конгресі з представників усіх українських земель на чолі з колишнім полковником і командиром Корпусу Січових Стрільців Армії Української Народньої Республіки, Євгеном Коновальцем. Після 1-го Конгресу всі три згадані організації, як також і Українська Військова Організація (УВО), яку очолював той же полк. Є. Коновалець, увійшли до ОУН. Він же, до речі, був і одією із перших жертв ОУН, з рук большевицького агента Валюха, на вулиці голландського міста Роттердаму 23 травня 1938 р., тобто напередодні Другої Світової війни.

Створення ОУН було реакцією на невдачу визвольних змагань 1917-1921 рр., коли то розполітована українська інтелігенція ставила свої партійні, зокрема соціалістичні кличі, як передумову творення української держави, кличі і гасла, які ділили український нарід на кляси, дворянство-поміщиків, буржуїв-капіталістів, багатших селян-куркулів, малоземельних-бідняків, безземельних-батраків і робітників, які жили з праці власних рук. В дійсності, в перших двох групах чи клясах, тобто серед поміщиків й буржуїв-капіталістів українців було дуже мало й основну масу народу становило селянство. І з-поміж тих поміщиків і буржуїв були такі, які підтримували розвиток української культури, розвиток української національної свідомости, отже були провідною елітою українського народу. Соціалісти закликали до клясової ворожнечі й

боротьби серед народу, зокрема біднішого селянства проти багатшого, бо й робітничка кляса в Україні складалася у великій мірі із зайшлого московського елемента. ОУН засудила всі ті кличі і гасла, які розбивали український нарід, бо з того скористали вороги України й запанували над цілим народом, поділивши українські землі і нарід поміж себе.

Щоб протистояти соціалістичним кличам, ОУН пропагувала національну солідарність й тому висунула клич *Нація понад усе*, вважаючи, що найперше треба здобути українську державу, а щойно тоді, маючи забезпечене її існування, змагатися за такий чи інший суспільно-політичний лад, за переведення в життя таких чи інших політично-ідеологічних теорій. Цю девізу часто помилково, а то і злобно, пояснювано ворогами українського націоналізму, мовляв, ОУН поставила націю вище Бога, що не відповідає правді. ОУН поставила націю вище всіх людських інтересів, як передумову свобідного і всестороннього розвитку цілого українського народу й поодиноких його кляс.

Відомий український націоналістичний мислитель Юліян Вассиян, розглядаючи питання Бога, батьківщини й людини дійшов до такого висновку: "Альтернатива Бог чи батьківщина є логічною помилкою, бо намагається поставити перед людиною в ряд поруч себе різнорідні дійсності. А втім, правдиві взаємини між усіма трьома підметами не оправдують якогонебудь вибору. Людина й батьківщина стоять до себе в відношенні іманенції (тобто того, що впливає з самої людської природи — В.В.) — Бог супроти них має цілком своєрідну форму відношення: одночасної іманенції і трансценденції (тобто такого, що виходить поза межі людської природи - В.В.). Відривати від людини форму її найвищої цьогосвітньої здійснености — значить віддалювати її від Бога, що зрозуміло, не повинно бути наміром християнських учених і виховників."^{1/}

В парі з тим ОУН висунула клич *"Наша сила в нас самих"*, закликаючи всі українські національно свідомі творчі сили до об'єднання, вважаючи, що світ числиться тільки з сильним, а коли український нарід буде об'єднаний і виявить свою внутрішню, спаяну силу в боротьбі за свою державу - тоді не важко буде йому знайти гідних союзників, бо сильним помагають, а на слабих, у найкращому випадку, не звертають уваги, в гіршому випадку — б'ють. Сподіватися, що хтось нас визволить з неволі — не можна, бо, як писала Леся Українка, *"Хто визволиться сам, той буде вільним; хто визволить кого — у неволю візьме"*.

Маючи все це на увазі, ідеологи ОУН поставили дуже високі вимоги до всіх тих, які хотіли в її рядах боротися за краще завтра свого народу. Кожний, хто вступав у члени Організації Українських Націоналістів визнавав політичну девізу *"Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї."* І в боротьбі за ідеали *"Нація понад усе"*, за самостійну і суверенну українську державу, ОУН понесла великі жертви, жертви з рядів найбільш свідомих, найбільш відданих українських патріотів. Під кожною займанщиною, кожний окупант української землі й поневолювач українського народу перед і в часі Другої Світової війни, намагався припинити розвиток українського національного відродження, зупинити зріст української національної свідомості, бо все те загрожувало його імперіялістичним інтересам. Головним завданням окупантів було задушити бажання українського народу, жити вільним життям у своїй власній українській державі. І власне тому, що ОУН стояла в авангарді боротьби за українську державу, за права українського народу, і її гасла, як і її діяльність, йшли наперекір інтересам ворогів України, вони поборювали її всіма доступними їм засобами. В наслідок цього ОУН понесла, неспівмірно з іншими організаціями і партіями, великі жертви в людях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Тема “Втрати Організації Українських Націоналістів у часі Другої Світової війни”, надзвичайно важлива, зокрема з огляду на те, що советська пропаганда вже на протязі десятків років намагається представити організацію як цілість, і кожного її члена зокрема, як німецьких колаборантів, запроданців і зрадників свого українського народу. Оборонятися перед тими злісними звинуваченнями не легко, не маючи належних матеріальних засобів, якими диспонує советська пропаганда взагалі, а московські вислужники в Україні зокрема. З другого боку спростування советських наклепів на українських патріотів узагалі, а на націоналістів зокрема, було утруднене через брак свobodного обміну поглядів та опіній в советському суспільстві, де всякі думки суперечливі з офіційною пропагандою каралися довголітньою тюрмою, а то і смертю. І тому найкращою обороною завжди були і будуть документи, як окупанти, в тому німці й москалі нищили український нарід, а особливо націоналістів. Зрештою, кожний окупант українських земель намагався закріпити своє панування при допомозі насильства, терору та денаціоналізації українського населення.

З уваги на неможливість дістатися до офіційних архівів окупаційних держав, зокрема тих за залізною заслоною, перед кожним дослідником виникає питання: де знайти потрібні матеріяли й документи. Воєнні дії на теренах України, а особливо конечність працювати в підпіллі у стані постійної загрози викриття учасників підпільної боротьби, не дозволяли збирати документації, щоб вона часом не попала в небажані руки. Зрештою, відступ перед московсько-большевицькою навалою в 1944-1945 роках, не дозволяв нагромаджувати архіви, а зокрема возитися з ними з місця на місце, й тому зберігалися тільки найбільш необхідні документи. Мало того,

навіть та дуже невелика частина архівів, що прямо чудом збереглася, ще й досі не опублікована. Тому то хоч-не-хоч, доводиться спиратися в основному на спогадах учасників, що появилися друком на протязі останнього півстоліття.

В ім'я правди треба ствердити, що й вартість тих споминів не все достовірна, бо деякі автори писали їх не з метою задокументувати певні події для майбутніх поколінь, для історії, а радше для самовихвалювання себе, чи свого політичного середовища. Деякі автори підходили у своїх спогадах до описуваних ними подій недбало, а то й не поважно, й тому їхні інформації не завжди бувають точні, повні й задовільні. В деяких є згадки про те, що той чи інший член ОУН загинув на такому чи іншому пості й на тому кінець. Правда, у праці Володимира Мартинця: *“Українське підпілля; від УВО до ОУН”* є навіть перелік членів, що загинули під прапором УВО-ОУН від самих початків аж до 1948 р. Але це є звичайний список прізвищ, поданий у хронологічному порядку, із датою смерти та заміткою з чийх рук вони загинули, однак без жодних додаткових інформацій, хто такі були ті члени, що вони собою представляли в українському суспільстві тощо. Список, що правда, не все докладний, а що найважливіше, неповний, бо в часі публікації того твору, тобто в 1949 р., не було ще жодних особистих споминів, як і не було архівів. Крім того, в його список попали також прізвища людей — явних опонентів ОУН, що виступали проти неї публічно, в пресі, ба навіть писали брошури. Іншими словами з невідомих причин, у його списки попали одиниці, яких смерть з ворожих рук, хоч і була втратою для української суспільності, ОУН не може зараховувати до своїх втрат, бо вони стояли поза нею. А далі, він там подає людей, що загинули природною смертю, від хвороби, через похилий вік або самогубство.

Але що найважливіше, у згаданих списках, як і в різних споминах сучасників, опублікованих в

наступних роках, бракує таких основних даних як дата народження, в деяких бракує дати, місця й обставин смерті, замість хресних імен є тільки ініціали. Одним словом, навіть історичного значення постаті чи події записані в них, кажучи делікатно, недбало. Є деякі цінні спомини, але вони написані радше для сучасників, які були в основному ознайомлені з історичним тлом, для тих, що самі то переживали, але для молодшого покоління там багато незрозумілого, що вимагає пояснення чи уточнення.

Серед споминів того часу найбільш детальними, якщо йдеться про згадані особи, а тим самим і корисними для устійнення втрат ОУН, є спогади Любомира Гірняка *"На стежках історичних подій", "Карпатська Україна" і наступні роки. Спогади і матеріали.* (Нью-Йорк, 1979). На жаль вони обмежуються в основному до учасників Карпатської Січі та членів ОУН, що з ними йому доводилося зустрічатися на протязі короткого часу, від подій у Карпатській Україні восени 1938 р. до вибуху німецько-совєтської війни. Але, згадуючи про різних членів ОУН, і то обох фракцій, він безпристрасно подавав інформації про них і з пізнішого періоду, зокрема про тих, що віддали своє життя в боротьбі за краще завтра свого народу.

Важливим документом того часу є праця Л. Шанковського п.н. *Похідні групи ОУН. (Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр.)* Ця праця появилася в Мюнхені, 1958 р. у видавництві "Український Самостійник", і на своїх 370 сторінках малого формату, обговорює діяльність і втрати ОУН(р). Тут є багато інформацій про жертви цієї націоналістичної фракції в боротьбі з окупантами України. Щоправда, на самому початку він згадує, що "ОУН під керівництвом полк. Андрія Мельника вислала теж три похідні групи на Схід"²/ але, поза лаконічною згадкою на початку (стор. 12-13), що такі групи були, в

дальшому обговоренні діяльності Похідних Груп ОУН на східньо-українських землях, ці групи для нього не існували. Немає навіть натяку на те, що в тій самій місцевості, районі чи області, у тому самому часі гинули від німецької чи советської кулі також і "мельниківці". Не заперечуючи діяльності ОУН, автор зовсім слушно підкреслює, що "коли вибухла війна, на Схід поспішали "бандерівці" й "мельниківці". Скільки на цьому поділі втрачено дорогоцінної енергії, цього теж ніхто ще не підрахував"^{3/}. Можна сміло сказати, що й не підрахує, бо це просто фізично неможливо. Звага на те, що обидві фракції ОУН визнавали ту саму ідеологію, ті самі філософічні принципи, ба, що більше, навіть ту саму назву, в цій праці вони трактуються нарівні. Однак для ясности, де це тільки було можливе, спостерігається скорочення ОУН(р) для ОУН під проводом Степана Бандери, помимо того, що в той час та група вживала на своє означення ще й букв (сд), тобто самостійників-державників, так нібито матірня ОУН під проводом полк. А. Мельника не була самостійницькою, ані державницькою. В дійсності додаток (р) — революціонерів більш підходящий просто тому, що засаднича різниця поміж цими двома фракціями, колись однієї організації, була і залишилася в тактиці, як і в інтерпретації поняття "революція". Багато потягнень проводу ОУН(р) були більш радикальні-революційні і не все належно продумані, ніж ПУН, і через свою незадовільну обережність вона понесла мабуть найбільші втрати в людях, головно молодих.

Про жертви матірної ОУН багато матеріялу знаходиться у збірнику *"На зов Києва"*, що появился 1985 р. в Торонті, Канада, за редакцією Костя Мельника та інших, у серії видань Науково-Дослідного Інституту ім. О. Ольжича. На жаль, хоча тут про жертви ОУН згадують майже всі автори статей чи споминів, роблять вони це дуже побіжно. Щоб не бути голослівним, ось така цитата:

“Наш провідник ОУН на Харків і область, інж. М. Кононенко, був прототипом духового формату О. Ольжича-Кандиби. Був розстріляний Гестапом. Подібними до нього були інж. І. Горбань, інж. Т. Недужий, інж. В. С. Світличний, розстріляні в Гестапо”. Після цього йде ствердження, що “ми не мали фізичної можливості встановити точні дані про загибель членів ОУН... бо вбивства проводилися в таємниці”.^{4/} Отже тут, крім прізвищ, немає жодних інших даних про згадані жертви німецького терору.

Аналізуючи повище наведені цитати, можна зовсім спокійно заявити, що для дослідника тієї доби, як також і для пересічного читача, це не зовсім зрозуміле. Створюється враження, що автор, знаючи аж два ініціали, тобто ім'я і по батькові, напевно знав і хресне ім'я кожної з наведених жертв німецького терору, на жаль він їх не назвав. Тут ми могли б зовсім добре обійтися без ініціалів батьків, які читачеві в дійсності нічого не говорять, але хресне ім'я, тим більше в популярних прізвищах, є прямо необхідним для уточнення даної особи. Ім'я батька могло б бути корисним тоді, коли трапляються два, а то й більше, таких самих імен і прізвищ.

Відносно дат, то у нас справа просто жахлива. *Енциклопедія українознавства*, на жаль, з невідомих причин, не подає докладних дат визначних людей, а тільки роки народження і смерті. Жодна із двох, чи пак, тепер уже із трьох фракцій ОУН, і досі не спромоглася видати біографічного словника, чи довідника своїх членів, що впали на полі бою, на полі слави за українську державність.

У збірнику *“Організація Українських Націоналістів”, 1929-1954*, що появився в Парижі в 1955 р., є підрозділ “Пам'яті впавших за волю і велич України”, де знаходиться п'ять фрагментів-нарисів, особистих споминів полк. Андрія Мельника, про полк. Євгена Коновальця, Олега Кандибу-Ольжича, Омеляна Сеника-Грибівського, полк. Романа Сушка-Сича, Миколу Сціборського-Житомирського і

Ярослава Барановського-Лімницького. На жаль це тільки політичні силуетки і нема в них основних біографічних даних, як дата народження, інформації про наукову, військову чи суспільно-політичну діяльність. "Не повні ці спогади, — писав полк. А. Мельник, — і не мають претенсій відтворювати цілість образу постатей, що впали на своїх постах. Не відтвореною залишається, прим. постать ген. Віктора Курмановича, Ореста Чемеринського-Оршана і довгий ряд інших з провідного активу, що діяли безпосередньо з рамени ПУН.^{5/}

Автор наведеної вгорі цитати каже, що точних даних про членів, які загинули з рук Гестапо, неможливо було установити. І це самозрозуміло, але не є самозрозумілим, чому тих даних не подали бодай приблизно, місяць і рік із знаком запитання; це вказувало б, що дата непевна, але вона є. Наприклад, "загинув у серпні (?) 1942 р.", або тільки рік, якщо не можна устійнити навіть приблизно місця, чи пори року смерті.

Авторові можна це простити, коли він мав за мету кинути тільки декілька фрагментів з життя даної особи, але не можна того простити редакторам, що не потрудилися, щоб подати необхідні дані про всі бодай важливіші особи, згадані у збірнику. А в той час то ще було можливе, бо ж жило ще багато творців тих подій, які могли розказати багато чого про друзів-однодумців, яких уже не було між живими. І про це говорить також і сам полк. Мельник, пишучи: "Не відтворені постаті незабутніх Осипа Чучмана, Макара Кушніра, Юліяна Вассіяна, що природною смертю вмерли серед невідрадних житлових умов. Не відтворені десятки світлих постатей провідниць і провідників, не відтворені сотки лицарських постатей бойовиків, які на жертovníку батьківщини життя своє зложили на полі слави, чи в тюремних казематах, концентраційних таборах, чи на далеких засланнях".^{6/}

Від того часу проминуло десятки років, але ще й

досі немає доповнень до тих біографічних нарисів. Відійшло у вічність чимало сучасників, воїнів, підпільників-революціонерів, а разом з ними здебільшого відійшли в забуття і їхні героїчні вчинки, подвиги у змаганнях, не задокументовані для майбутніх поколінь.

Ми дуже часто забуваємо, що історія — це все те, що нарід і його провідники робили і роблять кожного дня, це сума всіх подій, перемог і невдач, що кожночасно зареєстровують літописи. Історію творять організації і люди, що своїми спонтанними чи плянованими діями вплили на поверхню суспільства, тобто вирости понад голови свого довкілля своїми ідеями чи своїми вчинками. На жаль, майбутні історики не візьмуть до уваги навіть найбільшої ваги подій, якщо вони не будуть задокументовані у письмовій формі. Щоб не було непорозуміння, що історія — це не сума подій, життя і боротьби за своє існування якогось народу, організації чи громади, історія це сума подій задокументованих у письмовій формі. З уваги на те слід подумати над тим, щоб діяльність ОУН задокументувати якнайбільш докладно, бо зараз немало є наших недругів, а вони докладають усіх зусиль, щоб діяльність ОУН представити як авантюристку, шкідливу для українського народу. Власне живим ще свідкам тих подій слід над тим поважно призадуматися.

На цьому місці слід підкреслити важливість документації зібраної в багатотомному виданні *Літопису Української Повстанської Армії*, за редакцією Євгена Штендери і співредактора проф. Петра Потічного. Щоправда ця документація відноситься вже до другого періоду воєнних дій, тобто до збройного виступу ОУН проти німецької, а згодом і проти советської, окупації у рядах Української Повстанської Армії. До цих матеріалів деякі сучасники висловили свої навіть і поважні застереження, як напр. Максим Скорупський у своїх

спогадах під назвою "У наступах і відступах" (Чикаго, 1961), доповнених і перевиданих у Парижі 1989 р. п.н. "Туди, де бій за волю", Вони звинувачують редакторів у тенденційності підбору матеріалів до збройної боротьби УПА. Це означало б, що є ще й інші матеріали, які могли б доповнювати те, що зібрано в *Літописі УПА*. На жаль, поза самими обвинуваченнями і поза спростуванням деяких епізодів боротьби самим курінним УПА М. Скорупським, нічого більше не появилось.

Багато для закріплення діяльності ОУН зробив Зиновій Книш у своїх працях, але то ще далеко не все. Тому що ОУН понесла великі втрати в людях, які виконали величезну роботу на зруйнованій більшовиками й німцями Україні, про ці жертви треба заговорити не тільки самими цифрами, але також і біографічними довідками. Зокрема це слід зробити заради тих, що віддали свій час, свою енергію і свої таланти, ба навіть своє життя для великої ідеї. Вони могли помилятися у своїх поглядах, могли робити помилки, виконуючи доручені їм завдання, але їм не можна закинути браку любови до рідного народу, до рідної країни, браку патріотизму, бо ж націоналіст — це в першу чергу патріот. Якщо вони й робили помилки, то їх не слід замовчувати, а навпаки, виявляти й аналізувати, щоб на них училися ті, що прийдуть по них і щоб вони не повторювали їх знову.

Г. Полікарпенко, в дійсності Полікарп Герасименко, у своїй невеликій праці "ОУН під час Другої Світової війни" яка вперше появилася циклоstileвим виданням у 1947 р., зробив першу спробу аналізу діяльності Організації Українських Націоналістів, зокрема на Східньоукраїнських землях (СУЗ). Щоправда, його аналіза відноситься до жертв матірньої ОУН під проводом полк. А. Мельника й тому не охоплює жертв ОУН(р). Найважливішим завданням кожної організації, що хоче жити і розвиватися — це пропагування ідеї, яка лягла в її ідеологічну основу. ОУН поставила собі "добро нації

понад усе", тобто понад усі людські справи, приватні, особисті чи групові інтереси. Іншими словами, ОУН стала на протилежному боці до марксизму, що пропагує солідарність робітничої кляси під кличем "пролетарі всіх країн єднайтеся" і боротьбу з іншими клясами як визискувачами. Інакше кажучи, марксизм проповідує клясову ненависть і міжклясову боротьбу внутрі одного і того ж самого народу в ім'я інтернаціональної солідарності. Але український нарід мав змогу переконатися, що цей клич, принаймні у програмі Російської Комуністичної Партії, згодом перейменованої на Всесоюзну Комуністичну Партію (большевиків), а вкінці на Комуністичну Партію Советського Союзу, виявився пустою фразою, тільки димною заслоною, що скривала "веліко-русскій" шовінізм й жадобу панувати над іншими народами. Робітництво й селянство ніколи і ніде не було так жахливо безправнене і експлуатоване, як у ССРСР, за режиму, який себе безсоромно називає "робітничо-селянським". Там режим створений Леніном і Сталіном знищив аристократію, і взагалі маєтну верству суспільства, а робітників і селян обернув у рабів державної машини, на чолі з комуністичною партією ССРСР, речником інтересів московського імперіялізму. Тому й не диво, що коли німецько-советська війна відкрила залізну заслону, народ з хлібом і сіллю вітав німецькі війська як визволителів. В той же час ідея українського націоналізму знайшла придатний ґрунт серед населення України, а зокрема серед академічної молоді, яка не зуміла знайти задоволення у марксизмі-ленінізмі.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Коли ж говорити про Другу Світову війну, то для українців вона розпочалася не 1-го вересня, але 15-го березня 1939 р., тобто в день початку агресії Угорщини на Карпатську Україну. Після Першої Світової війни Закарпаття, під назвою Підкарпатська Русь, була складовою, номінально автономною, частиною федерації чехів і словаків — *Чехо-Словаччини*, яка постала на руїнах Австро-Угощини, 21 жовтня 1918 р. В той же сам час, 29 жовтня 1918 р. користаючи з розвалу Австро-Угорщини, на Балканах проголосила свою незалежність ще одна слов'янська держава Югославія, офіційну назву якої змінено 24 листопада 1918 р. на Об'єднане Королівство Сербів, Хорватів і Словінців.

У вересні 1938 р. Чехо-Словаччину, згідно з Мюнхенським арбітражем розпарцельовано: Німеччина окупувала Судети, Угорщина забрала південну частину Словаччини з містами Нове Замки і Кошиці, й південну смугу Карпатської України з містами Ужгородом і Мукачевом, а Польща — місто Тешен з околицею. 8 жовтня 1938 р. Підкарпатська Русь отримала повну автономію й змінила назву на *Карпатська Україна*, яку остаточно очолив як прем'єр автономного уряду о. д-р Августин Волошин. При наступній кризі в березні 1939 р. Німеччина захопила всі чеські землі й створила з них т.зв. *Протекторат Богемії й Моравії*, словаки проголосили свою незалежну державу — *Словаччину*, а українці незалежну *Карпатську Україну*.

Але доля Карпатської України була незавидна від хвилини проголошення її повної автономії, бо мадяри вимагали прилучення її до Угорщини на базі історичного минулого. Закарпаття, так само як і Словаччина, на протязі кількох століть аж до 1918 року належали до Угорського королівства. Мадярські претенсії до Карпатської України

підтримувала Польща, яка домагалася спільного польсько-угорського кордону, тобто ліквідації Карпатської України, як автономної чи незалежної держави. Щоб доказати неспроможність українців самим управляти своєю державою, поляки й мадяри висилали до Карпатської України своїх диверсантів, які заколочували спокій та мирне життя її населення. Навіть чеське військо, яке стояло ще залогами в Карпатській Україні й повинно було стати в її обороні, перешкоджало українцям встановити свою владу й будувати державу.

З того власне часу ОУН була безпосередньо заангажована в воєнних діях. Її члени стали до послуг урядові Карпатської України й допомагали в організації збройних сил молодій державі, які поборювали диверсантів й допомагали втримати лад і порядок. В Карпатській Україні ОУН понесла перші жертви не тільки з рядів загального членства, але також і з провідного активу.

Політичні обставини в часі відродження Карпатської України восени 1938 р. не сприяли створенню регулярних збройних сил й тому постала із добровольців "Організація Народньої Оборони — Карпатська Січ", якої головним комендантом був Дмитро Климпуш. Шефом штабу був іменований Михайло Колодзінський-Гузар, член ОУН і референт КЕ ОУН на Західньо-Українських Землях (ЗУЗ), тобто на землях під польською, румунською та чеською окупаціями. З хвилиною проголошення самостійности Карпатської України 14 березня 1939 р. Карпатська Січ стала регулярною армією і єдиною збройною силою новоствореної держави. В часі мадярської інвазії Карпатської України, Карпатська Січ виявила максимум героїства в обороні своєї батьківщини, а в рядах її, особливо в командному складі, було багато членів ОУН не тільки із Закарпаття, але з усіх частин розлогої української землі.

В боротьбі з мадярами попав у полон і шеф штабу

Карпатської Січі полк. Михайло Колодзінський-Гузар разом зі своїм членом штабу пор, Зеноном Коссаком-Тарнавським. Мадяри, всупереч усім міжнароднім угодам відносно трактування воєннополонених, розстріляли чимало Карпатських Січовиків, а між ними й М. Колодзінського та З. Коссака.

Михайло Колодзінський-Гузар (1902-1939), студент права, політичний і військовий діяч. Народився він 26 липня 1902 р. в селі Поточиська Городенського повіту (Галичина), за віровизнанням римо-католик. Деякі з його родичів прийняли греко-католицький обряд і змінили прізвище на "Колодинський", але він не хотів того робити для підкреслення, що прізвище, обряд, чи взагалі релігія, не вирішують про національність. Колодзінський скінчив польську військову школу і мав військову рангу підпоручника. Колодзінський любив військо й у своїй державі він, мабуть, був би залишився професійним військовиком, але під польською окупацією він і не хотів, і не міг робити військової кар'єри. Але військова справа його цікавила і він наполегливо її студіював з власної ініціативи. Будучи молодцем у часі визвольних змагань, він переживав той підйом творення української держави та її упадок 1918-1919 рр. під ударами великої польської військової сили. Це і спонукало його до того, що 20-літнім юнаком, він вступив у члени Української Військової Організації (УВО) в 1922 р. УВО була нелегальною військово-політичною формацією, що постала 1920 р. заходами старшин українських армій з метою продовжувати збройну боротьбу за державність України. М. Колодзінський, як член УВО, а пізніше ОУН, маючи військову освіту, залюбки писав статті, виголошував доповіді та провадив лекції на військові теми на курсах.

В 1929 р. поляки арештували М. Колодзінського у справі саботажів на т.зв. "Східніх Торгах" у Львові, але на самому процесі його суд звільнив. В ОУН він

був активний у військово-кадровім відділі і з початком 1931 р. його знову поляки арештували за писання статей на військові теми для націоналістичних публікацій і за участь у з'їзді спеціалістів-військовиків у Данцігу. На суді він своєю поставою і знанням заімпонував не тільки присяжним, але навіть і прокуророві та суддям. Але звільнити його не могли, бо зміст статей був гостро проти польської держави і тому засудили його на можливо найнижчу кару з даного параграфу кримінального закону — один рік тюрми. Вийшовши з тюрми, в роках 1932-1933 М. Колодзінський був військовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН на Західньо-українських землях (ЗУЗ). Будучи розконспірованим, він не міг уже успішно працювати в Організації і ПУН викликав його закордон. В скорому часі хорватська визвольно-революційна організація звернулася до ПУН з проханням виделегувати когось на інструктора революційно-військової тактики. ПУН делегував Колодзінського і він викладав у їхньому таборі в Італії. Коли ж італійці ліквідували хорватський табір, вони, разом з хорватами, затримали також і Колодзінського й запроторили його на Ліпарські острови коло західнього побережжя Італії. За наполегливими заходами проф. Євгена Онацького й полк. Є. Коновальця італійці остаточно звільнили Колодзінського. ^{7/} В листопаді 1937 р. полк. Є. Коновалець запропонував створити Окремий штаб Проводу Українських Націоналістів для справ Закарпаття, який в лютому 1938 р. формально і практично розпочав свою працю. Повернувшись з Італії, М. Колодзінський увійшов до цього штабу як референт військових справ. Він, між іншим, написав кілька праць на військові теми, а втому й *“Українська воєнна доктрина”* та *“Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття.”* Ця праця знайшла високу оцінку в німецьких військових колах.^{8/} Полк. Колодзінського-Гузара мадяри розстріляли в селі Солотвина Тячівського району на Закарпатті 16 або

17 березня 1939 р. Так загинув талановитий син України і відданий член ОУН на 37-му році життя.

Разом з М. Колодзінським мадяри захопили й розстріляли також члена Крайової Екзекутиви ОУН Зенона Коссака-Тарнавського. **Зенон Коссак** (1907-1939), псевд. **Тарнавський**, народився 1 квітня 1907 р. в Дрогобичі. Закінчивши дрогобицьку гімназію в 1926 р., Зенон записався на правничий факультет львівського університету. Але закінчити студій йому не довелося, бо віддавшись повністю підпільній праці, вслід за якою йшли часті арешти польською поліцією, не мав змоги приготувитися до іспитів. В 1928 р. З. Коссака покликано до війська і як абсолювента середньої школи, його спрямували до військової школи підхорунжих у Раві Руській. Не зважаючи на те, що він був відповідним кандидатом на старшину, зі школи його виключили, підозріваючи у приналежності до підпільної української організації. З. Коссак провадив підпільно-організаційну працю серед студентської та робітничої молоді, яка гуртувалася в молодечій організації "Пласт", де він сам був активним членом, та в руханково-спортивім товаристві "Соколи". Тереном його діяльності був Дрогобицько-бориславський басейн, zagrożений впливами сильної соціалістичної організації.^{9/} В цей час, 1930-1932 рр., він був членом і бойовим референтом УВО, а від 1929 до 1932 р. був також членом Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ і займав різні пости в організації. Крім підпільної діяльності, З. Коссак писав статті на ідеологічні теми до *Вісника*, що його редагував Дмитро Донцов.

28 жовтня 1930 р. Зенон Коссак організував і особисто керував експропріаційним нападом на поштовий віз під Белзцем. За його співучастю або під його керівництвом відбулося декілька експропріаційних нападів на пошту чи на поштові вози в 1930-1931 рр. Польська поліція підозрювала, що це робота З. Коссака, але не могла його спіймати й визначила нагороду в сумі 1500 зол. тому, хто

допоможе його схопити. На ці гроші злакомився провокатор в рядах ОУН, Роман Барановський, який видав З. Коссака. І так його революційну діяльність перервав арешт у зв'язку із нападом на пошту в Городку Ягайлонським, 30 листопада 1932 р. та схопленням польською поліцією Василя Біласа та Дмитра Данилишина. Коссака засудили на сім років ув'язнення. Відсидівши п'ять з половиною років у знаних зі своєї суворости польських тюрмах у Вронках і Серадзі, Коссак вийшов на волю весною 1938 р., скориставши частинно з проголошеної амністії. У вересні того ж самого року він був знову арештований у Дрогобичі під закидом, що він планував утечу з тюрми Степана Бандери. Для певности З. Коссака перевезли до тюрми в Познані, звідки випустили його при кінці листопада 1938 р., не маючи доказів проти нього.

При кінці грудня 1938 р. З. Коссакові вдалося нелегально переправитися через кордон на територію Карпатської України, де він вступив у ряди Карпатської Січі під прізвисьмом пор. Зенон Тарнавський. Маючи незакінчену польську старшинську школу піхоти, він був призначений на пост ад'ютанта шефа штабу Карпатської Січі полк. Колодзінського. З ним разом він покинув Хуст перед малярською навалою в березні 1939 р. По дорозі був ранений у ліву ногу і його, разом з Колодзінським, захопили маляри й розстріляли в Солотвині 16 або 17 березня 1939 р. на 32-му році життя.^{10/}

Степан Гинилевич (1905-1940), чотар Карпатської Січі, відомий під псевд. **Дубик**, був високоідейною людиною-патріотом, родом із села Тисова Перемиської округи. Він, із залишеного йому в спадщині по батьковій майна, фінансував у Перемишлі видавання тижневика *"Український голос"*, який від 1929 р. був носієм української націоналістичної думки. Крім того він працював в *"Українському голосі"* зовсім безплатно як адміністратор. В тридцятих роках він, за дорученням полк. Є.

Коновальця, завідував контом ОУН призначеним на "наглі видатки" організації в краю. С. Гинилевич був ідейною, чесною та відданою організації людиною і майже весь свій маєток віддав на організаційні цілі.^{11/} В часі проголошення автономії Карпатської України він вирішив, що його місце в рядах будівників української державности. В скорому часі він опинився у рядах Карпатської Січі й загинув у боротьбі з поляками-диверсантами в селі Волове, в обороні самостійности Карпатської України в 1939 р. Він там і похований.^{12/}

Тарас Марфієвич, родом з села Веренчанки на Буковині, також поспішив на допомогу творити українську державу і як чотар Карпатської Січі загинув смертю героя в боях проти мадярів у березні 1939 р. Загинули тоді в боях з мадярами також Гриць Гасин, член Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ, Микола Андрушків, Роман Небелюк та багато інших молодих членів ОУН.

Микола Андрушків родом із села Мразниці, відслуживши у польському війську, займався культурно-освітньою та театральною працею. 1931 р. був арештований у зв'язку з вбивством Тадеуша Голувка в Трускавці, але звільнений судом. Восени 1938 р. він разом з іншими патріотами опинився на Закарпатті і будучи обізнаним з театральним мистецтвом, був приділений до новоорганізованої мистецької групи під назвою "*Летюча Естрада*". Завданням "*Летючої Естради*" було ширити національну свідомість серед населення Карпатської України при допомозі театрального-музичного мистецтва.

Роман Небелюк народився 22 квітня 1919 р. у Делятині, на Гуцульщині. Закінчивши школу, працював у Ямній в кооперативі, але події за Карпатами заставили його покинути працю й податися туди, де "сурми заграли". Там він вступив у ряди Карпатської Січі, а пізніше був призначений разом з М. Андрушковим до "*Летючої Естради*". Коли

грянула мадярська навала, всі члени "*Летючої Естради*" покинули Мельпомену і з крісами в руках обороняли права Карпатської України на власну державність. І тоді обидва вони, Андрушків і Небелюк, загинули в обороні Головної Пошти в Хусті в березні 1939 р.

Про цю мистецьку одиницю мадяри та їхні прихильники ширили різні неймовірні інформації. Одна з них твердила, що "*Летюча Естрада*" це небезпечна федерація фільмових режисерів та кореспондентів, що провадили шпіонажу з рамени Америки та Німеччини, які хотіли створити Україну".^{13/}

Деяких членів ОУН мадяри захопили в полон і посадили до тюрем як звичайних злочинців та без суду їх мордували. Так загинули колишні націоналістичні активісти у Торговельній Академії в Мукачеві **Дмитро Бандусяк**, **Михайло Габода** а також **Панас Кедюлич**, студент **Олександр Блистів** у Хустській гімназії та багато інших. До речі, тут варто згадати й те, що закарпатець Михайло Киштулинець, який також попав був тоді до мадярської тюрми, був переведений до келії, в якій перед ним перебував Олександр Блистів. Там він знайшов кусник паперу, на якому кров'ю було написано: "Я, Олександр Блистів, 23-річний студент з Хусту, іду на смерть за те, що люблю свою рідну Україну",^{14/} а під тим була дата "Хуст, 24.III, 1939." Інші загинули у відкритій боротьбі зі зброєю в руках.

До таких належав високоідейний націоналіст **Федір Тацинець**, який будучи ще студентом, обурений шкідливою роботою москвофілів на Закарпатті, у 1929 р. виконав невдалий атентат на голову москвофільського "Общества ім. Духновича" Євгена Сабова під час т.зв. "Дня Русской Культури" в Ужгороді.^{15/} Під кінець 1930-их років Тацинець учителював і коли на Закарпатті розпочалися розрухи за поширення прав українського народу і за його свободу взагалі, він став на службу своїй вужчій

батьківщині і як поручник Карпатської Січі брав активну участь у боротьбі проти мадярського наїзника. Після того як мадяри загарбали Карпатську Україну, Тацинець зорганізував партизанський відділ, з яким продовжав боротьбу проти мадярів аж до своєї героїської смерти кілька тижнів пізніше.^{16/}

Чимало закарпатців мусіли покинути свою вужчу батьківщину і пізніше віддали своє життя в боротьбі з новими, німецьким або большевицьким окупантами. З-поміж них слід згадати **Івана Кедюлича**, що закінчив чеську старшинську школу і, відійшовши з війська в ранзі поручника, учителював і виховував молоде покоління на відданих патріотів України. Коли ж прийшов зрив Карпатської України, він у січні 1939 р. вступив до Карпатської Січі і працював як прекрасний інструктор чоловічої, а також жіночої, Січі.^{17/} Вийшовши з Закарпаття за часів німецько-советської війни й окупації німцями України, Кедюлич вкючився у ряди Української Повстанської Армії і продовжав боротися за нездійснені ще ідеали українського народу під псевдонімом Іван Чубчик. І там він і загинув.

В рядах підпільників загинули ще й інші закарпатці на чолі з **Михайлом Габодою**, колишнім націоналістичним активістом, та **Марусею Бісунівною**. Московські окупанти, захопивши Закарпаття, знищили їх як небезпечних "ворогів народу", Габоду в Мукачеві, а Бісунівну в Хусті.^{18/}

У своїй праці *Карпато-Українська Держава* проф. Петро Стерчо, проаналізувавши жертви, що впали в обороні державности Карпатської України в 1938-1939 рр., писав:

В боротьбі за волю Карпато-Української Республіки впало на полі слави багато найкращого цвіту народу. Обставини не дали змоги зібрати докладні дані про жертви цієї боротьби, бо окупаційна влада не була в цьому заінтересована. Стараннями проф. Августина Штефана, Голови Союму Карпатської України, при значній допомозі

Дмитра Мішанича, складжено список деяких жертв оборони Карпатської України. Він охоплює тільки дуже малу частину полеглих чи переслідуваних мадярською владою. ^{19/}

Він подає також "Неповний список полеглих у боротьбі в Карпатській Україні за волю України", в котрому нараховано 117 відомих людських жертв. У цьому списку гідне уваги те, що поміж тими, що полягли на полі слави за волю Карпатської України, знаходяться прізвища людей, що походили з усіх частин просторої української землі, а не тільки з самого Закарпаття. Багато учасників боротьби за волю Карпатської України з вибухом німецько-советської війни взяли участь у Похідних Групах на східноукраїнських землях і там продовжали боротьбу і віддавали своє життя за звільнення українського народу з-під чужого панування.

Під соборницьким прапором, на широких степах Наддніпрянщини, а деякі аж на Кубані, загинули закарпатці **Юрко Борш, Ілько Газуда, Грицько Стегура, Андрій Стерчо** й багато інших, чиїх імен не записано в літописах боротьби за волю українського народу. **Андрій Стерчо**, повернувши із СУЗ, залишився на Холмщині і був назначений провідником Грубешівщини й одночасно головним зв'язковим через ріку Буг на Волинь. Тут його большевики схопили в 1949 р., вивезли в глиб Росії до тюрми в м. Горькій, звідки він уже живим не вийшов. ^{20/}

ЗАХІДНЯ УКРАЇНА ПІД БОЛЬШЕВИКАМИ

Більшість контактів ОУН в краю з ПУН-ом відбувалися за посередництвом післанців, або й провідних членів, які нелегально переходили через кордон польсько-німецький чи польсько-чеський, полагоджували там свої справи й тою самою дорогою поверталися назад. Польсько-чеський кордон був небезпечний, але ця дорога, при відповідній обережності, була ще найбільш певна. В одній з таких подорожей, в невияснених обставинах, загинув у 1939 р. крайовий провідник на ЗУЗ мгр прав **Мирослав Тураш** (псевдонім **Грабовський**). Народився він 26 лютого 1910 р. в містечку Нижанковичах коло Перемишля (Галичина) й середню освіту, тобто гімназію, закінчив у Дрогобичі в 1928 р. Вже в ранньому віці він став членом ОУН, а також належав до пластоаого коша “Червона Калина” в Бориславі. Закінчивши середню освіту, М. Тураш студіював право у Ягелонському університеті в Кракові, яке закінчив у 1933 р., одержавши ступінь магістра права. Вперше арештований за приналежність до ОУН ще до закінчення правничих студій весною 1932 р., але тоді його звільнено через брак доказів вини. 7-го лютого 1939 р. Мирослав Тураш перебрав керму КЕ ОУН і мабуть в кінці травня того ж року він виїхав нелегально за кордон, правдоподібно через Карпати²¹/ і там за ним слід загинув. Що з ним сталося, невідомо, бо після того ніхто його більше не бачив.

23 серпня 1939 р. Німеччина й ССРСР підписали договір неагресії, відомий під назвою Ріббентроп-Молотов Пакт. Цим договором вони припечатали долю Польщі, а тим самим і долю західньоукраїнських земель. Маючи запевнену неутральність Советського Союзу, 1 вересня Гітлер напав на Польщу і тим розпочав Другу Світову війну. 17 вересня 1939 р. советські війська зрадливо напали на Польщу, з якою ССРСР також мав підписаний пакт

неагресії в 1932 р. і відновлений на 10 років 5 травня 1934 р., і захопили західньоукраїнські та західньобілоруські землі. В наслідок того Польща перестала існувати як держава, що вийшло на користь всім політичним в'язням, засудженим раніше за протипольську діяльність. Вони, розбивши тюрми, повиходили на волю. Так СРСР поширив кордони своєї імперії і в парі з тим терор на захоплені українські та білоруські землі.

Багато українців, а зокрема із провідного політичного активу, побоюючись большевицьких переслідувань за їхню передвоєнну діяльність, покинули свої міста й села і подалися на Захід, на окуповані німцями терени Польщі. Було між ними й немало членів ОУН. Одні виїжджали легально, інші нелегально й деяких захопили большевики при переході кордону, а інших навіть з документами забирали вже з потягів, що відправлялися на захід. Таке сталося, напр. з о. Ярославом Чемеринським, членом Крайової Екзекутиви ОУН у Львові, батьком провідного революціонера Ореста Чемеринського. Його в 1940 р. большевики витягнули в Перемишлі з репатріанційного транспорту і від тоді і слід про нього загинув.^{22/}

Після Тураша крайовим провідником був назначений **Василь Тимчій-Лопатинський**, на час якого припав вибух Другої Світової війни й поділ Польщі поміж Німеччиною і Советським Союзом. Перехід через німецько-советський кордон був тепер дуже утруднений, зокрема з советського боку, а комунікація з ПУН-ом була тепер ще більш конечна як колинебудь передтим. Незважаючи на всі небезпеки, Василь Тимчій-Лопатинський вибрався на зустріч з проводом з початком 1940 р і, засягнувши необхідні інформації, в лютому повертався до краю разом з **Медведем** (псевд. Опришок) та **Зенею Левицькою**. Але цим разом їм не пощастило, бо на них наскочив відділ НКВД і після короткого, нерівного бою, всі троє, щоб не попасти в руки енкаведистів, розірвали

себе гранатами.^{23/} Так само з активу ОУН при переході німецько-советського кордону на советський бік восени 1940 р., виконуючи доручення ПУН, загинув **Володимир Білас**, політичний в'язень за польських часів.^{24/}

В часі першої окупації большевиками Західньої України 1939-1941 НКВД арештувало багато визначних українських політичних і суспільно-громадських діячів, які ціле своє життя боролися із польським наступом на права українців у Галичині. За польських часів вони належали до різних політичних партій, а деякі й до ОУН, або були безпартійними культурними діячами, і майже всі вони загинули з голоду й холоду у славнозвісних советських концентраційних таборах або в большевицьких тюрмах. До таких належав і **Василь Генік-Березовський**, родом з села Березова на Коломийщині, урядовець кооперативної фабрики цикорії “Луна” у Львові. Колись він був діяльний член УВО (відомий під псевдом **Косій**) у Коломийщині, а пізніше на університетських студіях у Львові. В 1927 р. він виступив з УВО, але весь час ставився до неї, а пізніше до ОУН, з певними симпатіями. Хоча і був членом Української Соціалістично-Радикальної Партії, тісно співпрацював з націоналістами.^{25/} Незважаючи на його ліві переконання, большевики арештували його й замордували як націоналіста в 1941 р.^{26/}

Так загинув **Іван Чмола** (1892-1939?), військовий та педагогічний діяч у Галичині, один із основоположників молодечої організації “Пласт”, старшина УСС, який перебуваючи в російському таборі полонених у Царицині над Волгою, був “повний незламного духа й енергії, пройнятий усе новими й далекоюсяглими задумами”, як це характеризував його товариш по зброї Дмитро

Герчанівський.^{27/} В часі Визвольних Змагань він, разом з Євгеном Коновальцем та іншими старшинами, був співторцем Корпусу Січових Стрільців у Києві і в ранзі полковника воював проти большевицької навали в 1918-1919 рр. По війні Іван Чмола був гімназійним учителем, спершу в Яворові, а потім у Дрогобичі. В 1939 р., після т.зв. большевицького визволення, його арештували органи НКВД і більше про нього ніхто нічого не чув. Він безслідно загинув.

В той час у большевицьких тюрмах Західньої України загинуло чимало членів ОУН, арешти яких розпочалися вже таки під кінець 1939 р. І так мабуть у 1940 р. загинув **Степан Долинський**, колишній член Української Військової Організації (УВО) а потім ОУН, з рамени якої він керував експропріаційним нападом на пошту в Городку біля Львова в 1932 р. Степан студіював медицину в Австрії, якої не закінчив, бо був арештований і засуджений за приналежність до ОУН, і щойно з розвалом Польщі вийшов з тюрми,^{28/} Він був сином відомого лікаря і суспільно-громадського діяча в Заліщиках на Поділлі, **Романа Долинського**. Їх обидвох НКВД арештувало при першій серії арештувань під кінець гудня 1939 р. і по них слід пропав.

Роман Скоморовський, 1902 р. народження, родом із Станіславава, але замешкалий у Заліщиках, де був співвласником книгарні. Р. Скоморовський був відомим діячем руханково-спортивного товариства "Луг" у Заліщицькому повіті. Разом з ним арештували й вивезли його дружину і брата Мар'яна а також **Івана Ткачука**, абсолювента Заліщицької Учительської Семінарії. Ткачук, 1900 р. народження, талановитий учитель співу, не міг за Польщі дістати учительської посади й тому займався наукою співу хорів читалень "Просвіти".^{29/}

Жахливі масакри українського населення відбулися також і в Крем'янецькій тюрмі на Волині, де начальником був енкаведист Рабов, а його дружина

секретаркою. Помічником Рабова був енкаведист Балеев, отже, як видно, на такі важливі пости як в комендантуру в'язниці призначали не кого іншого, а таки довірених москалів. Після втечі комуністів з Крем'янця народ кинувся до в'язниці, але там живих не знайшли. Зате коло в'язниці знайшли братні могили, в яких большевики закопували свої жертви. Там же таки була створена комісія з лікарів, яка взялася розкопувати могили й вибирати помордованих для встановлення їхньої ідентичності. Розкопавши ті могили, комісія ствердила, що в них знаходилося 680 у різний спосіб помордованих людей, чоловіків і жінок, в більшості з довколишніх сіл. Одночасно встановлено, що всі ті жертви були помордовані на протязі останнього тижня.^{30/}

Шалену нагінку повели большевики проти духовенства взагалі, а проти українського католицького зокрема, чи як це офіційно називалося, проти служителів культу. Їх вважали не менш небезпечними як і націоналістів. В наслідок того в одній тільки Перемиській епархії, яка тільки частково була під большевицькою окупацією, вони зліквідували 22 українських католицьких священиків, серед яких також не бракувало й націоналістів, або симпатиків ОУН. (*Краківські Вісті*, ч.241, 1941).

У тюрмі НКВД у Мостиськах загинув **Степан Попель**, син священика, пароха у селі Малнів, який закінчивши університетські студії, до вибуху війни в 1938-1939 р. відбував безплатну практику як учитель дівочої гімназії в Перемишлі. Приїхавши до батьків до села Малнів на празник, який припадає на св. Парасковії, 18 листопада 1940 р. НКВД арештувало мґра С. Попеля, як підозрілого у приналежності до ОУН. Побитого і зраненого відвезли його до тюрми в Мостиськах, де після безперервних тортур і катувань він загинув перед кінцем 1940 року.^{31/}

Іван Мигул, студент, 1910 р. народження, родом з села Гряда коло Львова, член Союзу Української

Націоналістичної Молоді, з якого автоматично перейшов до ОУН в 1929 р. Він був організатором та ідейним провідником сільської молоді в цілій своїй околиці й тому був заарештований восени 1930 р. після т.зв. “пацифікації” в Галичині. В часі допитів перейшов через тяжкі тортури поліції і 26 вересня 1931 р. львівський суд засудив його на 10 років в’язниці. Після захоплення більшовиками Західньої України у вересні 1939 р. Мигул вийшов з в’язниці і працював як карний член ОУН. Він переходив декілька разів советсько-німецький кордон в організаційних справах і під час виконання одного зі своїх завдань І. Мигул попав у руки більшовицьких прикордонників. Його посадили до в’язниці, а пізніше засудили на смерть за шпигунство.^{32/}

30 жовтня 1940 р. агенти НКВД арештували в Чорткові учня 10-ої класи середньої школи **Володимира Гаврисишина** по дорозі до школи. Гаврисишин належав до ОУН і був провідним членом підпільного руху серед гімназійної молоді. Чи хтось зробив на нього донос, чи арештували його прямо за те, що він був активним учнем у гімназії — невідомо. В лютому 1941 р. НКВД арештувало понад 40 хлопців і дівчат, учнів середньої школи за приналежність до ОУН. В тому числі не бракувало й молодих людей, зовсім непричетних до підпільного руху, але арештованих, мабуть, на якийсь фальшивий донос, що в Советському Союзі було на денному порядку. В наслідок того арешту в більшовицьких тюрмах загинули тоді члени ОУН: **Володимир Гаврисишин, Володимир Балацький, Мирослав Балик, Андрій Качур, Володимир Ковальчук, А. Крохмалюк, Осип Осадца, Микола Царук і Михайло Гриневич.** Останній, до речі, народився в Нью-Йорку й був американським громадянином, але в більшовиків то не мало значення.^{33/} В той же сам час загинули також молоді дівчата — члени ОУН: **Магда Знаменита**, родом із села Сосулівки та **Надія Юрчинська**, дочка відомого суспільно-громадського діяча, адвоката

д-ра Остапа Юрчинського, одного зі пробудителів Чортківського повіту перед Першою Світовою війною. Родина Юрчинських, хоча й заслужена перед українським народом Чортківщини, потерпіла дуже за большевицької окупації. Самого д-ра Юрчинського большевики вивезли важко хворого у глиб Росії ще таки восени 1939 р. і там на чужині він і помер. Його син **Юра Юрчинський**, активний член ОУН, так само як і його сестра Надя, перебував у підпіллі й НКВД за ним безуспішно пошукувало. Остаточно енкаведистам удалося молодого Юрчинського оточити в селі Скородинцях Чортківського повіту. Побачивши, що вирватися йому вже неможливо, він, намагаючись не датися живим, кинув на большевиків гранату, але так нещасливо, що большевикам нічого не сталося, але важко ранило самого Юрчинського. Тоді раненого Юру Юрчинського енкаведисти забрали з собою й по ньому слід застиг.^{34/}

Большевики знали, що по селах молодь організувалася в рядах ОУН і їхні агенти пильно за тим стежили й доносили про те до НКВД. В наслідок одного доносу НКВД зробило облаву на націоналістів у селі Жизномир Буцацького повіту на самий Новий 1941 рік і накрило одну криївку, де знаходилося чимало книжок заборонених советською владою. Там вони захопили двох братів, старшого **Володимира Гуляка** та його рідного брата (по мамі) **Івана Гаврилюка**, учня середньої школи в Бучачі. Обидва вони були вже арештовані польською поліцією і в Чортківській тюрмі чекали на судову розправу, але розвал Польщі звільнив їх з тюрми. Володимир Гуляк перший вискочив з криївки й почав утікати, чим звернув на себе увагу енкаведистів, які пустилися у погоню за ним, застрілили його й неживого забрали до Бучача. За той час молодший брат зумів вискочити з криївки і врятувався тоді від смерти, щоб згинути в рядах УПА в 1950 р. Коли ж мати Володимира звернулася до НКВД, щоб вони

видали його тіло, вони відмовилися, кажучи, що советська держава поховає його на свій кошт. Як той похорон виглядав — ніхто не знає.^{35/}

Ще того самого дня НКВД арештувало в Житомирі декілька осіб, а між ними й членку ОУН **Іванку Кобзар**, 1915 року народження, абсолювентку учительської семінарії в Коломиї. Вона більше додому не вернулася. Щойно літом 1941 р., коли вже большевики відступили під напором німців, її трупа розпізнала родина в Бердичівській тюрмі.^{36/} В бою з большевиками згинув підпільник, член ОУН **Іван Мельник**, на своїй Сокальщині.^{37/}

Зокрема в червні-липні 1941 р., під час відступу Червоної Армії з Західньої України, НКВД заарештувало багато української інтелігенції і вимордувало її в тюрмах разом з раніше арештованими в'язнями, серед яких було чимало членів ОУН. Найбільше жертв большевицького терору впало у Львові, найбільшому місті Західньої України, в якому й було найбільше тюрем. "У трьох тюрмах у Львові знайдено гори трупів чоловіків і жінок спотворених у жахливий спосіб. Поміж ними були і тіла ще дуже молодих дітей," — повідомляв письмовий "звіт ч.1." німецької Групи Військової Жандармерії з дня 7 липня 1941 р.^{38/}

При вул. Леона Сапіги і Лонцького була головна політична в'язниця з прокуратурою і в ній знайдено в камерах кількасот розстріляних і понівечених чоловіків, жінок і дітей. Найбільше помордованих знайдено у в'язниці при вул. Казимирівській, відомій під назвою "Бригідки", що була в'язницею НКВД, і у в'язниці при вул. Яховича, яка за большевиків носила назву "Тюрма номер 4". "Число побитих осіб неможливо точно встановити через спеку, яка спричинила розклад тіл, сморід яких проникав цілі квартали міста, й Епідеміологічна Поліційна Служба відмовилася з тієї причини від дальшого витягання поодиноких трупів." У в'язниці "Бригідках" "тіла були зложені в пивницях на купах вгору по 4-5 рядів. Двері

деяких пивничних камер були вже замуrowані росіянами. Велике число помордованих мусіли уже бути знищені перед початком війни, наколи їх гниття, як стверджено, було у великому прогресі. Число помордованих у цілому місті обчислювалося на яких 3500.”^{39/}

В казематах НКВД у Львові загинув також **Юрій Онишкевич**, кол. урядовець українського асекураційного товариства “Дністер”. Це колишній член УВО, який був заарештований також і польською поліцією на початку серпня 1931 р. у зв’язку з вбивством польського публіциста Тадеуша Голувка прихильника польсько-українського зближення. Однак, не маючи жодних доказів — польська поліція мусіла його звільнити. Як виявила сумна дійсність, тому що він був заарештований за Польщі, він автоматично був підозрілою особою для НКВД й тому воно його арештувало. Дальша доля його, як і багатьох інших подібних йому — невідома. Найбільш правдоподібно, він загинув разом з іншими політичними в’язнями, бо з большевицьких тюрем, зокрема підозрілих у приналежності до ОУН, живих не випускали. ^{40/}

Те саме НКВД робило й по менших містах не тільки Західньої, але й цілої України; тоді вони повбивали тисячі українців по в’язницях у Дрогобичі, Станиславові, Самборі, Стрию, Чорткові, Тернополі, Золочеві, в Луцьку, Дубні, Крем’янці, в Умані, Вінниці і т.д.

В ніч перед втечею большевиків з міста Жовкви, НКВД поспішно мордувало в’язнів у міській тюрмі. Щоб заглушувати крики тортурованих в’язнів, вони пустили в рух мотор трактора, що знаходився на подвір’ї тюрми, мабуть і для того там його привезено. Ранком на подвір’ї міської тюрми населення міста, при допомозі Степана Макара, одного із в’язнів-щасливців, який врятувався від смерті, відкрило кілька могил із помордованими в’язнями. Один із свідків тієї трагедії нарахував тоді 36 жертв

більшевицького терору, а між ними членів ОУН, учителя **Миколаєвича** з села Крехова, робітника **Онишка** з села Фіня, **Григорія Кирика**, селянина з села Мацошин, купця **Кочута** з Жовкви, студента **Малиновського** і студентку **Салівну**.^{41/}

Дещо іншу методу застосували большевики у Луцькій в'язниці. 23 червня до в'язнів прийшов полковник військ НКВД і чистою українською мовою повідомив їх, що німці напали на Союзівий Союз і Червона Армія відбиває їхній напад. "Закликаємо всіх на захист нашої любої батьківщини... Оповідіаємо, — говорив він, — що всі особи обвинувачені за статтями (карного кодексу) а)54-11, а) 54-12, а) 54-10 і т.д., звільняються від слідства, ув'язнення й кари і скеровуються у військові частини, щоб вони стали на захист від ненависного ворога..." Після того всіх в'язнів вивели на тюремне подвір'я і устави́ли їх у ряди. Тим часом енкаведисти, розмістившись на дахах будинків і у вікнах горішніх поверхів тюремних будинків, чекали. Коли ж вже усі стояли в рядах, вони пустили серії зі скорострілів, а опісля кидали ручні гранати, які розривали в'язнів на куски. В наслідок того "на в'язничному подвір'ї лежала стогнуча маса людських тіл, що конвульсійно здригалася в передсмертних корчах і все більше і більше забарвлювалася рясними червоними струмками крови".^{42/} За офіційним підрахунком протягом трьох днів большевики, заки відступили перед німецьким наступом, розстріляли в Луцьку 3,862 в'язнів.^{43/} Між тими жертвами було чимало членів ОУН.

В Бориславі большевики арештували коло 150 осіб і запроторили їх до Дрогобицької в'язниці. З них тільки трьох осталося в живих. З приходом німців родини поарештованих знайшли 44 трупи своїх рідних, помордованих у пивниці дому, де жили енкаведисти. Із тих 44-ох 27 було українців, 16 поляків й одна німка. З українців родини розпізнали чотирьох чоловіків і п'ятьох жінок: **Петра Витвицького, Миколу**

Добрянського, Дмитра Стефанюка й Мацева, а з жінок, 19-літню **Ірину Попіль**, 21-літню **Марійку Оприско**, 15-літню дівчину **Шнобель**, ще одну 29-літню жінку-українку, якої прізвище не подано, й одну німку, якої вік і прізвище не подані. Із знайдених трупів було видно, що над усіма дуже знущалися, а зокрема над жінками. В одній кімнаті під ліжком знайшли жмут волосся вирваного разом зі шкірою з голови 15-літньої Шнобелівни.^{44/} Якщо йдеться про українців, то тут не важно, чи вони були формально членами ОУН, чи ні, їх підозрювали в приналежності до ОУН і вони загинули за ідеали, що їх голосила ОУН.

В Дрогобичі, на жидівському кладовищі, більшовики залишили шість великих ям і в кожній з них було приблизно по 50 трупів помордованих українських патріотів.^{45/} Поміж ними, мабуть, не бракувало і членів ОУН.

Подібна доля стрінула кол. чотаря УГА, учасника боротьби за Львів у часі польсько-української війни 1918 р. М. Панаса. **Маріян Панас** (1889?-1941), родом з Теремовлі, але замешкалий в Заліщиках, абсолювент правничого факультету Львівського університету, який, як кол. старшина УГА, не міг дістати державної праці і заробляв на прожиток лекціями для слабших у науці гімназистів, синів і дочок багатих батьків. Помимо того що гімназійні учителі-поляки добре знали його минувшину, вони його шанували і власне вони рекомендували його батькам як доброго інструктора і тому праці йому ніколи не бракувало. Поза тим він літом залюбки працював на невеличкому куску землі, що його можна було набути за містом, де люди садили городину. Зимою, для розваги, Панас чудово грав на флейті. Крім цього Маріян Панас був любителем старовини — аматором-археологом і, як такий, збирав передісторичну кераміку, яку знаходили робітники-землекопи сусідньої цегельні, добуваючи глину на цеглу, й передавали йому, мабуть за певною винагородою. І так вечорами, зокрема зимою, він терпеливо

комплектував з окремих черепків різну стародавню посуду. Через те в одному кутку його кімнати на підлозі можна було часом побачити цілу колекцію різних горщиків, мисок, збанків тощо, які він зумів скомплектувати, але ще не встиг віддати до музею. У зв'язку з тим він був співорганізатором Заліщицького повітового музею і співробітником Музею НТШ у Львові.

За советської окупації Західньої України в вересні 1939 р. М. Панас працював у Заліщицькій Міській Раді на якійсь підрядній роботі. З вибухом німецько-советської війни його НКВД арештувало і, правдоподібно, він загинув у транспорті в'язнів, який большевики пустили у залпльобованих вагонах на підмінований залізничний міст на Дністрі у Заліщиках.^{46/}

*В червні 1941 р. НКВД розстріляло в Самбірській тюрмі коло 700 в'язнів.^{47/} Серед тих жертв був також **Юрій Мартинович**, син о. Ореста Мартиновича, пароха села Стара Сіль самбірського повіту. Юрій Мартинович, 1912 р. народження, закінчив Львівський університет, працював в українській кооперації і був членом ОУН. В 1941 р. НКВД арештувало його й посадило в Самбірську тюрму і там його закатувало. Разом з Юрієм був арештований і його наймолодший брат **Орест Мартинович**, 1918 р. народження, абсолювент самбірської гімназії. За деякими неперевіреними інформаціями був вивезений на далеку північ чи на Сибір, де по ньому і слід пропав. Не пощадили большевики і їх батька, о. **Ореста Мартиновича**, якого також арештували й вивезли на Сибір, де він помер.^{48/}*

В Тернополі, після втечі большевиків, викопано в підвалах тюрми 480 трупів. Тут в'язнів, на відміну від усіх інших випадків, нагодовано рибою з високою концентрацією арсену і в той спосіб отруєно їх. Їхні тіла були в такому стані розкладу, що неможливо вже було розпізнати облич, а в парі з тим неможливо вже було їх ідентифікувати. Однак вдалося установити,

що це були люди молоді, або середнього віку, багато з них, судячи по одязі, були селяни, а між ними кілька жінок.^{49/}

Жертвою большевицького терору впав також інж. **Володимир Татомир**, активний член ОУН у Західній Бойківщині. Він не виїхав на Захід і залишився під большевицькою окупацією у 1939 р. В 1940 р. большевики його арештували й закатували у львівській тюрмі Бригідки. Його тіло знайдено там щойно по приході німців у липні 1941 р. зо слідами тортур і з ватою в устах, щоб здушити крик катованої жертви.

На Замку в Золочеві, який перебудовано на тюрму, НКВД замордувало 649 осіб.^{50/} В основному це були національно свідомі й визначні громадяни Зборівщини і Золочівщини. Серед жертв большевицького терору був також і **д-р Василь Дичок**, лікар і культурно-громадський діяч у Поморянах Зборівського повіту. Д-р Василь Дичок, член ОУН з половини 1930 рр., родом з містечка Глинян Перемишлянського повіту, поселився у Поморянах у 1919 р. і весь свій вільний від професійної праці час віддавав культурно-освітній діяльності. Він заложив у Поморянах філію “Просвіти” і був її головою аж до II Світової війни. Д-р Дичок заложив ще дві читальні “Просвіти” в самих Поморянах, як також у декількох довколишніх селах. Власне завдяки його зусиллям у Поморянщині розгорілася жвава праця читалень “Просвіти” і кружків “Сільського Господаря”^{51/}. В дійсності, в 1930 рр. на сторожі всього українського життя Поморянщини стояла активна п'ятка членів ОУН, д-р В. Дичок, д-р Антін Жуковський, Роман Данилевич, Михайло Зубрицький і М.М.^{52/}

На передодні прибуття німців і легіону “Нахтігаль” до Львова, що сталося досвіта 30 червня 1941 р., большевицький терор і безправство зростали з дня на день і ніхто не був певний свого життя. В ході такого терору енкаведист застрілив на вулиці міста

Львова молодого інженера, члена ОУН, **Богдана Хамулу**, родом з містечка Глинян у Галичині. Б. Хамула закінчив Вищу Школу Заграничної Торгівлі в Подєбрадах, Чехо-Словаччина. В часі національного зриву в Карпатській Україні він подався туди, щоб віддати своє знання і талан побудові мініатюрної української держави. В часі мадярської інвазії Карпатської України в березні 1939 р. він брав участь у боях Карпатської Січі з мадярами.^{53/}

Як відомо, членів ОУН переслідували всі окупанти, чого прикладом може послужити також **Іван Данчук** з Новосілки Язловецької Буцацького повіту. В селі існувала клітина ОУН, яку очолювали агроном Микола Бугай і випускник торговельної школи Бронислав Бедрійчук. Одночасно Микола Бугай був головою місцевого руханково-спортивного товариства “Луг”, а його секретарем — Іван Данчук, також член ОУН. Сталося так, що польській поліції видався підозрілим власне Іван Данчук. В 1938 р. поляки його арештували і, після типових польській поліції допитів, його заслали до славнозвісного польського концентраційного табору в Березі Картузькій. Там його далі допитували і катували, щоб він признався до членства в ОУН і щоб видав своїх друзів. І. Данчук терпеливо зносив побої, але своїх побратимів не видав. І так захопила його німецько-польська війна. Коли після розвалу Польщі, восени 1939 р. І. Данчук повернувся до рідного села, то навіть близькі йому люди не могли його розпізнати. Можна було б сказати, що війна врятувала йому життя і дарувала волю. Але за кілька місяців цю, цілком фізично знищену людину, заарештувало НКВД як “вогога народу” і після того ніхто його більше не бачив, за ним і слід застиг.

Не пережили війни й інші члени клітини ОУН в Новосілці Язловецькій. Вони пішли в ряди УПА і там загинули; **Микола Бугай** в боротьбі з більшовиками, а **Бронислав Бедрійчук** таки у своєму селі в 1944 р., коли прийшов відвідати своїх батьків і взяти трохи

харчів до лісу для своїх товаришів долі й недолі.^{54/}

Большевицький терор не обминув і Волині, де також діяла ОУН. На початку червня 1941, тобто незадовго до вибуху німецько-советської війни, трагічно загинула 17-літня дівчина **Люба Бахів**, зв'язкова ОУН. Люба Бахів, нар. в селі Жидичин коло Луцька, мабуть, у 1924 р., навчалася в середній школі міста Луцька. Це була активна й енергійна дівчина, яка звернула на себе увагу агентів НКВД. Вони вперше заарештували її вже в 1939 р., але тоді її звільнили, невідомо на яких умовах. При кінці вересня 1940 р. її заарештували знову, але після настирливих допитів її випустили під умовою, що вона буде співпрацювати з НКВД й доносити, хто з ким стрічається, про що вони говорять та як висловлюються про советську владу.

Вийшовши на волю, Люба вже не вернулася до школи, але пішла в підпілля і стала зв'язковою ОУН. Але НКВД не погодилося з тим фактом і стало за нею шукати. Щойно на початку червня 1941 р. їм вдалося вислідити криївку підпільників у клуні у селі Вишків, до якої заходила Люба. Вони обложили клуню й намагалися захопити всіх живцем. Це викликало стрілянину, у результаті якої клуня загорілася. Люба вискочила з клуні і бігла, відстрілюючись від енкаведистів. Побачивши, що вони хочуть її взяти живою, вона повернулася назад до горючої клуні із криком "Не діждете, кати, мене живою взяти"^{55/} і не взяли, бо клуня з гуркотом завалилася і закрила собою Любу.

УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ.^{56/}

Советська політика терору в Західній Україні збільшила втечу колишніх суспільно-громадських активістів на захід, головню на польські терени, окуповані Німеччиною. Частину польських земель німці прилучили були просто до Німеччини, тобто до Райху, а з решти створили т.зв. Генеральне Губернаторство, яке вони адміністративно поділили на п'ять дистриктів. У двох південносхідніх дистриктах, Краківському та Люблинському, знайшлася була також і частина західньоукраїнських земель, у першому — Лемківщина й Засяння, а в другому — Холмщина й Підляшшя. Сюди звичайно втікали українські політичні в'язні, що повиходили з польських в'язниць, яким небезпечно було повертатися до домів під большевицький режим.

В скорому часі непорозуміння між членами ОУН, яке існувало ще за часів полк. Євгена Коновальця, поміж Проводом Організації Українських Націоналістів (ПУН), що перебував закордоном, та крайовим проводом, що перебував у підпіллі в Галичині, поглибилося. Вслід за тим дійшло до розколу й поділу на дві організації: ОУН під проводом полк. А. Мельника, тобто матірня ОУН, та ОУН-революціонерів під проводом Степана Бандери, чи пак, як це вони себе тоді називали *самостійників-державників*^{57/}, тобто ОУН(сд). Головними інженерами розколу вважають, у першу чергу, Ріхарда Ярого (псевдонім Чужинець), Івана Габрусевича, Степана Бандеру, Миколу Лебеда, Степана Ленкавського, Володимира Стахова та Романа Шухевича.^{58/} Ріхард Ярий, з походження німець, старшина Української Галицької Армії, пристав до українців і був членом УВО а пізніше ОУН. Тому що він мав зв'язки з німецькими старшинськими колами, полк. Є. Коновалець зробив його зв'язковим Організації з німецькими й австрійськими військовими колами. Пізніше в ОУН стали

підозрювати Ярого, що він став на службу німецької розвідки і працював для неї.^{59/}

Степан Бандера, 1909 р. народження, в 1927 р. вступив у члени УВО, а в 1929 р. — до ОУН. З кінця 1932 р. виконував обов'язки крайового провідника ОУН і крайового коменданта УВО на Західноукраїнських землях. Заарештований у червні 1934 р., Бандера був засуджений на довічне ув'язнення польським судом за участь в атентаті на польського міністра Бронислава Перацького. З того голосного процесу, на якому Бандера тримався гідно, він був добре відомий серед населення Західної України.

Так, замість однієї, єдиної і сильної ОУН — створилося дві, і замість співпраці, дійшло до конфлікту між ними. На Заході, як і на рідних землях, почалося змагання за опанування всіх організаційних зв'язків та організаційної сітки, доволі часто не розбираючи в засобах. Провід ОУН(р), замість досі практикованої селективності у доборі членства, пішов на масовість, зокрема під большевицькою окупацією, і все це разом спричинило багато арештів серед членства ОУН і заслать на Сибір їхніх родин. Це розбиття нанесло великої шкоди Українському Націоналістичному Рухові, бо послабило його чисельно й морально.

Німецько-советський пакт неагресії був необхідний для Гітлера, щоб зліквідувати Польщу, і взагалі, щоб мати вільну руку в Західній Європі. Розгромивши Польщу, Гітлер звернув свою увагу на захід і, щоб не допустити до окупації Скандинавських країн англо-французькими військами, 9 квітня 1940 р. окупував Норвегію і Данію. На континенті великою загрозою залишалася ще Франція, що заховалася за своєю оборонною з боку Німеччини лінією Мажіно. 10 травня 1940 р. Гітлер без оголошення війни заатакував Голляндію, Бельгію і Люксембург і,

обійшовши лінію Мажіно, з Бельгії вдарив на Францію. Тому що Франція до війни не була готова, 17 червня французький уряд запропонував німцям перемир'я, яке було підписане під диктат Гітлера 22 червня 1940 р. Так німецькі війська стали на берегах Атлантийського океану. В тому самому часі Йосиф Сталін, диктатор Советського Союзу, захопив балтицькі держави, Естонію, Латвію і Литву, й поширив свої володіння до Балтицького моря.

Після Франції прийшла німецька Балканська кампанія, жертвою якої впала Румунія під кінець червня 1940 р., а в квітні 1941 р. — Югославія і Греція. Захопивши Югославію, Гітлер прилучив Словінію до Райху на базі її приналежності до володінь Габсбургів до 1918 р., а хорвати проголосили свою власну *Незалежну Хорватську Державу*. Так із цілої воєнної суматохи два народи, словаки й хорвати, були упривілейовані творити своє власне державне життя, хоча на ділі й були сателітними державами Німеччини.

З того скористав Советський Союз і 28 червня 1940 р. окупував від Румунії цілу Басарабію й заселену українцями Північну Буковину, що в офіційній советській термінології називалося “визволенням братів українців з-під румунсько-боярського ярма”. На Буковині, як і на заселених українцями теренах Басарабії, за румунських часів діяла ОУН і не думала переривати своєї діяльності й під советською окупацією, але самозрозуміло, що стиль підпільної роботи мусів змінитися. НКВД, очевидно, здавало собі справу з діяльності ОУН й почались арешти діячів українського національного руху, тих самих, яких досі переслідувала румунська поліція. Арештуючи суспільно-громадських діячів взагалі, НКВД натрапило й на кількох визначних керівників підпілля.

В наслідок того в 1941 р. НКВД розстріляло в большевицькій тюрмі в Києві буковинського студентського діяча **Віктора І. Кулішера** (1917-1941),

що був провідником Крайової Екзекутиви ОУН; референта молоді — студента **В. Поремського (Вовка), Осипа Сидора**, а також, ще заки вибухла німецько-советська війна, в Чернівцях розстріляли зв'язкову ОУН з закордоном **Лесю Никорович-Гнідевич**, яка до війни очолювала дівочий пластовий студентський гурток. Впали тоді жертвою большевицького терору ще й інші українські діячі.⁶⁰ В Акермані (тепер Білгород Дністровський) в 1941 р. большевики закатували інженера-будівничого **Василя Гетьманченка**,⁶¹ українського громадського та політичного діяча Південної Басарабії, що був одночасно і зв'язковим ОУН із того терену.

НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-СОВЕТСЬКОЇ ВІЙНИ

До походу на схід Організація Українських Націоналістів готувалася ще від ранньої весни 1941 р., при чому голова Проводу Українських Націоналістів (ПУН), полк. Андрій Мельник, реорганізував ПУН з метою зробити його більш пристосованим до нових метод. Він розв'язав Організаційне Бюро і створив Секретаріят ПУН, складений із трьох людей: Олег Ольжич, Зиновій Книш і Володимир Мартинець. Це була тепер найвища організаційна інституція біля голови ПУН. Першим секретарем призначено Олега Ольжича; він став також заступником голови ПУН. Його завдання — якнайшвидше дістатися до Києва зо своєю групою культурників, здати справу Культурної Референтури на свого заступника, а самому зайнятися організацією політичного українського проводу, згідно з наміченим пляном... На Ольжича, як першого секретаря і заступника голови Проводу, наліг увесь тягар відповідальности за працю ОУН на рідних землях.^{62/} Готуючись до того походу, полк. А. Мельник недвозначно підкреслював у своїх напрямних, що *“німці йдуть в Україну, як загарбники. Це треба мати на увазі й не допустити до втягнення українського населення в німецьку політичну дію та німецьку систему.”*^{63/}

Ранньою весною 1941 р., на доручення полк. А. Мельника, Крайовий провідник опрацював інструкцію дії ОУН на теренах Генеральної Губернії, в якій між іншим говорилося:

“З уваги на загострення ситуації — глибше законспіруватися. Провідний актив змінює спосіб життя, місце зустрічей, нічлігів тощо, щоб уникнути передбачуваних арештів.

По приході на землі, (звільнені від большевиків — В.В.) без огляду на приязну чи ворожу поставу місцевих німецьких органів, бути обережним і революційну роботу законспірувати повністю. Поодинокі особи тільки в окремих важливих

випадках можуть виступати назверх, як представники Організації."^{64/}

Іншими словами, треба було числитися з тим, що в Україні поставляться ворожо до похідних груп не тільки большевики та їхні законспіровані агенти, але також і німці.

Як показала дійсність, ОУН стрінулася з ворожою поставою не тільки большевицької агентури й німців, але, що найгірше, також і новоствореної ОУН-революціонерів під проводом С. Бандери. Вже в перших днях зудару інтересів обидвох фракцій ОУН на рідних землях дійшло до дуже болючих втрат.

Першим з ОУН на Волинь пішов Бакуменко, ще в квітні 1941 р., щоб перевірити адреси й пункти опору. **Бакуменко**, визначний організатор ОУН, в Генеральному Губернаторстві був заступником обласного провідника Холмщини, Олекси Куца. Він переплив Буг і, діставшись на Волинь, проробив велику організаційну працю, наладнав відповідні зв'язки й дійшов до Києва. Через деякий час був адъютантом ген. Капустянського^{65/} в Києві. З віддаленням фронту Бакуменко пішов далі на схід і зайшов аж до міста Лубни, де розвинув свою діяльність, аж доки його не схопили німці і розстріляли.^{66/}

Вслід за Бакуменком пішов **Олекса Куц**, провідний член ОУН на Волині ще до вибуху німецько-польської війни. Він тоді підготовляв атентат на волинського воєводу Юзефського, але не зумів закінчити, бо в міжчасі його заарештувала польська поліція і запроторила до концентраційного табору в Березі Картузькій. В короткому часі звідти завернули його назад до Луцька на суд, де він дістав 9 років в'язниці. Визволившись з в'язниці з приходом Советів у 1939 р., Куц негайно подався на захід, до новоствореної Генеральної Губернії і включився знову в працю ОУН. Куц залишився вірний ПУН під проводом полк. А. Мельника й у Генеральній Губернії

був заступником організаційного референта Крайової Екзекутиви ОУН і тимчасовим керівником Холмської області. В половині травня Куц переплив ріку Буг коло міста Володави^{67/} з дорученням підготувати Волинь до акції у недалекій війні згідно з планами ОУН. Він мав зі собою т.зв. "Білу книгу і "Чорну книгу", в яких вияснювалося справи розколу в ОУН. Виконавши доручене йому завдання, він мав стрінутися з Іваном Мициком, який виконував ту саму роботу в Галичині.

На Волині Куц мав стрінутися з колишнім своїм підвладним в ОУН. А. Закоштуєм, який тоді вже був назначений провідником на Волинь з рамени ОУН(р). Помимо пересторог з боку його друзів, щоб він не йшов на зустріч з Закоштуєм, Куц не послухав, бо був певний, що Закоштуй йому нічого злого зробити не може. І він таки пішов на ту зустріч, але ніколи з неї не вернувся. Сам **Закоштуй** (псевдонім **Василь**) згинув пізніше в рядах УПА, в боротьбі з німцями. ^{68/}

Іван Мицик (псевдонім **Аскольд**), родом з села СиневідськаВижнього на Бойківщині; покінчив гімназію і, як бойовик УВО, 16 червня 1931 р. убив у Львові на ринку поліційного донощика, Євгена Брежницького. 19 листопада суд засудив його на 15 років важкого ув'язнення. Кару він відбував у Львові, Дрогобичі й Грудзьонцу на Помор'ї. З тюрми звільнився завдяки німецько-польській війні і в Генеральній Губернії був організаційним референтом Крайової Екзекутиви ОУН. Його завданням було, між іншим, підбирати бойовиків, що на випадок війни з Советами, мали першими перейти кордон. Коли ж війна виявилася майже певна, Мицик передав цих людей Зиновеві Книшеві для інструктажу.

В першій половині травня 1941 р., менш-більш у тому самому часі що й О. Куц, Мицик, разом з Богданом Кошиком, перейшов річку Сян в околиці міста Сянока. Першим завданням Мицика було перевірити положення і зловити контакт в Галичині з дезорганізованою через арешти й заслання

Крайовою Екзекутивою ОУН, поінформувати її про розлам, що заіснував в Організації, й остаточно підчинити Крайову Екзекутиву ПУН. Крім того він мав видати відповідні інструкції на випадок німецько-советської війни. Після того, порозумівшись з Куцом про положення на Волині, з яким він мав стрінутися у Львові, Мицик мав зробити підсумки. Цього, однак, йому не вдалося виконати, бо Куц уже не жив, а самого Мицика захопила війна в поворотній дорозі з покутського підгір'я до Львова. В містечку Галичі бандерівці заманили Мицика на якусь організаційну зустріч і з неї він уже ніколи не вернувся.^{69/}

Про те, що війна з советами недалеко, вказувало й те, що проводи обидвох ОУН, як також середовище УНР, на чолі з екзильним українським президентом Андрієм Лівичьким, дістали вимоги від німецьких військових чинників, вислати близько 200 українців, переважно студентів, до різних фронтових частин, штабів корпусів, дивізій тощо, як перекладачів на східньому фронті. Більшість із тих, які пішли, були членами одної чи другої ОУН.

Завданням перекладачів було переслуховувати советських перебіжчиків і полонених вояків Червоної Армії і їхні зізнання перекладати командуванню німецьких військових частин.

ОУН приготувлялася до німецько-советської війни, сподіваючись, що вона принесе для України можливість визволення. До двох тижнів Червоної Армії не стало на землях Західньої України й большевицька окупація закінчилася. Але вона залишила за собою величезну матеріяльну руїну України, бож большевики руйнували всі мости й залізні дороги, кожную залізнодорожну станцію й важливіші державні будинки й об'єкти. Втеча большевиків дозволила відкрити всі тюрми, які були заповнені тортурованими й закатованими громадянами, в основному свідомими українськими патріотами, а в тому й чимало членів ОУН. Скільки фактично загинуло тоді дійсних членів ОУН, важко сказати, але загинуло їх немало.

ПРИМІТКИ

- 1/ Юліян Вассиан. "Бог і Батьківщина" — *Самостійна Україна*, ч. 9(105), вересень 1957, стор. 5-6
- 2/ Лев Шанковський. *Похідні групи*; причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр. (Мюнхен: Український Самостійник, 1958), стор. 12-13
- 3/ Там же, стор. 11
- 4/ П. Т. Байбак. "Смолоскип ОУН на Слобожанщині" — *Назов Києва; український націоналізм у Другій Світовій війні*. (Торонто: Вид-во Новий Шлях, 1985) стор. 276
- 5/ *Організація Українських Націоналістів. 1929-1954; збірник статтей у 25-ліття ОУН*. (Париж: Вид. Першої Укр. Друкарні у Франції, 1955), стор. 47
- 6/ Там же
- 7/ З. Книш. *Розбрат; спогади й матеріяли до розколу ОУН у 1940-1941 роках*. (Торонто: Срібна Сурма, 1960) стор. 31-33
- 8/ В. П. Стахів. "Почалося в Ужгороді, а закінчилося в Мармароському Сиготі", *Вісті Братства Колишніх Вояків 1 УД УНА*, ч. 11-12 (49-50), листопад-грудень 1954, стор. 10
- 9/ *Коссак, Охримович, Тураш; спогади*. (Торонто: Ліга Визволення України, 1968), стор. 23
- 10/ Там же, стор. 82
- 11/ Зиновій Книш. *В сутінках зради; убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського*. (Торонто: Срібна Сурма, 1975) стор. 606
- 12/ Любомир Гірняк. *На стезьках історичних подій: Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріяли*. (Нью-Йорк: б.н., 1979), стор. 198-201
- 13/ Л. Гірняк. *На стезьках історичних подій*, стор. 118
- 14/ Степан Пугач. *У мадярській тюрмі* (Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978), стор. 7; цитує Юліян Химинець. *Мої спостереження із Закарпаття* (Нью-Йорк: накл. Карпатського Союзу, 1984), стор. 113
- 15/ П. Стерчо. *Карпато-Українська Держава*; до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. (Торонто, Наукове Т-во ім. Т. Шевченка, 1965), стор. 40
- 16/ Любомир Гірняк. *На стезьках історичних подій*, стор. 224
- 17/ Химинець, *Мої спостереження ...*, стор. 83
- 18/ П. Стерчо, названа праця, стор. 112

- 19/ Там же, стор. 252
- 20/ Там же, стор. 110-111
- 21/ Коссак, Охримович, Тураш, стор. 171-177
- 22/ З. Книш. *Розбрат*, стор. 382-383
- 23/ Степан Бандера. "В десяту річницю створення революційного проводу ОУН" — *Сурма*, ч. 18-19, лютий-березень, 1950, стор. 6-7
- 24/ *Енциклопедія українознавства, словникова частина* (Мюнхен: Молоде Життя, 1955), частина 1, стор. 127
- 25/ Зиновій Книш. *На повні вітрила: Українська Військова Організація в 1924-1926*. (Торонто: Срібна Сурма, 1970), стор. 119
- 26/ Зиновій Книш. *Б'є дванадцята* (спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 року). (Торонто: Срібна Сурма, 1961?), стор. 233
- 27/ *Непогасний огонь віри* (збірник на пошану полковника Андрія Мельника, голови Проводу Українських Націоналістів. (Париж: Націоналістичне Вид-во в Європі, 1974), стор. 49
- 28/ Василь Верига. *Там, ле Дністер круто в'ється*; історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі Учительської Семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899-1939. [Видання] — Канадське Наукове Т-во ім. Шевченка; ч. 14, (Торонто: Срібна Сурма, 1974), с.144-145.
- 29/ *З таємних документів польської окупації Західної України*; вступна стаття, переклад і пояснення Зиновія Книша. (Торонто: Срібна Сурма, 1983) стор. 93-96
- 30/ "Хто ж справді злочинець" — *Новий Шлях*, ч. 21, 25 травня 1985 р., стор. 11
- 31/ Н. Н. "За Христа й Україну" — *Самостійна Україна*, ч. 11(22) листопад 1949, стор. 25, і ч. 12(23) 1949, стор. 28
- 32/ *Голос з Підпілля; розповідь Кривоноса*. Списав Зиновій Книш. (Торонто: Срібна Сурма, 1965) стор. 15
- 33/ Степан Ворох. "Гімназія "Рідної Школи" ім. М. Шашкевича в рр. 1935-1939 та її трансформації в часах Другої Світової війни (1935-1944)" — *Історично-мемуарний збірник Чортківської Округи* (Редколегія, Ольга Соневецька і ін. (Український архів — Наукове Т-во ім. Шевченка, том 26) (Нью-Йорк: Діловий Комітет Земляків Чортківської Округи, 1974), стор. 116
- 34/ Усне інтерв'ю з Я. Станьком, 4 квітня 1990
- 35/ Інтерв'ю автора з Олею Джуглей, Торонто, 14 травня 1990
- 36/ Те саме інтерв'ю

^{37/} Надбужанщина, стор. 124

^{38/} Мирослав Кальба. *Нахтігаль (Курінь ДУН) у світлі фактів і документів*. (Видання Дружин Українських Націоналістів (ДУН). (Денвер, ЗСА: Укrapресс, 1984) стор. 93

^{39/} Там же

^{40/} В. Мартинець. *Українське підпілля: від УВО до ОУН; спогади й матеріали до передісторії українського організованого націоналізму* (Вінніпег: б.н., 1949), стор. 6-7

^{41/} *Шлях Перемоги*, 7 лютого 1960

^{42/} *Літопис Волині*, ч. 1, 1953, стор. 68

^{43/} Там же, стор. 72

^{44/} *Дрогобиччина, земля Івана Франка*. (Том I) редакційна колегія, Лука Луців, голова. — (Український архів — Наукове Т-во ім. Шевченка). (Нью-Йорк: Центральний Комітет Дрогобиччини, том 1, стор. 113-114

^{45/} *Дрогобиччина*, том 1, стор. 130

^{46/} В. Верига. *Там, де Дністер круто в'ється*, стор. 176-177. В перші дні після вибуху німецько-совєтської війни в 1941 р. до Заліщик приїхав ешелон з 60-ти вантажних вагонів вщерть наповнених самими в'язнями. Вагони, з яких доносилися людські крики, були запльомбовані і в'язні просто душилися від тісноти й горячі. Тут насилу втиснено до вагонів ще одну групу в'язнів, що їх пригнали енкаведисти з місцевої в'язниці. Після того енкаведисти облили вагони якоюсь рідиною й вони загорілися, що викликало ще більші крики в'язнів. Тоді підїхали ззаду два локомотиви, які штовхнули вагони на підмінований на Дністрі залізничний міст, що сполучав Залішки з Буковиною. Як тільки вагони вїхали на міст, стався страшний вибух і вагони звалилися на дно глибокого Дністра. В той час енкаведисти викрикували на все горло: "Вот вам самостоятельная Україна. Всем вам туда дарога, сукіні сини". (Див. "Заліщицькі події" — *Українське слово* (Париж), ч. 2304, 19 січня 1986

^{47/} *Бойківщина; монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії й побуту*. Редактор Мирон Утриско. Український архів — Наукове Т-во ім. Шевченка, том 34. (Філадельфія: Гол. управа Т-ва "Бойківщина", 1980), стор. 224.

^{48/} Інтерв'ю з п. Квіткою, внукою о. Мартиновича, 23 жовтня 1990

- 49/ О. Острозький. "Спомин жахливого злочину" — *Шляхами золотого Поділля*. Редколегія, Роман Миколаєвич, голова. (Український архів — Наукове Товариство ім. Шевченка, том 35) (Нью-Йорк: Регіональне Об'єднання Тернопільщина, Філадельфія, 1983), стор. 116
- 50/ *Українські Щоденні Вісті*, 18 липня 1941 — цитоване в *Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941 року*. (Нью-Йорк: Пролог, 1960) стор. 38
- 51/ Антін Жуковський. "Поморяни та найближчі околиці" — *Зборівщина; над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи*; історично-мемуарний і літературний збірник. Редколегія Богдан Гошовський та ін. (Український архів — Наукове Т-во ім. Шевченка, том 38) (Торонто: Видання Комітетів Зборівщини, 1985), стор. 365
- 52/ Там же, стор. 373
- 53/ Л. Гірняк, цит. праця, стор. 111
- 54/ *Бучаччина, історично-мемуарний збірник*, стор. 598
- 55/ О. Чесюк. "Не діждете, кати, мене взяти живою" — *Самостійна Україна*, ч. 10-11, листопад-грудень 1948; ч. 2(13), лютий 1949, стор. 23
- 56/ Термін "Генеральна Губернія" окреслював частину польських і українських територій під німецьким контролем у висліді німецької окупації 1939 р.
- 57/ В тому часі ОУН під проводом С. Бандери називала себе ОУН СД тобто Організація Українських Націоналістів Самостійників-Державників. Щойно пізніше ці останні два слова замінено одним "революціонерів", тобто ОУН(р), тоді як популярно народ називав членів тієї груп "бандерівцями" від прізвища провідника Степана Бандери, а членів матірньої ОУН "мельниківцями" від прізвища голови ПУН А. Мельника.
- 58/ З. Книш. *Розбрат*, стор. 71
- 59/ Там же, стор. 75-80
- 60/ *Організація Українських Націоналістів 1929-1954*; збірник статей у 25-ліття ОУН. (На чужині: Вид. 1-ої Укр. Друкарні у Франції, 1955), стор. 220
- 61/ Там же, стор. 219
- 62/ "О. Ольжич напередодні Походу на схід 1941 р." — *Самостійна Україна*, ч. 5-6, травень-червень 1974, стор. 20-21
- 63/ Г. Полікарпенко, названа праця, стор. 55

⁶⁴/ Г. Полікарпенко. *Організація Українських Націоналістів під час Другої Світової війни*. 4-те доп. вид., за ред. Б. Михайлюка. (На чужині: (б.н.), 1951), стор. 55

⁶⁵/ З. Книш. *Б'є дванадцята*, стор. 237

⁶⁶/ Там же

⁶⁷/ Там же, стор. 236-237

⁶⁸/ Там же, стор. 240-241

⁶⁹/ Там же, стор. 237-238

НІМЕЦЬКО-СОВЕТСЬКА ВІЙНА

Інтереси Советського Союзу й Німеччини ударилися на Балканах, бо цю територію Росія традиційно вважала за свою сферу впливів, зокрема Босфорський пролив, Дарданелі та Близький Схід, а СРСР вважав себе спадкоємцем усіх претенсій царської Росії. Тому то Сталін вимагав, щоб Румунія повернула йому Басарабію, яка до революції 1917 р. належала Росії. В той же сам час Гітлер дивився на Босфор і Дарданелі як на браму до Близького Сходу. Хоча до зрвання договору з 1939 р. не дійшло, але Сталін з острахом спостерігав кожну німецьку перемогу на Балканах.

Гітлер також розумів, що скоріше чи пізніше дійде до зудару з Советським Союзом на базі економічних та політичних сфер впливів у південносхідній Європі. Щоб запобігти несподіваному ударові Советського Союзу, Німеччина гарячково готувалася до війни зі своїм союзником Сталіном. Це бачили й розуміли проводи обидвох ОУН і сподівалися, що німецько-советська війна дасть українцям нагоду відбудувати втрачену українську державність. Військова Референтура ОУН(р), на чолі якої стояв Роман Шухевич, взялася за організацію "при Німецькій Армії... української військової одиниці... двох куренів: "Нахтігаль" (Соловейко) і "Ролянд".^{1/}

Щоб "включити в державно-творчий процес усіх громадян, без огляду на їхні партійно-політичні переконання... Провід революційної ОУН(р) вирішив створити Український Національний Комітет (УНК). І саме, в неділю 22 червня 1941 року, коли вибухла німецько-советська війна, такий комітет у Кракові остаточно оформлено й він мав складатися із 113 членів, відомих українських діячів.^{2/} УНК, що його номінально мав очолювати ген. Всеволод Петрів, мав бути дорадчим тілом для проводу ОУН(р), але в дійсності так воно не було. На вислід цього не довелося довго чекати.

Тиждень пізніше, 30 червня досвіта німці ввійшли до Львова, а разом з ними й український легіон **Нахтігаль**. Ще того самого дня, 30 червня 1941 р., на громадських зборах при участі коло сотки осіб Ярослав Стецько (1912 р. народження) проголосив відновлення української держави від імені ОУН(р) без порозуміння з УНКомітетом. “Проголошення відновлення державности у Львові, — писав Ярослав Стецько, — було не лише заскоченням для УНК, але і для деяких членів Проводу ОУН” (тобто ОУН(р)).^{3/} В той же сам час Стецько видав відповідну проклямацію до українського народу в імені ОУН(р), оголосив склад Крайового Правління у Львові для західніх земель України, яке він сам очолив як прем’єр і яке мало підпорядкуватися українському національному урядові в столиці України — Києві. На видних місцях Львова та інших звільнених від большевиків місцевостях розліплювали афіші з проклямацією відновлення української держави і “заклики до населення, підписані командиром армії ОУН, лейтенантом Легендою.”^{4/} Всі ці інформації і заклики передавала львівська радіостанція через кілька днів, аж доки німці її не перебрали під свій контроль.^{5/}

Деякі провідні члени ОУН(р) того часу впевняють, що цей акт був зроблений в поспіху, “щоб випередити мельниківців”.^{6/} Правдою є, що ПУН мав у плані те зробити, але в столиці України, в Києві, а не у Львові. Документ проголошення відновлення державности у Львові, з політичних мотивів, був написаний у прихильному для німців тоні і в ньому чітко підкреслювалося співпрацю з німецькою армією у її боротьбі з большевизмом. Під кінець проклямації було запевнення, що “Новостворена Українська Держава буде тісно співпрацювати з націонал-соціалістичною Німеччиною, яка під проводом фюрера Адольфа Гітлера, бореться за встановлення нового порядку в Європі та в цілому світі”.^{7/} З цього документу виходило зовсім ясно, що

це був акт однієї групи, а не цілого Українського Національного Комітету, який мав би був виступати в імені цілого українського народу.

Проголосивши відновлення української держави, члени ОУН(р) під проводом Степана Бандери "виступили зовсім явно на поверхню життя і з очищенням території від большевицької окупації відкривали свої бюро Організації, реєстрували членів, здійснювали військовий вишкіл і т.п.^{8/} У Львові ОУН(р) зайняла великий триповерховий будинок колишнього товариства "Дністер" при Руській вулиці і там примістила свою головну квартиру,^{9/} в якій урядували члени Крайового Правління, Ярослав Стецько, Лев Ребет, Ярослав Старух та другий заступник Ст. Бандери — Микола Лебедь. На самому будинку виднів великий напис "Організація Українських Націоналістів".^{10/}

Німецьке командування не реагувало на те проголошення, бо йому залежало, щоб мати мирне запілля фронту, але в Берліні цей акт прийняли ворожо. Не задовольяла німців і заява приязні та співпраці з ними ОУН(р) під проводом С. Бандери.

По кількох днях заарегувало Гестапо (німецька Таємна Державна Поліція), яке успіло вже прибути до Львова й арештувало декількох провідних членів ОУН(р). Спершу вони вимагали, щоб Я. Стецько відкликав проголошення Акту 30 червня 1941 р., а коли він відмовився від того, Гестапо арештувало і його та вивезло до Берліну, а потім посадило до концентраційного табору в Саксенгавзені. Цим німці доказали вже в перших днях окупації українських земель, що в їхніх плянах немає місця навіть на обмежену українську державність типу Словаччини чи Хорватської Незалежної Держави, які постали за згодою Гітлера в 1939 і в 1940 роках.

В наслідок арештів членів Крайового Правління,^{11/} воно перестало існувати. Небавом німці запровадили німецький цивільний окупаційний режим, включивши Галичину в склад Генеральної Губернії.

ПОХІД ОУН НА СХІД

Фронт скоро посувався на схід, бо советські воюючи сотками тисяч здавалися в полон, не бажаючи воювати за режим, який приніс їм терор, переслідування, арешти й заслання на далеку північ і на Сибір. Та поки відступив фронт, криваві сліди залишало за собою НКВД майже по всіх тюрмах розлогої України, переповнених політичними в'язнями. У місті Умані відкрито тюрму, в якій знайдено понад 800 трупів, у тому числі коло 30 жіночих. Серед них вдалося ідентифікувати 83 в'язнів з Чортківської тюрми Тернопільської області, яких перевозили на схід, але мабуть під натиском фронтових дій вирішили знищити.^{12/} В Полтаві більшовики спалили в'язницю, а в ній 240 в'язнів.^{13/} У Харкові на вул. Чернишевського НКВД спалило тюрму, в якій серед страшних мук загинуло коло 1200 політичних в'язнів.^{14/} Отже, нічого дивного, що після штучно створеного страшного голоду в 1932-1933 рр., терору в 1937-1938 рр., арештів і масових розстрілів, населення України з радістю вітало німецькі війська, як визволителів.

Вслід за фронтом, який невпинно посувався на східньоукраїнські землі, пішли і т. зв. **Похідні Групи ОУН**, у перших днях явно-славно. Наявність легіону "Нахтігаль" у складі німецької армії допомагала немало в перепроваджуванні членів Похідних Груп чи взагалі членів ОУН(р) на новозвільнені від більшовиків землі Західньої України. В цей час ситуація була взагалі неясна і, згідно з твердженням деяких авторів, колишніх перекладачів, "стосунки між українськими перекладачами й німецькими штабовими офіцерами були дуже поправні й навіть приязні."^{15/} Завданням Похідних Груп ОУН було "перебирати всю владу на місцях у свої руки, творити державну адміністрацію (в українських містах і селах), охоплювати господарське, культурне, церковне і всяке інше многогранне життя державно зрілого народу."^{16/} Іншими словами, йшлося про те,

щоб поставити німців перед доконаними фактами — створенням української адміністрації. Однак, гітлерівці, повіривши у свою безсумнівну перемогу над большевиками, дійшли до висновку, що українські самостійники були для їхніх імперіялістичних цілей небезпечним елементом, й тому вдарили по всіх активних національно свідомих українцях. Розпочалися масові арешти, а потім катування і розстріли не тільки націоналістів, але взагалі свідомих українців, без розбору. Вишукувати націоналістів, зокрема з-під стягу С. Бандери, не було трудно, бо діяли вони в той час зовсім відкрито.

* * * * *

ОУН(р) вислала три Похідні Групи, Північну під проводом Миколи Климишина у напрямі через Житомир на Київ. Коли ж у Житомирі німці арештували Климишина, керівництво Групою перебрав Дмитро-Мирон Орлик, один з ідеологів українського націоналізму, знаменитий публіцист і колишній провідник Крайової езекутиви ОУН.^{17/}

Середню Групу у напрямі на Харків провадив Микола Лемик (Сенишин), відомий бойовик ОУН, один із головних організаторів Похідних Груп. Але Середній Групі не вдалося здійснити свого завдання, бо її німці сильно розгромили. В Миргороді на Полтавщині захопили вони її провідника Лемика й розстріляли разом із п'ятьма іншими членами Групи в жовтні 1941 р.^{18/} Тільки частині Середньої Групи вдалося добитися до міста Суми, де вона створила підпільну групу з місцевих людей.^{19/}

Третя, Південна Група, під проводом Зиновія Матли та організаційного референта М. Річки, була найбільш успішна, бо вона перейшла Дніпропетровщину і зайшла аж до Донбасу. Їй вдалося закріпитися в південних промислових районах і створити там підпільну організацію, яка охоплювала південносхідні області України. Згідно з твердженням Л. Шанковського до підпільної

організації на тому терені належали не тільки українці, але й росіяни з Донбасу та греки з Маріуполя.^{20/}

Учасники Похідних Груп ішли в цивільних одягах, але на лівому рукаві носили синьожовту опаску, а старшини мали ще й золотий тризуб на середині опаски.^{21/} Всі групи поділялися на кілька, а то й на кільканадцять гуртків і так просувалися в Україну, спершу зовсім відкрито легально.

Вибух німецько-советської війни, який предвиджували всі, застав ОУН під проводом А. Мельника готовою до нової ситуації в Східній Європі. Головну увагу Провід і кадри ОУН звернули на центральні землі і місто Київ, як центр політичних дій. Вимарш Похідних Груп ОУН був уже розплянований і почався вже в перших днях війни. Видатні члени ПУН, з великим політичним й державно-організаційним досвідом ще з часів Визвольних Змагань і знанням підсоветської дійсности, як сот. Омелян Сенік-Грибівський і підполк. Микола Сціборський, мали бути головними стовпами в організації національно-державного життя на центральних землях і стояти в першому ряді співробітників Олега Ольжича-Кандиби, заступника голови ПУН і керівника ОУН на центральних землях.

Отже, згідно з тим пляном на схід мали вирушити також три групи ОУН. Перша в напрямі на Дубно-Житомир-Київ-Полтава-Харків, мала вийти з Холмщини у двох частинах, одна з Грубешова під проводом Ігоря Шубського і його заступника Євгена Шульги. Її шлях був визначений по південній Волині, по межі з Галичиною. Друга частина мала вийти з Володави під проводом поручника Федора Польового, північною Волинню по межі з Поліссям.^{22/} Середня Група мала йти під проводом закарпатця поручника М. та його помічника Д. Сампари на Проскурів-Вінницю-Умань-Кіровоград-Дніпропетровське-Донбас. Південна Група на чолі з Богданом Сірецьким, складалася в основному з

буковинців і йшла з Вінниці на Балту-Одесу-Миколаїв. Тут вона об'єдналася з меншою групою, що прийшла з Румунії (близько 40 осіб), під проводом відомого вже тоді поета-революціонера Ореста Масікевича, й мала посуватися побережжям Чорного моря на Кубань.^{23/} Похідні Групи ОУН поповнялися більш селективно та обережно-конспіративно, щоб не виявляти свого активу перед німецькими властями.

Цілий рух на Наддніпрянщину очолив О. Ольжич, заступник Голови Проводу Українських Націоналістів, зі своєю групою культурників, спроваджених з Праги та Німеччини і зібраних у Кракові.^{24/}

Вибираючись на Україну, члени ОУН мали за завдання відновити розбиту большевицьким терором та роздором у самій ОУН організаційну сітку. Тим часом ОУН(р), намагаючись опанувати націоналістичний рух у своїх руках, пробувала недопустити членів ОУН в Україну, застосовуючи терор супроти власних друзів-націоналістів, як небажаних опонентів, і ліквідувала їх фізично. Під Сокалем над Бугом бандерівці (тобто члени ОУН(р.)), яка тоді називала себе ОУН(сд), знищили цілу групу членів ОУН, що йшли на Волинь під проводом **Ігоря Шубського** та **Євгена Шульги**.^{25/} Так само зліквідували вони двох братів, **Осипа і Володимира Пришляків**, які саме тоді повернулися були з еміграції в рідну Підгаєччину, бо вони залишилися вірними Проводові Українських Націоналістів на чолі з полк. А Мельником.

В місяці серпні 1941 р. вибралися в Україну два передові члени Проводу ОУН, Омелян Сенік-Грибівський та Микола Сціборський, референт пропаганди ПУН, на чолі 30-ти-членної Похідної Групи. Але до визначеної мети їм не довелося дійти. Прямуючи до Києва, Омелян Сенік (Грибівський) й інж. Микола Сціборський загинули 30 серпня того ж року в Житомирі з братовбивчої руки.^{26/}

Омелян Сенік (1891-1941), родом з Яворова біля Львова в Галичині, більш відомий під псевдами **Канцлер** або **Урбан**, а загально відомий під псевдом **Грибівський**, визначний революційний діяч, учасник Визвольних змагань (сотник УГА). Він був найбільш активним співзасновником Української Військової Організації (УВО) і членом її Начальної Команди. В 1929 р. він, мабуть, найбільше доложив праці для скликання I Конгресу Українських Націоналістів і заснування Організації Українських Націоналістів (ОУН) й був обраний членом ПУН. Був він також співзасновником і співредактором часопису **Сурма**, підпільного органу ОУН. О. Сенік був талановитий промовець, який умів полонити слухачів своїм словом і революційною думкою, просякненою глибоким патріотизмом. З уваги на те, ПУН вислав його кілька разів відвідувати українські поселення Північної та Південної Америки, де він причинився до розбудови націоналістичних організацій. Розкол в ОУН він переживав надзвичайно важко й тому проводив з організаційними дисидентами з ОУН(р) довгі переговори, намагаючись повернути єдність ОУН.

Микола Сціборський, (1897-1941), родом з Житомира, колишній підполковник Армії УНР 1918-1920 р., талановитий теоретик українського націоналізму. Від 1920 р. перебував на еміграції, спершу у польських таборах інтернованих у Польщі, а від 1922 р. у Чехо-Словаччині. Там він закінчив студії в Українській Господарській Академії у Подебрадах 1929 р. і здобув звання інженера-економіста. В роках 1925-1929 М. Сціборський був провідником Лєгії Українських Націоналістів, яка в 1929 р. влилася в Організацію Українських Націоналістів, якої він був співтворцем. М. Сціборський був автором публіцистичних творів, таких як "Робітництво і ОУН", "Націократія", "Національна політика большевиків в Україні", "Земельне питання", "Україна в цифрах", "Сталінізм" та інші. В особі М. Сціборського, який

користувався також псевдонімами **Житомирський** або **Органський**, ОУН зазнала, після вбивства полк. Євгена Коновальця, найбільшої втрати. “Не стало одного з найсильніших стовпів, на якому дотепер ОУН спиралася, бо ж тим, хто найбільше причинився до зведення в одне річище всіх націоналістичних струмків, хто виконав львину частину праці для створення ПУН й ОУН, хто майже в кожную ділянку організаційного життя дав неперевершений вклад, був власне Микола Сціборський. Він же й головував на I Конгресі Українських Націоналістів і був заступником Голови ПУН Євгена Коновальця”.^{27/}

“Житомирське вбивство потрясло обидвома сторонами. Сталося щось, що гострим, смертельно затруєним лезом врізалось в найглибшу суть цілого Українського Націоналістичного Руху”, — писав видатний націоналістичний діяч-революціонер Ярослав Гайвас. — В існуючих тоді умовах, після вбивства братів Пришляків, цілої групи членів ОУН під проводом Шубського й Шульги під Сокалем, після вбивства двох юнаків за роздавання літератури ОУН на Підлиській горі, членство ОУН відрухово заявило: Це діло бандерівців. І не було в тому відрусі нічого неприродного, бо так же само прийняли цю жажливу подію члени ОУН(р).^{28/} Що це було ділом бандерівців вказує також і те, “що найвищі чинники ОУН(р) на Наддніпрянщині цього вбивства ані не осудили, ні не хотіли викрити закуліси вбивства. Цього теж не зробив найвищий провід ОУН(р).”^{29/} Але ряд провідних членів ОУН(р), під враженням тієї події “відбув у Василькові під Києвом нараду, засудив житомирську подію і почав поворотну дорогу з-під Києва назад. Серед тих членів ОУН(р) були (Іван) Мітринга, Борис Левицький, (Роман) Паладійчук, (Василь) Ревак, Федевич і цілий ряд інших. Після цього вони навіки з бандерівцями розійшлися.”^{30/}

Обговорюючи житомирський злочин, Я. Гайвас ставить дуже влучне питання: “а чому не допустити, що це зробили большевики? Наша відповідь, — каже

він, — може бути одна: так є. Не зважаючи, хто натиснув спуск пістолі — за кулісами могли бути большевики.”³¹/ Але, якщо так, то це вказувало б на те, що у проводі ОУН(р), звідки вийшов наказ “знищити провідних членів ОУН”, діяли ворожі агенти, які втішалися поважними впливами.

Не зважаючи на всі перешкоди, що стояли на шляху членів ОУН, які йшли в 1941 р. в Україну, чимало із них, а в першу чергу уродженці Великої України, нелегально переходили річку Сян, або Буг, що творили демаркаційну лінію поміж окупованими советською та німецькою територіями колишньої Польщі, і прямували на схід. Кожний хто вибирався на схід, діставав довідку від Української Допомогової Акції у Львові, яку в перших тижнях її діяльності очолював Іван Рогач. Ця довідка стверджувала, що її власник є втікачем з якоїсь там місцевости в Україні і тепер повертається додому. При тому кожний з них мусів сам собі організувати транспорт, що, посуваючись за фронтом, а доволі часто таки у фронтовій смузі, не було легко. В першій Групі були, крім Ольжича, Іван Рогач й Олена Теліга з чоловіком Михайлом, Олег Штуль, який виступав під псевдонімом Жданович, д-р Ростислав Єндик та інші.

Це був доволі вдало дібраний і надійний персонал, який мав усі дані, щоб розпочати літературно-наукову діяльність і дати поштовх місцевій інтелігенції до організування власних сил у творенні місцевої адміністрації, заки це зроблять німці із випадкового, а то й вислужницького елементу.

Олег Кандиба, поет-революціонер, вчений археолог, публіцист і політичний діяч. Народився в Житомирі 1907 р., син видатного українського поета О. Олеся (дійсне прізвище Олександр Кандиба), який по упадку УНР емігрував до Чехо-Словаччини й тому Олег Кандиба від 1924 р. проживав у Празі і там

закінчив Карлівський Університет у 1929 р. Після цього працював як археолог у чеському Національному Музеї й вивчав археологічні матеріали. В 1938 р. побував в Америці й читав лекції з археології в Гарвардському Університеті. На доручення Проводу Українських Націоналістів брав участь у подіях на Закарпатті в 1938-1939 рр. В часі розламу ОУН залишився вірним ОУН під керівництвом полк. А. Мельника. Приїхавши до Києва, Ольжич був керівником ОУН на окупованих німцями землях України.^{32/}

Іван Рогач, родом з Закарпаття, прибувши до Києва у групі т.зв. "культурників" на чолі з О. Кандибою, в короткому часі став видавати популярний щоденник *Українське слово*, що дуже скоро стало найбільш почитним часописом націоналістичного напрямку. 12 грудня 1941 р. Гестапо заарештувало Івана Рогача, разом з Чемеринським, Олійником, Яковенком та іншими й *Українське слово* перестало виходити, а замість нього почало появлятися *Нове Українське слово*, за редакцією проф. Костя Штепи, родом з Полтавщини, німецького співробітника, який вихваляв попід небеса "німців-визволителів" і паплюжив українських націоналістів.^{33/}

Олена Теліга, видатна поетка-революціонерка, приїхавши до Києва, увійшла в склад редакційної колегії *Українського слова* й сама взялася за організацію Спілки Письменників, очолила її і стала видавати літературний тижневик *Літаври*, додаток до *Українського слова*. Разом з Оленою приїхав і її чоловік Михайло Теліга, 1900 р. народження на Кубані. Він же й учасник Визвольних змагань, за професією був інженер лісівник і бандурист, також активний у суспільно-громадській праці.

Ростислав Єндик, антрополог, відомий вже письменник, поет і публіцисти, до війни співробітник *Вісника*, автор наукових і літературних творів.

Олег Штуль, уродженець Волині з 1917 р.,

багатонадійний адепт журналістики й літературної критики, який виступав під псевдонімом Жданович.

Прибувши до Києва, ці люди допомагали організувати міське самоврядування в столиці України й на провінції, а Ольжич взявся за організацію *Української Національної Ради*, яка мала тимчасово служити як український передпарламент.^{34/} Таку Раду покликано до життя 5 жовтня 1941 р. на чолі з проф. Миколою Величківським та проф. Іваном Дубиною й інж. Осипом Бойдуником — секретарями. Крім того члени Похідних Груп організували середні й високі школи й допомагали відновити діяльність Української Академії Наук. Так само багато провідних членів ОУН роз'їхалися по різних містах України, де вони організували самоврядування, влаштовували українські видавництва, які видавали часописи і за їх посередництвом поширювали націоналістичні ідеї. Навіть у Харкові, який був під військовою німецькою адміністрацією, організовано також міську управу й урухомлено шкільництво та видавничу діяльність.

На цьому місці слід підкреслити, що члени Похідних Груп ОУН рідко коли займали якісь важливі пости в адміністрації, навпаки, їхнім основним завданням було дати поштовх до організаційної праці місцевому населенню, щоб воно могло ставити німців перед доконаними фактами організації адміністрації та культурного життя країни. І цю мету Похідні Групи ОУН вповні досягнули. Багато з-поміж місцевого населення не тільки включилося у різні ділянки суспільно-громадської та адміністративної праці, але також вступали в ряди ОУН і пізніше були переслідувані Гестапом так само як і ті, що прибули з заходу.

Але діяльність українських націоналістів ішла в розріз з інтересами німецької політики, яка мала на меті зробити з України свій власний життєвий простір — *Lebensraum*. Тому то й недовго довелося чекати на німецьку реакцію. Восени 1941 р. наступила

радикальна зміна у відношенні німецького командування до українських перекладачів на цілому східньому фронті, яких стали підозрівати у контактах із підпіллям й запровадили над ними стислий контроль. Мабуть не малу роль тут відіграло й житомирське вбивство, яке виявило настанову ОУН(р) самим розправлятися зі своїми противниками. Сьогодні це сталося у їхньому власному, тобто українському, середовищі, а де ж є запорука, що завтра вони не робитимуть того з німцями, які йшли в Україну як нові загарбники? Крім того відомо, що розстрілювати людей німці вважали виключно за свій власний привілей, тим більше що українці не мали права носити зброю. Так почались арешти провідних людей серед українського населення, а в тому й перекладачів, які намагалися допомагати місцевому населенню.

У ЗОЛОТОВЕРХОМУ КИЄВІ

Перша масова протиукраїнська німецька акція настигла після величавого поминального відзначення 20-річчя розстрілу більшовиками 359 українських повстанців під Базаром на Волині 22 листопада 1921 р. Хоча само те пропам'ятне відзначення було спрямоване проти московсько-більшевицького окупанта, Гестапо арештувало 721 українців. Вслід за тим, по варварських знущаннях, 30 листопада 1941 р. німці, без жодного процесу, розстріляли 120 осіб на передмісті Житомира, що його звать Мальованкою. Серед розстріляних було 24 члени ОУН, а в тому й організаційний провідник на Житомирщину **Орищенко** та його дружина.^{35/}

Поміж арештованими був також провідник Волинського Інспекторату ОУН сот. Олександр Яценюк, за большевицької окупації декан Мовно-Історичного Інституту в Житомирі й керівник таємних націоналістичних клітин на Житомирщині. Але це ще не був його час і він прямо чудом врятувався від смерті^{36/} Підійшовши над яму, він "вирвався з черги та помчав полями, зникаючи у сніговій заметілі"^{37/} Загинули тоді також обласний провідник ОУН(р) **Роман Марчак** та члени його обласного проводу **Василь Хома** й **Микола Кравс**. Це були перші жертви визвольних змагань в Другій Світовій війні з рядів ОУН(р).^{37а/}

25 листопада німці арештували 16 українців у Радомишлі, на чолі з керівником Екзекутиви **Сурмачем**, і всіх їх розстріляли в перших днях грудня 1941 р.^{38/} Отже в відзначуванні 20-ої річниці розстрілу 359 героїв під Базаром понесли жертви обидві фракції ОУН.

Тут насувається питання, чи ця німецька акція не була спритно спрепарована большевицькою агентурою, бож тут німці покарали українців за вияв їхнього протимосковського, чи пак протибольшевицького наставлення. Вшановували пам'ять тих борців,

які воювали проти большевицьких збройних сил у 1921 р. так як тепер, двадцять років пізніше, воювали й гинули вояки німецької армії. Іншими словами, відзначування пам'яті розстріляних большевиками вояків армії УНР перед 20-ти роками мобілізувало публічну опінію проти большевицького режиму, а тим самим ішло на користь німців. Цього німецького варварства ніяк не можна розумово пояснити, як тільки намаганням стерирозувати населення України, щоб воно навіть не пробувало опонувати німецьким розпорядженням.

В кінці листопада 1941 р. німці розв'язали в Києві Українську Національну Раду, яка одначе не припинила своєї діяльності під проводом проф. М. Величківського.^{39/} Після того почалася ліквідація високих шкіл, замкнули Академію Наук й небагом перебрали контроль над видавництвом. Одночасно в Києві заарештували членів недавно зорганізованої української порядково-кримінальної поліції та її команданта Романа Біду-Гордона, а в лютому наступного року їх усіх німці розстріляли.

Роман Біда (Гордон), родом зі Львова, активний член УВО від 1928 р. У 1929 р. УВО організувала голосний тоді атентат на т.зв. "Таргі Вєсходнє" (Східні торги — Міжнародня торговельна виставка) у Львові, щоб заманіфестувати перед чужинцями незадоволення українців польською окупацією Галичини. Біда був зв'язковим між технічним організатором атентату Володимиром Попадюком (псевдонім Гуртак) й виконавцями окремих акцій в атентаті. Він також підложив одну валізку з бомбою на Головному дворці у Львові, а другу — в секретаріаті Дирекції Східніх торгів, на площі, де ті торги відбувалися. В ході цілої акції Біда попав у руки поліції і 28 червня 1930 р. польський суд у Львові засудив його на кару смерти. Адвокати внесли апеляцію до Варшави й там замінили йому кару на 15 років тюрми, з якої він вийшов щойно після розвалу Польщі.^{40/} Але свободою він довго не натішився й

упав жертвою німецького терору, спрямованого проти українських патріотів. Так само від німецької кулі загинув і командант Київської Обласної Поліції **сот. Р. Захвалінський**. Замість арештованих українців — німці прийняли місцевих “фольксдойчерів” російського походження,^{41/} які поборювали український національний рух не гірше німців.

12 грудня 1941 р. Гестапо арештувало редактора *Українського Слова* Івана Рогача та його співробітників Ореста Чемеринського-Оршана, Петра Олійника, проф. І. Яковенка та багато місцевих киян, ніяк не пов'язаних з ОУН. Їх усіх німці розстріляли в половині січня 1942 р.

Іван Рогач народився в 1913 р. у Великому Березному на Закарпатті, колишній студент теології, талановитий журналіст, член ОУН й активний націоналістичний діяч серед студентів і молоді й тому був арештований чеською поліцією 17 вересня 1938 р. Це був час великої активізації українства на Закарпатті й одночасно нового чеського наступу на нього. Коли ж “чеська криза” загострилась восени 1938 р. й на Закарпатті почалася організація *Української Національної Оборони*, Рогач був одним із її організаторів і з її рамени в половині жовтня був виделегований до Закордонної Делегації Карпатської України у Відні, яку очолював д-р Юліан Химинець. Коли ж усунено мадярона Бродія з прем'єрства автономної Карпатської України і прем'єром став о. д-р Августин Волошин, Рогача призначили на посаду його особистого секретаря. Після мадярської інвазії Карпатської України, Рогач перейшов на захід і остався вірним Проводові Українських Націоналістів на чолі з полк. А. Мельником. В 1941 р. він, разом із сестрою Анною, взяв участь у Похідній Групі т. зв. “культурників” Кандиби-Ольжича й, опинившись у Києві, став редактором новозаснованого щоденника *Українське слово*. Там його, як і його сестру Анну, постигла смерть з рук Гестапо.

Орест Чемеринський (псевдонім **Ярослав Оршан**), випускник журналістики Варшавського університету, виявився надзвичайно здібним журналістом. В часі громадянської війни в Іспанії (липень 1936 - березень 1939) Чемеринський був акредитований журналіст при головній квартирі ген. Франціска Франка.^{42/} Пізніше він переїхав до Берліну, де був співредактором "Української Пресової Служби". Як член ОУН, співпрацював у Відділі Пропаганди ПУН і був близьким співробітником М. Сціборського. В 1939 р. він брав участь у II-му Великому Зборі Українських Націоналістів у Римі й разом з Ярославом Стецьком та іншими належав до ідеологічно-політичної комісії ВЗУН. З Італії Я. Чемеринський приїхав до Кракова напередодні німецько-советської війни 1941 р. і там підготовляв редакторів і розробляв з ними тематику, щоб пустити в рух пресу після походу на схід. Як тільки німці зайняли Західню Україну, Чемеринський переїхав до Львова. Тут він одружився з Дарією Гузар і молода пара подалася у складі "Групи культурників" до Києва.^{43/} В Києві Чемеринський мав співпрацювати з інж. Миколою Сціборським в Референтурі Пропаганди ПУН, але після його трагічної смерті Оршан-Чемеринський очолив інформативно-пропагандивну роботу Організації й мав видавати науково-популярний журнал для населення України. І на цьому пості він упав жертвою німецького терору.

Петро Олійник, студент берлінського університету, який виявив свій журналістичний талант як співробітник двотижневого органу УНО *Український Вісник*, що виходив цикльостилевим виданням у Берліні за редакцією полк. Тимоша Омельченка, голови Українського Національного Об'єднання (УНО) в Німеччині. І власне тому його, як талановитого журналіста, ПУН чи радше Ольжич, як організатор Групи культурників, запросив на члена редакції *Українського слова*. На жаль, доля не

судила йому виявити свого гострого журналістичного таланту на східньоукраїнських землях.

Професор І. О. Яковенко працював в обласній Земельній Управі в Києві, був одночасно і співредактором *Українського слова*. Він тісно співпрацював з українськими націоналістами і скоро сам приєднався до ОУН. За надто щирю працю для свого народу, Яковенко був арештований і заплатив за те своїм життям. Не знищили його комуністи, то розстріляли німці.^{44/}

Дня 7 лютого 1942 р. Гестапо заарештувало в Києві кількясот визначних інтелігентів. 9 лютого 1942 арешти продовжались і того дня жертвою впали всі ті, що прийшли до приміщення Спілки Письменників України. Гестапо чекало там від ранку до 3-ої год. по полудні й нікому не було вільно виходити. Поміж арештованими були Олена Теліга, її чоловік інж. Михайло Теліга, Василь Кобрин, Іван Рошко-Ірлявський, Юрій Ігнатко, а також проф. К. Гупало, автор відомої тоді драми з життя українських націоналістів у підсоветській дійсності "Тріумф прокурора Дальського", сестри Тоська і Євгенія Суховерські, і в короткому часі їх усіх німці розстріляли.^{45/} Згинув тоді також і **Євген Суховерський**, 1922 р. народження, родом з села Кучерів Великий Чернівецького повіту. Він, як абсольвент середньої торговельної школи в Чернівцях, був дуже відданим членом ОУН й неустрашимим виконавцем найбільш небезпечних доручень.^{46/}

В той же сам час, під кінець 1941 р. та на початку 1942 р., в Києві німці розстріляли **В. Богуславського** та дружину Ореста Чемеринського, талановиту артистку, **Одарку Гузар-Чемеринську**.

Олена Теліга з дому Шовгеніва, (1906-1942), народилася в Петербурзі (Росія). В 1917 р. переїхала з батьками до Києва, де як молода дівчина пережила бурхливі революційні роки. 1923 р. Олена виїхала з матір'ю на захід і в 1924 р. остаточно опинилася у

Чехословаччині. Закінчивши Історично-Філологічний факультет Педагогічного Інституту в Празі, одружилася з Михайлом Телігою. Разом з ним Олена переїхала 1929 р. до Варшави, де вчителювала в українській школі й активно працювала в українській громаді. З 1932 р. дописувала до журналу *Вісник*, який виходив у Львові за редакцією Дмитра Донцова, де друкувалася більшість її поезій. З упадком Польщі переїхала з чоловіком до Кракова й включилася в працю Культурної Референтури ПУН, яку очолював Олег Ольжич. В серпні 1941 р. виїхала до Києва у Групі “культурників”, де почала була редагувати безкомпромісний літературний журнал *Літаври*. В той сам час вона відновила українську Спілку Письменників й була обрана її головою. Німці остаточно закрили журнал *Літаври* й заборонили діяльність Спілки Письменників. 9 лютого 1941 р. вони заарештували Олену Телігу з її чоловіком і групою інших діячів.

Про те, що Гестапо шукало за нею, її попереджували, але у відповідь на те вона заявила: “Я вдруге з Києва не виїду”. І не виїхала, а осталася там навіки, бо в скорому часі цілу ту групу арештованих німці розстріляли. Олена Теліга — талановита поетка-революціонерка була “поеткою з Божої ласки, — писав Дмитро Донцов. — Оригінальна в образах та ідеях, цілісна, як рідко хто інший, елегантна у формі своїх віршів, елегантна у своїй статурі “прудконової Діяни” (“кругом пані — казав Шевченко”), горда в наставленні до життя, — вона лишила нам взір справжньої панської поезії в найкращім значенні слова, поезії позбавленої всього вульгарного, простацького. З’явилася вона, спалахнула і згоріла на тяжкім та сірім, потім криваво-червонім небі війни й революції, неначе блискуча звізда, лишаючи, хоч згасла фізично, яскраве світло по собі, яке палахкотітиме нащадкам. 47/ Літературознавець і критик В. Державин твердив, що Олена Теліга це “наша найбільша поетка після Лесі Українки”. 48/

Михайло Теліга (1900-1942) нар. в станиці Ахтирській на Кубані, учасник Визвольних змагань і чоловік Олени. За професією інженер-лісівник, громадський діяч і бандурист. Після окупації України й Кубані більшовиками, виїхав на захід і зупинився в Чехословаччині, а в 1929 р. переїхав до Польщі і проживав у Варшаві, де був діяльним членом “Спілки Інженерів і Техніків Українців-Емігрантів у Польщі”.

Проф. Костянтин Гупало народився в селянській родині на Катеринославщині (тепер Дніпропетровська область) в 1906 році. Закінчивши Харківський університет, він працював як учитель української мови в середніх школах. В часі колективізації його батьків більшовики розкуркулили й вивезли на заслання, а його самого ще з студентських часів ГПУ мало на оці, підозрюючи в ньому ворога советської влади. Щоб уникнути переслідувань ГПУ, він став викладачем російської мови. Коли ж Совети окупували Західню Україну в вересні 1939 року, йому дозволили перейти на працю до Львівського Університету ім. Івана Франка, знову ж таки на викладача російської мови. Там він перебув два роки й коли більшовики відступали зі Львова в останніх днях червня 1941 р., він залишився у Львові і з приходом німців став на працю у львівському відділі Українського Видавництва. В короткому часі на сцені львівського Оперного Театру поставлено його драму “Тріумф Прокурора Дальського”, яка виявила весь фальш й облуду советського судівництва, як і советської системи взагалі, яка втішалася великою популярністю серед львів'ян. В жовтні 1941 р. К. Гупало, разом з іншим викладачем Львівського Університету, Дмитром Кислицею, переїхав до Києва, щоб там працювати для свого народу. На жаль йому не вдалося здійснити того плану, бо вже в лютому 1942 року, тобто в часі найпютішої нагінки на українців у Києві, Гестапо арештувало його. Про невинність К. Гупала свідчили тодішні світочі української науки у Львові, Василь Сімович, Юрій

Полянський та Іван Крип'якевич, які мали нагоду пізнати К. Гупала в часі його праці, але то не мало успіху. Не допомогла навіть інтерпеляція в справі його звільнення з боку провідників Українського Центрального Комітету у Львові, єдиного репрезентанта Українського населення Галичини перед німецькою владою. Його Гестапо розстріляло разом з іншими ув'язненими. ^{48а/}

Іван Рошко, (1919-1942) родом із Закарпаття з села Ірляви. Студював у Торговельній Академії в Мукачеві. Як студент, він був членом молодечої організації Пласт й одночасно Юнацтва ОУН. Помимо молодого віку (заledве 23 роки), він дописував до місячника Закарпатської молоді *Пробоем* у Празі, що його редагував Степан Росоха й належав до Літературно-Мистецької Громади "Говерля", яка об'єднувала таких визначних поетів і письменників як О. Ольжич, В. Гренджа-Донський, Улас Самчук та інших. Завдяки тому він був відомий як талановитий поет у 1938-1939 роках, а в той час, коли його постигла передчасна смерть, він уже мав опубліковані дві збірки поезій, "Моя весна" (1940 р.) і "Вересень" (1941 р.), а третя збірка появилася вже посмертно в 1942 р. Як поет він користувався псевдонімом назви рідинного села — **Ірлявський**. В Києві Рошко працював у редакції *Українського слова* і був також секретарем "Спілки Українських Письменників". Передчасна смерть не дозволила йому розвинути ані свого поетичного, ні публіцистичного таланту.

Одарка Чемеринська, дочка відомих суспільно-громадських діячів на Буковині, лікаря Володимира Гузара й Ольги Павлюк-Гузар, вивчала декоративне мистецтво в Парижі, але з вибухом німецько-советської війни перервала свої студії, щоб їхати в Україну разом з іншими членами ОУН. Прибувши до Львова, Одарка одружилася з Ярославом Чемеринським і виїхала в Україну, щоб разом зі своїм чоловіком включитися у державно-творчу працю у

Золотоверхому Києві. Але лукава доля судила інакше. На початку 1942 р. її також заарештувало Гестапо й закатувало в київській тюрмі.

Трупи всіх закатованих жертв Гестапо відставляло до урочища Бабин Яр під Києвом, де німці розстріляли сотки українських націоналістів з усіх земель України. Тому то Бабин Яр став соборною могилою синів і дочок українського народу.

Іван Кошик, молодий студент, родом з Попельні на Київщині, здібний публіцист, якого ПУН планував на пост провідника Реферату Молоді.

Тоська і Євгенія Суховерські, студентки родом з Буковини, прибувши до Києва, взялися за організацію місцевих студентів міста. Арешт редактора І. Кошика та сестер Суховерських завдав великого удару на відтинку молоді Києва, бо вони виконували важливу роботу серед високошкільного студентства.^{49/}

Василь Кобрин, родом з Карпатської України. У Братиславі на Словаччині він закінчив Ужгородську Торговельну Школу, яку після Віденського Арбітражу перенесено з Ужгороду. Ту школу спершу перевели до Хусту, а з окупацією Карпатської України, до Братислави. Опинившись за німецької окупації у Кракові, В. Кобрин працював у відділі Культурної Референтури секретарем-машиністом. Пізніше він займався також і кольпортажем українських книжок спроваджуваних з Берліну й Праги. В ході приготувань Культурної Референтури до походу на схід, О. Ольжич призначив його до кольпортажного відділу. Діставшись до Києва, В. Кобрин перебрав колишню друкарню “Спілки Письменників України” й у листопаді 1941 р. спроваджено до Києва з заходу поважний запас книжок. В. Кобрин, разом з більшістю членів “Групи культурників”, жив у будинку на вулиці Короленка. Коли ж розпочалася нагінка Гестапо на всіх прибулих із заходу, більшість мешканців будинку перенеслася в інші місця. В. Кобрин зі своїми двома товаришами,

працівниками книгарні, залишився на місці. При кінці січня 1942 р. німці їх усіх арештували і тримали в підвалі міліції на Софійській Площі, а кілька днів пізніше їх також розстріляли^{50/}

Місяць лютий 1942 р. в Києві був найбільш кривавий і брутальний у цілій історії німецького Гестапо й німецької окупації України 1941-1944 рр. В той сам час арештували вони членів київської адміністрації, голову міської ради міста Києва, **Володимира Багазія**, аспіранта київського університету, талановитого математика й педагога, та його асистента **Піснячевського**, голову Всеукраїнської Кооперативної Спілки **проф. Перевертуну**, професора Політехніки **Теодота Чередниченка** голову київської Обласної Споживчої Спілки **Петра Бондаренка**, бо всі вони щиро взялися за свої обов'язки й намагалися допомогти в організації українського культурного життя столиці, а при тому тісно співпрацювали з представниками ОУН у Києві.^{51/} Всіх їх Гестапо замордувало, а Бондаренка з цілою родиною.

12 липня 1942 р. на вулицях Києва загинув крайовий провідник ОУН(р) **Дмитро Мирон** (псевдонім **Орлик**, 1911-1942).^{52/} Дмитро Мирон відданий член ОУН від самих початків, в 1932-1933 роках був референтом юнацтва при Крайовій Екзекутиві ОУН і, як це було типовим для тодішніх українських патріотів, покуштував і польської тюрми. В 1941 р. він очолював Південносхідню групу ОУН(р), а від жовтня 1941 р. аж до своєї трагічної смерті був крайовим провідником ОУН(р) у Києві. 25 липня 1942 р. біля 3-ої год. по полудні Мирон ішов на організаційну зустріч і по дорозі на Фундуклеївській вулиці його заарештували два агенти Гестапо. Дійшовши до рога вулиць Фундуклеївської і Театральної, Мирон ударив по голові одного з агентів і почав утікати. Але другий агент почав за ним стріляти й ранив Мирона в ногу і в плече, і він помер таки на вулиці від впливу крові.^{53/} Як виявилось

пізніше, то був енкаведист на службі Гестапо. ^{54/} Дмитро Мирон був також автором ідеологічних статей і в 1941 р. появилася збірка його публіцистичних творів п.н. "Ідея і чин України".

* * *

Не поминула лиха доля і членів Буковинського куреня, з рядів якого від німецької кулі в 1942 р. загинули: Архип Кибіч із Рівні над Черемошем, Юрко Шлитко, проф. Юрій Дідів родом з Мамаївців, Корнель Костюк, студент Чернівецького університету Теофіль Панчук, також родом з Мамаївців, Созонтій Пиндуляк, Євген Суховерський, Корнель Турлик, Роман Якубович і Коцур, Керський та ін. Коротко кажучи, німці стали переслідувати всіх національно свідомих українців, а зокрема організованих націоналістів, як місцевих так і тих, що прибули з заходу. Так гинув цвіт українського народу, надійні, майбутні його провідники, з рук кожного окупанта.

В цьому ганебному ділі німцям допомагали й деякі свої власні вислужники й "малороси". Наприклад, на Уманщину з Києва Провід ОУН вислав буковинську групу із 33 осіб, на чолі з провідником Богунем, яку німці виарештували на донос якогось німецького вислужника Яворського. Він удавав українського патріота, втікача від Гестапо і, зайшовши до канцелярії Богуна в Умані, просив видати йому якусь, на інше прізвище, виказку. Провідник Богун, жаліючи втікача, таку виказку йому видав. З тою виказкою "втікач" пішов до Гестапо і зробив донос, що Богун видає фальшиві документи. Після того німці Богуна та його заступника Касперського арештували й засадили до концентраційного табору, спершу на Лисій Горі коло Бердичева, а звідти перевезли його до концентраку в Німеччині, де він і загинув. Решту групи, тобто 31 особу, німці також арештували й вислали до жидівського гетто в Літині і там їх розстріляли разом з

жидами.⁵⁵ Багато шкоди робили большевицькі агенти, які скоро зуміли дістатися до німців на впливові посади, як фахівці різних ділянок адміністрації країни, до поліції, а зокрема на посади перекладачів.

У Дарниці біля Києва порядкову службу виконував відділ Буковинського куреня під командою свідомого українця сотника Кульчицького. Його заступником був поручник Дейнега, який дістався на ту посаду як “дезертир” лейтенант Червоної Армії. В дійсності він був большевицьким агентом і робив фальшиві доноси на українців з Похідних Груп. Німці ж знову без жодного слідства розстріляли на його доноси не менше 70 осіб, заки вдалося довести його зрадницьку роботу ^{56/}. Остаточо він також загинув, коли Гестапо взяло його на допити. На такий фальшивий донос загинув у квітні 1942 р. **Осташек, (псевд. Грім)** у Чернігові, куди він був висланий на підпільну роботу, **Мойсюк** у Полтаві, командир підвідділу **І. Дарійчук**, псев. **Сокіл**, у Вінниці, **Вернигора** у Білій Церкві. Його два наймолодші брати загинули в 1943 р. в боротьбі з большевиками. Так само загинули п'ять братів і 15-літня сестра з родини Ганджів. ^{57/} В Білій Церкві німці арештували двох свідомих селян — членів Буковинського куреня. **Семена Демидюка** та **Максима Поповича**, по яких слід загинув. У бою з большевицькою партизанкою коло міста Хабного, на північ від Києва, в 1942 р. загинув **Василь Петрачук** із Рівні над Черемошем і пропав безслідно **Володимир Тодорюк**, за румунської окупації політичний в'язень.

В лютому 1942 р. ту частину Буковинського куреня, що остала була в Києві, переформовано у 115 курінь, і до нього приділено також 300 галичан та 1,864 наддніпрянців, колишніх червоноармійців, яких командир Буковинського куреня П. Войновський зумів визволити з німецького полону. 115 Курінь дістав тоді німецьку поліційну уніформу, але для

відрізнення усі вояки носили жовто-блакитні опаски на лівому рукаві.

Восени 1942 р. німецьке командування перекинуло 115 курінь на Білорусь для побороювання большевицьких партизанів. Там загинуло двох буковинців, членів ОУН, у бою з большевиками у місцевості Руда Яворська. Весною 1944 р. в м. Слонім на Білорусі пропав **Олекса Тишинюк**, родом із села Багна на Буковині, який працював у санітарній частині при штабі куреня.^{58/}

З відступом німців на захід відступав і 115 курінь, який 15 серпня 1944 р. знайшовся на терені Франції, де він мав побороювати французьке протинімецьке підпілля. Але українці голосилися до війська воювати проти большевизму й московського імперіялізму, а не проти французького підпілля, яке намагалося визволити Францію з-під німецької окупації. 115 курінь вже 27 серпня 1944 р., розправившись з німцями в казармах Вальдеону, перейшов до французького резистансу, нараховуючи 546 підстаршин і вояків. У дальшому ході війни, аж до його розв'язання 11 жовтня 1944 р. на категоричну вимогу советської амбасаді в Парижі, 115 курінь виступав уже під назвою Курінь ім. Тараса Шевченка^{59/}

Більша частина визначних учасників Буковинського куреня загинула від німецьких куль в Україні, куди вони вийшли повні віри у краще майбутнє свого народу, щоб віддати йому свої сили і знання, але замість того вони знайшли там передчасну смерть.^{60/}

ТЕРОР НА ШИРОКИХ СТЕПАХ УКРАЇНИ

Не кращу політику проводили німці на спілку з москалями по цілій Україні. В жовтні 1941 р. в Миргороді на Полтавщині Гестапо повісило провідника Середньої Похідної Групи ОУН(р) Миколу Лемика разом із п'ятьма іншими членами.^{61/} **Микола Лемик (псевдонім Сенишин)**, 1914 р. народження, відданий бойовик ОУН, в 1933 р. виконав атентат на керівника большевицького консульату у Львові, О. Маїлова, як протест проти штучно організованого большевиками голоду в Україні. Лемик був одним із головних організаторів Похідних Груп ОУН(р) в Україну.

Першою жертвою протиукраїнської політики з-поміж військових були перекладачі. Звичайно, коли ці молоді українці знайшлися в Україні, їм не була байдужою доля українського населення. Вони помагали місцевим українцям, зокрема тим, що зазнали переслідування від советського режиму, з'єднатися зі своїми родинами, полоненим звільнитися з таборів воєнно-полонених і взагалі цивільному населенню, коли тільки на те заходила потреба. Крім того вони скоро розвинули також і політичну та харитативну діяльність і стали посередниками не тільки поміж німецькою командою і цивільним населенням, але також і контактом з українськими політичними центрами.

У Кривому Розі перекладачем при німецькій армії був **Теодор Найдич**, який провадив самостійницьку пропаганду серед місцевого населення. Хтось доніс про це німцям і за те восени 1941 р. Гестапо його арештувало й жахливими тортурями замордувало в Криворізькій тюрмі на початку 1942 р.

В січні 1942 німці арештували в Макіївці, в Донбасі, перекладача **Омеляна Ортинського**, в Маріюполі **Теодора Грицева**, абсолювента Варшавського університету, відданого українського патріота, члена ОУН, і там же його розстріляли. На

Криму арештували перекладача **Євгена Шведа**, по якому і слід застиг. Його мабуть також німці розстріляли.^{62/}

При німецькій частині “Leibstandarte Adolph Hitler” перекладачем був **Кость Білик**, син гімназійного учителя в Галичині. В червні 1942 р., коли його частину забирали з України, Білик залишився в штабі дивізії “SS Fuehrer”, який перебував у Донецьку. Тут він зв'язався з підпільним рухом й повідомляв, які акції плянували робити СД і Гестапо, а також виявляв агентів та сексотів НКВД. В лютому 1943 р. він перейшов зовсім у підпілля, а в серпні зорганізував окрему акцію проти гестапівців та їхніх вислужників. В жовтні 1943 р. він перейшов до УПА й очолив відділ в Холодному Ярі. В часі переходу на західноукраїнські землі Кость Білик загинув у засідці на Поділлі 24 грудня 1943 р. і був похований у селі Янківці Ка'мянець – Подільської (тепер Хмельницької — В.В.) області.^{63/}

Багато перекладачів, як Роман Спольський, Олександр Масляник, Віктор Яворський та інші попали до німецьких концентраційних таборів за зв'язки з українським підпіллям.^{64/} На їх місце приходили звичайно російські шовіністи, або скриті большевицькі агенти й обидві ці категорії ні в чому не різнилися у своїх відношеннях до українського національного руху.

В лютому 1942 р. німці перевели арешти серед перекладачів українців у Кременчуці й тоді розстріляли чотири особи: **Володимира Вережака, Богдана Мазяра, Павла Дяблугу й Антонишина** (чи Романишина?)^{65/} Ми не мали змоги перевірити організаційної приналежності всіх військових перекладачів, але тут основним є те, що вони були українці-націоналісти, які впали як лицарі в боротьбі за права українського народу, як жертви німецького терору.

В той же сам час німецька поліція заарештувала в Кременчуці цілу групу українських націоналістів, а між

ними й Олеся Бабія, який виконував службу кур'єра ОУН між Харковом і Києвом, будучи близьким співробітником Богдана Онуфрика-Коника, організатора Харківщини й Полтавщини. Два тижні пізніше їх Гестапо розстріляло, "тільки одному Олесеві Бабієві (псевдонім — Білий, а також Андрій Левчук) вдалося втекти з-над братської могили в білизні, з раною на рамені. ^{66/}

В червні 1942 р. німці розстріляли десятки визначних українських громадян в Корсуні, Первомайську й у Миколаєві, намагаючись пляново очистити міста й округи від свідомого українського елемента. Щоб оправдати свій божевільний вчинок, вони нахабно обвинувачували в комунізмі відомих українських патріотів і самостійників, розголошуючи, що вони мали зв'язки з большевицькою агентурою. Це була робота большевицької агентури, яка своєю роботою осягала подвійну ціль: нищила свідомих українських діячів німецькими руками і скріплювала ненависть до німців. Отже, діяла на шкоду українського народу й одночасно на шкоду німців, які, у своїй політичній обмеженості, переслідували українців, антагонізували їх і наставляли проти себе. Масовими розстрілами закладників, висилкою молоді на невільничі роботи до Німеччини та взагалі нелюдським трактуванням населення, німці робили з прихильно наставлених до них великої частини українців явних ворогів. І в цьому вони виявилися неабиякими фахівцями. До того, очевидно, докладали своїх рук у великій мірі й большевицькі агенти, щоб напружувати відносини поміж окупаційною владою та населенням України, і так створити відповідний ґрунт для советської антинімецької пропаганди, а вслід за тим і для підривної діяльності.

Як тільки німці захопили Дніпропетровське, місцеві українці взялися за організацію міської самоуправи, обласного управління та народньої міліції. Для цієї праці Провід ОУН(р) відрядив **Василя**

Регея, який очолив там Провід Південних Земель України. В той же сам час прибув до Дніпропетровська і д-р Ярослав Самотовка, член ОУН, який звернув усю свою увагу на реорганізацію високого шкільництва. 16 вересня 1941 р. німці арештували **Василя Регея** разом з декількома чоловіками й дівчатами Південної Похідної Групи ОУН(р), яким наказали виїхати до Галичини. Самого ж В. Регея перевезли до тюрми в Дрогобичі, звідки йому вдалося тоді втекти і щойно за другим разом Гестапо запроторило його до концентраційного табору, де він і загинув.^{67/}

В Харкові, в серпні 1942 р., німці розстріляли працівника міської управи інж. **Миколу Кононенка**, що був одночасно й керівником ОУН на цілу Харківщину, а також інж. **Миколу Горбаня**, районного бургомістра інж. **В. Світличного**. В той час жертвою німецького терору впали також **Кость Захаренко**, кол. голова повстанського комітету на Харківщину в 1919-1922 рр., **П. Місєвра**, кол. старшина Армії УНР, учитель **П. Куценко**, **Лука Христенко** та друкарка **Ірена Пізо** з міста Охтирки. В Харкові Гестапо застрілило свого нічного сторожа, бандерівця **Дмитра Зуба**, родом з Галичини, який в них працював з доручення ОУН(р) і врятував життя ув'язненому інж. Андрієві Стратієнкові, членові ОУН^{68/}, який був уже засуджений на смерть. І якраз за те Зуб заплатив своїм власним життям^{69/} Крім повище наведених, німці розстріляли тоді ще й багато інших людей.

24 вересня 1942 р., московсько-большевицька злоба досягнула родину відомих українських діячів Харкова, доц. Харківського університету **Тодося Недужого** (1896 р. нар.). Його дружина Марія (1900 р. нар.) започаткувала організацію *Союзу Українок Слобожанщини*, допомагала в організації товариства *Просвіта*, а їх дім став осередком українського життя не тільки Харкова, але і Слобожанщини. Це очевидно не могло не звернути уваги московських шовіністів Харкова, як білих так і червоних. Коли до їхнього мешкання прийшло трьох

німців з росіянкою перекладачкою, дочка Оксана (1919 р. нар.) відмовилася відповідати перекладачці російською мовою, а росіянка з обуренням сказала німцям арештувати дочку і її маму, що стала в обороні дочки. В день арешту дружини й дочки, доц. Тодося Недужого не було дома.^{70/} Він, як економіст за освітою, від приходу німців працював як віцепрезидент банку, відмовившись прийняти посаду посадника міста Харкова. Але небавом його також німці арештували й посадили в тюрму. Марія Недужа так і померла в тюрмі СД, а Тодося Недужого з дочкою німці розстріляли 27 січня 1942 р. як членів ОУН^{71/}.

Одним із важливих осередків української самостійницької роботи було портове місто Маріюпіль над Озівським морем, в розвитку якого не малу роль відіграв **Микола Стасюк**, колишній член Центральної і Малої Ради. Тоді він був також і членом Генерального Секретаріату у першому уряді В. Винниченка, відповідальним за харчові справи. В 1919 р. він був начальником постачання Армії УНР і з нею відійшов був на захід. В 1920-их роках він повернувся до Української ССР, але в 1931 р. більшовики його арештували й вивезли. З вибухом німецько-советської війни Микола Стасюк був уже у Маріюполі і став видавати “Маріюпільську газету”. Одночасно він очолював самостійницьку групу в Маріюполі і був душею самостійницької роботи. Пізніше діяльність цього осередку була скріплена членами Похідних Груп ОУН(р) на чолі з **Степаном Держком**, родом зі Стрия в Галичині. С. Держко зорганізував тут підпільний осередок і був назначений першим окружним провідником Маріюпільщини. Хоча Маріюпіль був під військовою адміністрацією, в серпні 1942 р. тут також перевели німці численні арешти серед українців і тоді в руки Гестапо попав і Степан Держко зі своєю групою молодих співробітників й інтелігентів. Згодом усіх цих арештованих, важко побитих маріюпільців німці перевезли до тюрми у місті Сталіне (тепер Донецьк),

де Степан Держко помер з голоду і виснаження наприкінці грудня 1942 р., не видавши нікого зі своїх співробітників.^{72/}

В 1942 р. німці dokonували ряд нелюдських актів по цілій Україні. До цього зовсім пляново провокували їх советські агенти, яких завданням було, крім самої розвідки, робити різні саботажі, щоб викликати в Україні "незносні відносини". До таких актів слід зарахувати діяльність советського агента-партизана Димітрія Медведева, який, підшиваючи свій партизанський відділ під відділ УПА, допровадив до того, що німці у своїй глупоті спалили на Волині ціле село Озірці.^{73/} Крім того вони поарештували багато людей, зокрема свідомих українців і заповнили ними тюрми Луцька, Рівного, Дубна, Крем'янця та ін. У зв'язку з тим командир повстанської сотні Білий-Арієць зорганізував у січні 1943 р. напад на в'язницю в місті Дубні і звільнив усіх політичних в'язнів. Подібну акцію організували бандерівці у Крем'янці.^{74/}

В 1942 р. в рівенській тюрмі німці постріляли всіх в'язнів, а між ними й члена центрального проводу ОУН на СУЗ **д-ра Володимира Яхна**, який разом із Д. Сампарою, Романом Гордоном (Білдою) і сотн. Захвалінським, розбудовував у Києві міську й обласну службу порядку й безпеки.

В грудні 1942 р. німці знову вдарили по українських самостійниках Маріюполя, арештуючи близько 50 осіб, в тому числі багато залізничників під закидом, що вони перевозять підпільну літературу на Донбас. Арештували вони тоді також редактора Миколу Стасюка, голову місцевої Просвіти" і директора українського театру Ірія, українця грецького походження.^{75/}

Розстріли українських патріотів німці влаштували по цілій Україні. Таке діялося в Василівці й Мелітополі Запорізької області, Миколаївці Дніпропетровської області та й в інших місцевостях України.^{76/} Фізично вичищено членів

Похідних Груп в Олександрії та в Чигирині ^{77/} В Херсоні за чотири місяці 1942 р. Гестапо розстріляло 102 українців, повісило — 125, а до німецьких концентраційних таборів відправило 150 осіб.^{78/} В самому Запоріжжі загинув з німецьких рук **Михайло Бурій** (псевд. **Н. Вірлик**).

На весні 1943 р. німці, намагаючись перервати зв'язок, що йшов по підпільній лінії з Запоріжжя до Маріюполя, заатакували одна підпільну хату на Мелітопільщині й тоді загинув член ОУН **Олекса Вінтонів**, разом з господарем хати та його двома синами.^{79/} В багатьох випадках німці розстрілювали українців в наслідок інтриг большевицького підпілля, яке намагалось зупинити зріст українського націоналізму серед населення України.

В червні 1943 р. німці арештували в Маріюполі військового перекладача **Теодора Грицева**, абсолювента права варшавського університету, члена ОУН і там же його розстріляли. Т. Гриців, відданий український патріот, всі свої гроші видавав на закуп українських книжок і роздавав їх людям у Маріюпільщині, де він організував підпільні клітини ОУН.^{80/}

В Полтаві німці знищили 15 членів ОУН на чолі із провідником Полтавської обласної ексекутиви ОУН, **Федором Борковським**. Це був знаний на Наддніпрянщині діяч, колишній старшина Армії УНР й особистий приятель Симона Петлюри та Євгена Коновальця.^{81/} Це була дуже гарна людина з вигляду, а також і великої особистої культури. Ф. Борковський мав великий організаційний хист і здобув собі великий авторитет серед громадян. Завдяки тому з приходом німців його обрали посадником міста Полтави, а його заступником був росіянин Галанін, запеклий україножер. Ф. Борковський докладав усіх зусиль, щоб забезпечити місто харчами, організував школи та відділ народнього здоров'я, відкриваючи шпиталі й швидко допомогу тощо. Його невтомною співробітницею була Галина В'юн, голова місцевого

Червоного Хреста, яка дуже опікувалася полоненими українцями з Червоної Армії.^{82/} У своїх контактах з німцями Ф. Борковський вів себе дуже гідно, даючи їм відчуття, що в українському місті Полтаві він є господарем і мусить дбати про добробут його мешканців. Одночасно він був головою Президії Української Національної Ради й головою обласної Екзекутиви ОУН. До Екзекутиви ОУН належали також (?) Дигас, колишній старшина Армії УНР Клименко, що прибув з Похідними Групами з Чехословаччини, а в листопаді 1941 р. для допомоги Ф. Борковському прибув до Полтави ще й д-р Зенон Городиський. Але вже в грудні 1941 р. німці перевели перші арешти в Полтаві, жертвами яких впали д-р З. Городиський, Іва Самокіш й декількох буковинців. Однак їм пощастило вийти на волю весною 1942 р. й вони покинули Полтаву. Пізною весною 1942 р. німці влаштували другу хвилю арештів у Полтаві й тоді був арештований посадник Ф. Борковський і визначні діячі Полтавщини, Клименко, Дигас, Дейнека та інші. Ф. Борковський був арештований на донос заступника посадника Галаніна, якому українське відродження Полтави не було по нутру, а крім того він сам хотів стати посадником Полтави.^{83/} Небавом німці розстріляли **Ф. Борковського, Дигаса, Клименка й Дейнеку**, а Галанін, за свою вислужницьку діяльність став посадником міста й отримав від німців орден заслуги.^{84/}

У Лубнях німці знищили один осередок ОУН на чолі із закарпатцем **Василем Верешем** і тут же вони розстріляли зв'язкового волиняка Бакуменка.^{85/} 3-го березня 1943 р. оунівська боївка напала на тюрму в Лубнях й визволила багато в'язнів. За це роззлоблене Гестапо розстріляло 600 в'язнів, а серед них велику кількість членів ОУН.^{86/}

В серпні 1942 р. в Дніпропетрі вську загинув від німецької кулі енергійний націоналістичний діяч д-р **Ярослав Самотовка**. Діставшись з Відня в Україну, Самотовка зупинився у Дніпропетровському, де він

всю свою енергію присвятив організації українського високого шкільництва та культурного життя міста.^{87/} Одночасно він розбудовував націоналістичні кадри серед робітництва та селянства Дніпропетрівщини. І власне у вирі праці захопило його Гестапо і розстріляло.

В Кіровограді була не тільки тюрма, але також і концентраційний табір Тернова Балка, в якому німці тримали українських націоналістів. 30 січня 1943 р. у Кіровограді німці розстріляли протягом трьох годин 120 осіб, з яких 85 були українськими націоналістами,^{88/а} між ними були **Микола Болецький, Григорій Голь, Іван Кирик**, редактор газети *Українець* у місті Новоукраїнці, **Іван Попов, Микола Скурський, Дмитро Чабан** та багато інших.^{89/} В той час підпільний рух у Кіровоградщині очолював старий член ОУН **Мартин Маріян**, родом зі Львова, який у підпільній роботі користувався псевдонімом "Андрій", або "Остап". В 1943 р. він відійшов до УПА, в рядах якої загинув ще того самого року.^{90/}

23 лютого 1943 р. у Крем'янці Гестапо арештувало 12 видатних громадян міста і ще того самого дня, о 5-ій годині по полудні, їх розстріляло. Між розстріляними були лікар д-р **Петро Рощинський** (52 роки) і його дружина **д-р Ганна Рощинська**, також лікар. Д-р М. Рощинський, син сільського вчителя, народився 18 березня 1890 р. на Полтавщині. Навчався спершу в духовній семінарії в Чернігові, а опісля студював медицину в Московському університеті. В часі війни працював уже як фронтовий лікар і з розпадом царської армії перейшов до армії УНР, з якою в 1920 р. перед наступом большевиків відступив на захід й опинився в польському таборі полонених. 1921 р., відіставшись з табору, переїхав до Рівного під польською окупацією на Волині й там працював у лікарні для втікачів, де познайомився з лікарем практиканткою Ганною Струтинською, з якою він одружився в 1924 р. При кінці того ж самого року вони

обидвоє дістали потрібні їм нострифікаційні документи й виїхали до містечка Костополя й там продовжали приватну лікарську практику. В Костополі його дім був центром української діяльності, домом поради, а крім того він був меценатом кожного українського підприємства в місті.

Декілька разів Костопільський староста упоминав Рошинських, щоб покинули громадську працю й займалися виключно професійно-лікарською. Постійні поліційні переслідування й ревізії змусили родину Рошинських покинути Костопіль і переїхати до Крем'янця. З вибухом німецько-польської війни поляки арештували д-ра Петра Рошинського, як ненадійного громадянина, і запроторили до концентраційного табору в Березі Картузькій. З приходом большевиків у вересні 1939 р. д-р Рошинський вийшов на волю, але як колишньому старшині армії УНР, йому не можна було залишитися в Крем'янці, й тому він виїхав до Львова, а по кількох місяцях весною 1940 р. перейшов на Холмщину під німецькою окупацією.^{91/}

Коли в червні-липні 1941 р. німецька армія вмашерувала в Україну, д-р М. Рошинський повернувся до Крем'янця і працював на посаді повітового лікаря, аж поки його німці не звільнили за занадто віддану працю для окупованого населення.^{92/} Він дістав доручення перейти до Вишнівця на помічника директора маленького шпиталю, але д-р П. Рошинський відмовився виїжджати з Крем'янця й німці заборонили йому вести лікарську практику...

З початком 1943 р. українська поліція на Волині дістала від підпілля необдуманий наказ "перейти зі зброєю до лісу", що вона і зробила. Німецька адміністрації рішила покарати українців за той вчинок. Перш за все, на місце української поліції, яка, де могла там обороняла українське населення, прийшла польська поліція, яка, де могла там

мстипася на українцях. Крем'янецька тюрма була переповнена в'язнями й підпільний провід ОУН(р) задумав зробити наскок на тюрму, щоб визволити арештованих. Ціла акція була підготована дуже примітивно, бо Гестапо довідалося про повстанські наміри два дні перед нападом і поробило відповідні охоронні заходи й наскок не вдався. Щоб показати німецьку силу й жорстокість і щоб відстрашити подібні наскоки в інших місцевостях, Гестапо виарештувало найбільш свідомих й активних українських діячів,^{93/} а між ними й Роцинських та їхнього сестрінка Юрка Черкавського. Д-ра П. Роцинського затримали німці, коли він вертався з Білокриниці, де був на викладі медицини.^{94/}

Д-р Ганна Роцинська, народжена 1893 р. в Крем'янці на Волині, дочка священика о. Івана Струтинського. Вона закінчила Крем'янецьку гімназію в 1909 р., а медицину студіювала в Петроградському Жіночому Медичному Інституті й у Віленському Університеті. В часі Визвольних Змагань працювала у військовій лікарні Армії УНР і з нею відступила на захід у 1920 р. Одружилась з д-ром Петром Роцинським, обидвое вони нострифікували свої лікарські дипломи в Варшаві, в 1924 р. осіли в повітовому містечку Костополі на Волині, де Ганна, крім приватної практики, працювала також і в державній установі — в Касі Хворих. Ще за своїх студентських часів Ганна Струтинська-Роцинська цікавилася суспільно-громадським життям а, осівши на стало як професійна людина, вона організувала українське жіноцтво, заснувала Союз Українок у Костополі, а пізніше поширила свою культурно-освітню працю й на околицю. Це очевидно не подобалося польській владі й у 1936 р. вивілили їй працю в Касі Хворих, а в 1938 р. вона з чоловіком мусіла покинути Костопіль і переїхати до її родинного міста Крем'янця. Але рік пізніше прийшло відоме большевицьке “визволення” і д-р Петро Роцинський мусів виїхати на захід, а його дружина

Ганна осталась у Крем'янці і працювала в місцевій лікарні. Чудом прямо їй удалося уникнути арешту й вивозу на заслання та дочекатися приходу німців у 1941 р. Небавом повернувся і її чоловік. За німецької окупації вона віддано працювала в товаристві "Жіноча Служба Україні", де була головою. Це товариство розвинуло широку допомогову діяльність політичним в'язням, полоненим і дітям голодуючих районів. 23 лютого 1943 р., крім д-ра Петра Рошинського в 4-ій годині по полудні Гестапо арештувало д-р Ганну Рошинську й її небожа Юрія Черкавського таки у їхньому помешканні та ще 9 людей (разом 6 українців і 6 поляків). Дві години пізніше німці розстріляли усіх їх на подвір'ї в'язниці без жодного суду й без виявлення їхньої вини чи якогонебудь пов'язання з невдалим наскоком боївки ОУН(р) на в'язницю в Крем'янці.^{95/}

Юрій Черкавський (коло 1910 року нар.), абсолювент Торговельної Академії у Варшаві, син відомого сенатора з часів польської окупації Олекси Черкавського, в тому ж часі директор Крем'янецького Господарського Банку. Він також викладав торговельну географію у Крем'янецькій торговельній школі. Крім того він був видатним кооператором і громадським та освітнім діячем на Волині. Коли заходила потреба, ставав рішуче в обороні українських інтересів і то мабуть було причиною його смерті.^{96/}

Йосиф Жагілевич, власник малої садиби, громадський діяч на полі кооперації, за Польщі побував і в Березі Картузькій. За німецької окупації він був керівником повітового б'юро для пасічників у Крем'янці й там не догодив німцям, противлячись відбиранню у пасічників усього запасу меду, що довело його на список ненадійних українських патріотів, яких треба було знищити.^{97/}

Інж. Павло Гарячий, сотник Української Армії, абсолювент Української Господарської Академії в Подєбрадах і викладач лісових наук у

Білокриницькій лісовій школі, де він був також інструктором військових вправ для учнів тієї школи, що мотивувалося тим, що лісничим необхідно вміти обходитися зі зброєю. Хоча це відбувалося за дозволом німців, вони не радо бачили те, що ці вправи провадив колишній старшина Української армії. Це мабуть і було причиною його арешту і розстрілу. Гарячий мешкав у школі у Білокриниці і за ним приїхали німці автотранспортом і забрали до Крем'янця.^{98/}

Зовсім випадковою була остання жертва з українців, 60-тирічна вдова **Віра Лебедівська**. Вона мабуть упала жертвою за те, що німці, двічі безуспішно шукаючи за панєю Волосевич і за панєю Гетьманчук, не знайшли їх ані дома ані на місцях їхньої праці й тоді арештували паню Лебедівську.^{99/} Всі інші були поляки.^{100/} Безпосередньою причиною арештів у лютому 1943 р. було розбиття крем'янецької в'язниці відділом Крука, а також убивство німецького жандарма.^{101/}

В понеділок 8 березня 1943 р. в'язні у Рівенській тюрмі організували спробу втечі, при чому вбили одного німецького урядника й одного голландського вартового. Однак німці не допустили до втечі і за кару розстріляли всіх в'язнів.^{102/} Серед розстріляних поза всяким сумнівом, було чимало організованих членів ОУН.

Не краще поводитися німці і в Кривому Розі. Тут до членів Південної Похідної Групи ОУН(р) приєдналася група місцевих інтелігентів в особах інженера-гірника **Сергія Шерстюка**, який очолив міську управу. Шерстюк виявився прекрасним організатором й тому йому передано було провід підпільної роботи у Кривому Розі. У скорому часі у Кривому Розі почав виходити часопис п.н. *Дзвін* за редакцією поета **Михайла Пронченка**, колишнього в'язня сов'єтських концентраційних таборів, та Івана Потапенка. С. Шерстюк гідно відстоював перед німцями потреби українського населення міста, але йому не довелося довго виконувати свою роботу. В

ряди підпільників дістався енкаведівський провокатор Пастернак, тоді вже німецький "шуцман" на службі німецької розвідки, який зробив на С. Шерстюка і його співпрацівників донос, що вони націоналісти і працюють проти німців. В лютому 1942 р. Гестапо арештувало С. Шерстюка, М. Пронченка, І. Потапенка та віддану українську революціонерку **Ганку Максимець** і всіх їх розстріляли 28 квітня 1942 р. Так само загинув тоді від німецької кулі у Кривому Розі кол. полковник армії УНР **Мусієнко**, підпільник ОУН, а також **Степан Кумин, Іван Потапенко** і інші.^{103/}

По смерті С. Шерстюка підпільно-революційну роботу на Криворіжчині очолив 40-річний інж. **Михайло Кривошопка**, нащадок старої козацької родини. На початку 1930-их років був він засуджений за "буржуазний націоналізм" на 10 років заслання, з якого повернувся коротко перед вибухом німецько-советської війни. З приходом членів Похідних Груп Кривошопка включився в націоналістично-революційну діяльність і, виявившись добрим організатором, в грудні 1942 р. був призначений заступником обласного провідника і політичного референта Донбасу. Тут він zorganizував підпільну сітку з осередками в Сталіному (тепер Донецьк), в Макіївці та в Горлівці. З ним тісно співпрацювала його дочка. В червні 1943 р. він очолив підпільний рух Донбасу.^{104/}

8-го вересня 1943 р., коли вже наближався фронт, Кривошопка покинув Сталіне з невеликим загonom та перейшов до Української Повстанської Армії і там призначили його керівником політичного відділу штабу УПА. В листопаді 1943 р., коли він проходив вулицями міста Умані, М. Кривошопку випадково пізнали евакуйовані з Кривого рогу німецькі поліцаї і схопили разом з дочкою і розстріляли як небезпечних партизанів.^{105/}

9-го вересня 1943 р. від кулі енкаведівського агента на службі Гестапо, на Саксаганському руднику в Кривому Розі, загинув провідник

Криворіжжя — **Василь Гадада** (псевдонім **Юрко**).

22-го жовтня 1943 в Кривому Розі на шахті “Валявка” німці влаштували масові розстріли українських самостійників і тоді загинули член окружного проводу Криворіжжя, **Роман Антоняк**, за професією інженер, родом з Перемищини, який виступав під псевдонімом **Гліб, Кость Федорак** (псевдонім **Мороз**), **Лукіян Крук**, провідник юнацтва в Нікополі, **Леонід Костюк, Іван Кутько, Петро Юрчик** з Кривого Рогу, **Власенко** та багато інших.^{106/}

Восени й зимою 1942-43 на перше місце у праці ОУН вийшов Інспекторат Поділля з осередком у Вінниці, яким керував **Володимир Стасів** (псевдонім **Чайка**) родом з Перемищини, при допомозі членів Харківської групи. Але й тут наслідком провокації, 26 квітня 1943 р. В. Стасева, разом з цілою групою людей, німці арештували й розстріляли.^{107/}

Кривавий Великдень справили німці в містечку Верба Дубенського повіту на Волині в суботу 24 квітня 1943 року. Йосип Панасюк, віком коло 30 років, був дубенським повітовим провідником ОУН, а його брат Петро та їхній родич Іван Цималюк були вже в підпіллі, тільки молодший брат Михайло був ще з матір'ю дома. В Великодню Суботу обидва брати підпільники прийшли на свята додому, помились, одягнули чисте білля та збиралися до церкви. Про це повідомили німців місцеві поляки й німці в скорому часі прибули до Верби, оточили хату Панасюків так, що оборонятися було неможливо, й заарештували всіх чотирьох братів разом з мамою. Опору вони й не ставили, бо були певні, що їх звільнять по дорозі товариші з підпілля. І дійсно, боївка, довідавшись про арешт, зробила на дорозі засідку, але німці вирішили інакше, не везти їх до Дубна, тільки зробити суд на місці. Вони зігнали людей з околиці до Верби і, заявивши, що всі брати — партизани, і так без суду. усіх їх, разом з матір'ю, розстріляли між містечком Вербою а селом Стовпцем Дубенського повіту. Ще перед їхнім розстрілом мати Панасюків сказала

німцям: “Ви незабавом будете в такому становищі, як ось мої сини і я”. Вони всі загинули геройською смертю, не прохаючи помилування, із окликом “Слава Україні!”^{108/}

В серпні 1943 р. в тій же тюрмі німці розстріляли “26 жінок, між ними 17 українок, 7 жидівок і дві польки.”^{109/} 14 липня 1943 р. Гестапо арештувало **Галину Мартинюк** та її 17-річну доню **Тамару**, членку юнацтва ОУН і зв'язкову з підпіллям ОУН. Тамара Мартинюк організувала дівчат в організаційні ланки ОУН, виїжджала в терен і перевозила до окремих районів організаційні доручення, а разом з тим працювала в харитативно-допомоговій секції Українського Червоного Хреста.^{110/} Мартинюки належали до активних українських громадян і за німецьких часів мали книгарню, яка теж була зв'язковим осередком УПА. Того ж дня, мабуть на чийсь донос, Гестапо прийшло до Мартинюків перед 5-ою год. по полудні, саме тоді, коли відпоручник рівенського керівництва ОУН, Полікарп Г. (псевдо Вишня) мав зустрітись там із зв'язковим з Києва. Коли ж Вишня прийшов до Мартинюків і побачив гестапівців, він почав утікати, але в погоні був ранений і його забрали на станицю Гестапо. Дальша доля його невідома.^{111/} Крім того гестапівці забрали молоденьку Тамару та її маму Галину Мартинюк і запроторили до рівенської тюрми. Розпочалося жадливе слідство, в якому Гестапо намагалося видобути від них інформації про організаційну сітку ОУН в Рівному. Але всі німецькі зусилля були даремними, бо ані доня, ані її мама не зрадили організаційних таємниць. І не зважаючи на те, що їм не доказано жодної вини, їх обох німці розстріляли ранком 15 жовтня 1943 р.^{112/}

Того самого дня у Рівенській тюрмі трагічно закінчив своє життя один із талановитіших волинських священиків українців, о. протоієрей **Микола Малюжинський**. Він народився в 1903(?) р. у родині священика в містечку Любарі на Волині.

Батьків його большевики розстріляли, а він сам, як 16-літній юнак, утік з в'язничного шпиталю (в 1919 ?), де лежав хворий на тиф, і дістався на окуповану поляками західню Волинь. Ним, як сиротою, заопікувалося духовенство й допомогло йому закінчити Волинську Духовну Семінарію в Крем'янці, після якої М. Малюжинський продовжав теологічні студії у Варшавському університеті. Закінчивши богословську освіту академічним ступенем магістра теології, о. М. Малюжинський співпрацював з журналом *Церква і Нарід*, що його видавала Волинська Духовна Консисторія, а редагував проф. Іван Власовський. Як душпастир у містечку Ланівці, о. М. Малюжинський мужньо став в обороні свободи віри православних українців, коли в 1937 р. поляки розпочали т.зв. "ревіндикаційну акцію" у с. Гриньках його деканату. За те в 1938 р. йому заборонено було перебувати на Крем'янецьчині і він мусів був перенестися до села Кримно на Ковельщині. З вибухом війни в 1939 р. він виїхав на Холмщину й там виявився одним із найбільш чільних і відповідальних діячів Української Православної Церкви у Генеральній Губернії. Отець М. Малюжинський був не тільки членом Духовної Консисторії в Холмі, але також й ОУН і тісно співпрацював з ПУН.

В 1941 р., коли большевики відступили під натиском німецької армії, він повернувся назад на Волинь і був одним із найвидатніших членів Адміністрації УАПЦ у Луцьку і помічником митрополита Полікарпа.

В днях 15 і 16 липня 1943 р., коли по цілій Волині Гестапо арештувало багато української інтелігенції, а головно членів ОУН, з метою припинити протинімецький партизанський рух, арештували також й о. Миколу Малюжинського та вивезли до в'язниці в Рівному. Після довгих моральних і фізичних тортур Гестапо розстріляло його 15 жовтня 1943 р.^{113/}

У місті Рівному на Волині, в якому тоді

знаходився німецький адміністративний центр т.зв. Райхскомісаріату України, 8 жовтня 1943 р. большевицький агент Ніколай Кузнецов зробив невдалий (чи може пляново невдалий?) атентат на керівника внутрішніх справ і заступника Райхскомісара України Еріка Коха, Павла Даргеля. Кузнецов, одягнений у німецьку уніформу, під'їхав військовим автом під його дім і, коли Даргель виходив з хати, кинув йому під ноги бомбу і зник, заки ще німці встигли зорієнтуватися, що сталося. Але, втікаючи, Кузнецов свідомо "загубив" виказку, видану нібито Організацією Українських Націоналістів. Німці, шукаючи слідів атентатчика, очевидно знайшли виказку, яку вони потрактували як задовільний доказ, що атентат зробив український націоналіст. В наслідок того Гестапо розстріляло бл. 500 арештованих, найбільш свідомих й активних в суспільно-громадському житті українців.^{114/}

Кузнецов виконав кілька атентатів на німців високої ранги, але остаточно за ці провокації він заплатив своїм життям, коли 9 березня 1944 р. попався в руки УПА в місцевості Боратин коло Львова^{115/}

Одною з тих 500 жертв німецького терору у Рівному була **Христя Кононенко**, член ОУН, 1900 р. народження, родом з села Миколаївки на Полтавщині. Вона закінчила в Чехо-Словаччині університет докторатом з економії і виїхала до Канади, де була активною в Інституті ім. П. Могили в Саскатуні й була співосновницею Союзу Українок Канади в 1925 р. В 1928 р. вона повернулася назад до Європи і спершу перебувала в Чехо-Словаччині, а в 1930-их роках переїхала до Галичини і, працюючи у секції Сільських Господинь товариства "Сільський Господар", організувала по різних повітах курси для сільських дівчат. В 1940 р. перебувала на Холмщині а пізніше переїхала на Волинь, до Рівного. Там вона розвинула дуже енергійну працю в Суспільній Опіці Українського Червоного Хреста, зокрема допомоги

полоненим Червоної Армії. Одночасно вона співпрацювала з журналами “Жіноча Доля”, “Жінка” та з часописом “Волинь”, який за німецької окупації України виходив у Рівному за редакцією Уласа Самчука. Її Гестапо розстріляло 15 жовтня 1943 р.^{116/}

Тоді то загинув також і відомий хореограф і керівник театру **Анатоль Демодовгопільський**,^{117/} уродженець Волині й навчався в українській гімназії в Рівному. Залюблений у танцювальне мистецтво, студював хореографію у Варшаві, де в 1935 р. був арештований за приналежність до ОУН. Будучи палким визнацем ідеї українського націоналізму, в 1938 р. Демодовгопільський дістався на Закарпаття, до Хусту і вступив до “Летючої Естради”. Однак, коли мадяри напали на Карпатську Україну, Карпатська Січ мала проти себе не лише мадярів, але також і чехів, які поборювали українців. І власне тоді Демодовгопільський разом зі своїми товаришами з “Летючої Естради” взяв до рук кріс і зі зброєю в руках обороняв українську державність. Але чеське військо ген. Прхали, яке все ще перебувало в Карпатській Україні, а в тому і в Хусті, напало на дім, в якому приміщувалася “Летюча Естрада” і, обкидавши ґранатами з ґранатометів, вдерлося до будинку на поверх над “Летючою Естрадою”. Там вони повертіли дірку у стелі й напустили газу до кімнати, де перебував Демодовгопільський з його залогою, що складалася з 5-ти чи шести летючоестрадників. Газ приголомшив оборонців й тоді чехи без клопоту ввійшли до кімнати, й забрали непритомного, пораненого відламками ґранати Демодовгопільського з залогою і тягли їх по сходах за чуби аж до пивниці й били, бо непритомні січовики не могли боронитися.^{118/} Там вони їх і залишили на призволяще мадярам і так він попав до мадярського полону, звідки його та й інших членів Карпатської Січі мадяри звільнили завдяки заходам ПУН.^{119/} Демодовгопільському вдалося пережити трагічний мадярський полон, але не вдалося пережити німецької окупації України.

В 1944 році в Рівному німці розстріляли також **Протаса Тимощука**, родом з села Микотичі Дубнівського району, члена ОУН. Він працював у редакції часопису *Волинь*, що його в Рівному редагував відомий письменник Улас Самчук.^{120/}

ОУН(р) понесла великі втрати на Криму, де загинуло чимало членів Південної Похідної Групи. У Симферополі, **Іван Осадчук**, родом з Тернопільщини, провідник Кримської групи, зайшов був аж до Евпаторії, де в грудні 1941 німці його арештували, перевезли до Львова і там розстріляли в тюрмі на вул. Лонцького.^{121/} В лютому 1942 р., в місті Джанкой на Криму, Гестапо розстріляло 14 осіб на чолі з абсольтентом Ярославської гімназії **Романом Бардахівським**, сином галицького священника з Самбірщини, та з учителем середньої школи в Галичині **Наконечним**.^{122/} Загинув тоді також **Степан Ванкевич**, студент родом з Тернопільщини, **Михайло Любак**, дентистичний технік, родом з Львівщини. На місце розстріляного Осадчука, був призначений **Степан Тесля**, студент Академії Заграничної Торгівлі. Його також німці арештували в лютому 1943 р. й мабуть розстріляли під час евакуації Криму, бо після того про нього не було жодної вістки.^{123/}

Так само загинув у 1942 р. **Віктор Пилипчук**, родом з Холмщини, відомий під назвою *Вітя*, знаменитий промовець, незрівняний у демагогічних виступах на вічах і зборах. Через деякий час, перед відходом на східньоукраїнські землі, був шефом контррозвідки КЕ ОУН у Кракові. Виїхавши на схід, він зі своєю групою загнався аж на другу сторону в большевицьке запілля під Курськом і там він загинув.^{124/}

Загинули там і такі визначні націоналісти-підпільники, як член центрального проводу ОУН на СУЗ і керівник вишкільних кадрів, закарпатець **Василь Кузьмик (Петренко)**, якого німці арештували 1 вересня 1942 р.^{125/} В Карпатській Україні він був редактором **Народньої Волі**, органу селянства й

робітництва, що появлявся як додаток до тижневика **Наступ** у Хусті. У Похідній Групі він був членом мандрівного апарату пропаганди ОУН.

Впродовж осени 1942 й зими 1942-1943 рр. широку діяльність розвинула ОУН на Поділлі з осередком у місті Вінниці, яким керував **С. Чайка**, родом з-під Перемишля, при допомозі членів ОУН з Харківської групи. Але й тут, в наслідок провокації 26 квітня 1943 р. Чайку з цілим рядом людей німці арештували й розстріляли.^{126/}

В 1943 р. німці розстріляли в Києві крайового провідника на ЦУЗ — **Зеновія Домазара** (псевдо **Діброва**, а також **Аркадій**), молоду ідейну людину. Домазар народився у Винниках коло Львова 13 липня 1913 р. і від шкільних років був членом ОУН. Він дуже цікавився військовими справами й тому в часі вибуху війни був військовим референтом Окружної Екзекутиви ОУН в Ярославі. На цьому пості він виявився талановитим організатором і тому, як молодого старшину, ПУН вислав його на Волинь до Поліської Січі під команду отамана Т. Бульби-Боровця. Восени він переїхав до Києва, де включився в організаційну мережу ОУН, а в 1942 р. став крайовим провідником ОУН на ЦУЗ. В 1943 р. підступно (за одними джерелами, чи легковажучи небезпеку можливого арешту, за іншими джерелами) був арештований. Гестапо тортувало його через два тижні і він, покритий ранами від німецьких побоїв у київській тюрмі Лукіянівка, кров'ю написав на стіні: "Спливаю кров'ю — не зраджу тайни друзів".^{127/}

Літом того ж самого року німці розстріляли в Умані **Романа Михайлюка** та **Володимира Коханьчука**, обидва родом зі Сокальщини.^{128/}

У Похідніх Групах загинув з німецьких рук також **Микола Цьона**, абсолювент гімназії у Збоїських коло Львова. Він головував у кооперативі "Єдність" у селі Лещків на Сокальщині і в 1941 р. подався на східньо-українські землі і там загинув.^{129/}

Тут годиться згадати, що, наприклад, із групи 30-

ти пропагандистів, які вибралися були в Україну на чолі з Миколою Сціборським літом 1941 р. не залишився в живих ані один-однісінький.^{130/} З чотирьох передвоєнних студентів Варшавського університету, членів ОУН, М. Ковалю, К. Гарейчука, Григора Самчука та Василя Реґея, які виїхали в Україну з Похідними Групами, не повернувся ні один, всі вони там загинули.

ПІД РУМУНСЬКИМ РЕЖИМОМ

Захопивши цілу Правобережну Україну, німці відступили територію поміж ріками Дністром і Богом, включно із чорноморським портом — Одесою, під адміністрацію свого союзника у війні з ССРСР — Румунію. Цю територію румуни назвали **Трансністрія**, завели там також жорстокий терор і переслідували всякі прояви українського культурного життя та національно свідомих українців. В грудні 1941 р. за українську націоналістичну діяльність вони розстріляли в Миколаєві над Бозьким лиманом сім членів Буковинського куреня, а саме: д-ра **Богдана Сірецького**, колишнього діяча академічного товариства “Чорноморе” в Чернівцях, відновителя молодечої організації “Пласт” на Буковині та першого її кошового. В Миколаєві д-р Б. Сірецький був помічником голови міської ради, також буковинця, Ореста Масікевича.^{131/} Разом з ним загинули тоді ще й **Володимир Антонюк**, також активний діяч націоналістичного руху на Буковині й керівник студентського пластового гуртка в Чернівцях. **Василь Баранецький, Віктор Малярчук, А. Суховерський** та інші.^{132/}

Миколаїв був важливим осередком підпільної діяльності, бо через нього провадила лінія зв'язку до Херсону й Маріюполя. Першу групу, яка прибула до Миколаєва німецьке Sonderkommando (Група Особливого Призначення) при XI-ій німецькій армії виарештувало, а серед них були О. Мацілінський, Ю. Войтович та брат і сестра Ю. та К. Лехіцькі.

Підпілля у Миколаєві зорганізував й очолював буковинець, кол. офіцер румунської армії, який виступав під псевдонімом **Довбуш**. Лінією зв'язку Миколаїв-Херсон-Маріюпіль завідував **Федько Клим**, брат відомих західньо-українських революціонерів Івана Кліма та Михайла Кліма. Його німці застрілили весною 1943 р., коли він виконував

доручені йому обов'язки. В Миколаєві пропав без вісти також і молодший 19-річний брат Степана Бандери. Коли ж у 1943 довелося відступати з Миколаєва перед наступом Советської Армії, Довбуш з групою своїх підпільників Миколаївщини приєднався до групи УПА-Південь^{133/} і в її рядах він загинув.

З вибухом німецько-советської війни 1941 р. ОУН виступила проти большевиків і прискорила їх відхід з Буковини. За один рік панування в Буковині й Басарабії большевики завдали українцям великих втрат, поборюючи їхній націоналізм. З відходом большевиків у Буковині, під проводом ОУН, створився “Тимчасовий Український Комітет”, який взявся за організацію власної української адміністрації по всіх місцевостях, і на протязі двох тижнів той Комітет був єдиною владою на Буковині.

Але всю цю українську національну діяльність перервала румунська окупація Буковини й Басарабії, які Гітлер віддав своєму союзникові у війні проти Советського Союзу — Румунії. Це було неабияке розчарування для великої кількості української молоді Буковини, яка сподівалася, що Україна буде самостійною державою в Союзі з Німеччиною і візьме активну участь у збройній боротьбі з Советським Союзом, який виявився не розрекламованим союзом вільних і рівних 15 республік, але іншим видом Російської імперії. Але й це німецьке потягнення потрактовано як тимчасове й молодь Буковини горіла бажанням боротьби за права українського народу. Щоб уникнути румунського переслідування, створився т.з. Буковинський Курінь під командою Петра Войновського, який покинув Буковину і через Галичину подався в Україну, щоб продовжати боротьбу з московським большевизмом.

Румуни, повернувши в Буковину, ні в чому не змінили своєї політики супроти українців, а навпаки, запровадили терор такий самий як і в Трансністрії, зокрема супроти українських політичних та

суспільно-громадських діячів. Це була відплата українцям взагалі, а ОУН зокрема, за те, що керівники ОУН на Буковині, Орест Зибачинський, Ольга Гузар і К.В. передали до німецького уряду меморіал від населення Буковини із 25.000 підписів з протестом проти поновної окупації й анексії української території Румунією.^{134/}

Ще того самого 1941 року румуни закололи на смерть багнетами в містечку Заставній **Дмитра Звізду**, родом з села Дорошівців, провідника ОУН на Заставнецький повіт, за його націоналістичну діяльність. Ця подія сколихнула Буковиною і його Похорон перетворився у велику українську протирумунську маніфестацію, яка символізувала солідарність населення з українським підпільним рухом. Близько 10.000 українських селян Заставнеччини відпроваджали свого національного діяча на вічний спочинок.^{135/} Так само вони замордували **Юрія Мігована** кол. студента Букарештського університету й активного члена товариства "Буковина" в Букарешті, який повернувся на Буковину, щоб працювати для свого народу і там його постигла смерть.^{136/}

Большеики, повернувши на Басарабію й Буковину в 1944 р., продовжали роботу румунів і нищили українських суспільно-громадських і політичних діячів. Тут же ж на своїй рідній Буковині загинула з большевицьких рук визначна діячка **Ольга Павлюк-Гузар**, мати **Дарії Гузар-Чемеринської**, редакторка сторінки "Жіноче Діло" у щоденнику *Час* в 1934-1936 роках, що виходив у Чернівцях. Вона не покинула своєї вужчої батьківщини і, залишившись під румунською, а пізніше також і під большевицькою окупаціями, продовжала свою суспільно-громадську роботу.

Після перебування на східньоукраїнських землях, куди він пішов із Буковинським куренем, адвокат **Орест Гаджа**, повернувся назад в окуповану большевиками Буковину. Тут він зорганізував із

добровольців з Буковини і зі сусідньої Снятинщини в Галичині відділ УПА, який начислював 170 учасників і, під псевдонімом Кармелюк, продовжав боротьбу проти московсько-советського імперіялізму. В цій боротьбі він загинув героїською смертю.^{137/} Так само в рядах української партизанки в 1944 р. в селі Онут на Буковині загинув у бою з військами НКВД **Мирослав Кіндзірський**.

13 січня 1945 р. в боях з советськими військами, (докладніше з військами НКВД, бо ж вони вели боротьбу з підпільним рухом у запіллі) в селі Стара Козова Сторожинецького повіту, загинув **Микола Василюк**, псевдо **Роман**, районний провідник ОУН Сторожинеччини на Буковині.^{138/}

П Р И М І Т К И

- 1/ Мирослав Кальба. "Нахтігаль" (курінь ДУН) У світлі фактів і документів. (Денвер: Ukrapress, 1984), стор. 17.
- 2/ Я. Стецько, *30 червня 1941*, стор. 147
- 3/ Я. Стецько, там же, стор. 152.
- 4/ О. Ярославський, "Від Сяну по Дінець" — *Вісті* (Мюнхен), ч. 7-8 (69-70), липень-серпень 1956, стор. 35.
- 5/ *Самостійна Україна*, ч. 7-8, липень-серпень 1949, стор. 35.
- 6/ Інтерв'ю з Романом Паладійчуком, 18 липня 1990.
- 7/ Roman Ilnytzkuj. Deutschland und die Ukraine, 1934-1945; Tatsachen europäischer Ostpolitik; ein Vorbericht. (München: Osteuropa Institut, München, 1958), том 2, стор. 273.
- 8/ Володимир Бемко. "Бережани - Бережанщина" — *Бережанська земля; історично-мемуарний збірник*. Володимир Бемко та ін. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. (Нью-Йорк: Накл. і коштом Комітету вид-ва Бережани, 1970), стор. 301.
- 9/ Кость Паньківський. *Від держави до комітету*. (Нью-Йорк — Торонто: Життя і Мислі, 1957), стор. 35.
- 10/ В. Бемко, названа праця, *Самостійна Україна*, ч. 7-8 (18-19) 1949, стор. 35.
- 11/ Ярослав Стецько. *30 червня 1941, проголошення відновлення державності України*. (Торонто: накл. Ліги Визволення України, 1967), стор. 371.
- 12/ *Краківські Вісті*, ч. 242 (397), 1941 р., стор. 2.
- 13/ Дмитро Чуб. *В лісах під Вязьмою*; репортаж-спогади про Другу Світову війну. (Мюнхен: Дніпрова Хвиля, 1958) стор. 104.
- 14/ Там же, стор. 105-106.
- 15/ Є. Стахів. "Українські дольмечери при німецькій армії на східньому фронті" — *Вісті Братства кол. Вояків 1. УД УНА*, ч. 5-6 (31-32) травень-червень 1953, стор. 11.
- 16/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 52
- 17/ Богдан Казанівський. *Шляхом Легенди*, спомини. (Лондон: Укр. Видавнича Спілка, 1975), стор. 274.
- 18/ Б. Казанівський помилково твердить, що Лемика німці розстріляли у Краснодарі. (Див. Шляхом Легенди, стор. 274)
- 19/ Я. Стецько, цит. праця, стор. 75-76.
- 20/ Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 12.
- 21/ Микола С. Чарториський. *Від Сяну по Крим*; спомини учасника III Похідної Групи-Південь (Нью-Йорк: Накл. Укр. Книгарні "Говерля", 1951), стор. 5.

- 22/ Зиновій Книш *Б'є дванадцята*, стор. 177; Книш подає ім'я пор. Польового як Лука із заміткою, що в 1947-1948 він "був одним із кращих командирів і керівників вишколу в УПА." Однак у *Літописі УПА* (т. 5) як і в споминах М. Скорупського *Туди, де бій за волю*, хресне ім'я Польового подане як Федір, тому ми і прихилиємося до більшості і також подаємо *Федір*.
- 23/ Г. Полікарпенко, цит. праця, стор. 75.
- 24/ З. Книш. *Б'є дванадцята*, стор. 286.
- 25/ Г. Полікарпенко, цит. праця, стор. 59-60.
- 26/ Г. Полікарпенко, цит. праця, стор. 79.
- 27/ Організація Українських Націоналістів, 1929-1954, ст. 42.
- 28/ Ярослав Гайвас. *Коли кінчалася епоха*. (На чужині: Накл. Українсько-Американської Видавничої Спілки в Чикаго, 1964), стор. 48-49.
- 29/ Там же. стор. 49.
- 30/ Там же. В. Ревак по війні повернувся до большевиків і став у них на службу, добровільно чи під примусом — невідомо. В 1962 р. за його підписом появилася невеличка брошура "Життя переконує" — пасквіль на весь націоналістичний рух та взагалі на українську діаспору, називаючи всіх запроданцями "на службі англо-американських імперіялістів".
- 31/ Там же.
- 32/ Г. Полікарпенко. *Організація Українських Націоналістів під час Другої Світової війни*, стор. 101.
- 33/ Яків Шумелда. "Похід ОУН на Схід" — *На зов Києва*, стор. 135.
- 34/ Див. Зенон Городиський. "Українська Національна Рада в Києві" — *На зов Києва*, стор. 237-247.
- 35/ Г. Полікарпенко, цит. праця, стор. 100-101; інші джерела твердять, що групу українців, у якій були обидвоє Орищенко, німці розстріляли 6 грудня 1941 р. — Див. О. Жданович — Я. Дидалевський. "Двічі Базар (1921-1941)" — *Самостійна Україна*, ч. 10-11, листопад-грудень, 1948, стор. 6.
- 36/ Я. Шумелда, названа праця. Там же, стор. 90.
- 37/ О. Жданович — Я. Дидалевський. "Двічі Базар (1921-1941)" — *Самостійна Україна*, ч. 10-11, листопад-грудень 1948, стор. 6.
- 37а/ П. Добрівлянський. *Україна в другій Світовій війні*, стор. 71.
- 38/ Я. Шумелда, названа праця, там же, стор. 91.
- 39/ Неофіційно вона існувала і діяла аж до 22 квітня 1944 р., коли прийшло до її реорганізації шляхом об'єднання Бсеукраїнської національної Ради з Українською Національною Радою Карпатської України. (Див. Зенон

Городиський. "До історії питання Всеукраїнської Національної Ради" — *Свобода*, чч. 165-171, серпень-вересень, 1984).

40/ Л. Гірняк, *На стежках історичних подій*, стор. 300.

41/ Я. Шумелда, названа праця, там же, стор. 89.

42/ *Непогасний огонь віри*, стор. 188.

43/ Там же, стор. 377.

44/ *На зов Києва*, стор. 185.

45/ О. Жданович. "На зов Києва" — *На зов Києва: український націоналізм у II Світовій війні; збірник статтей, спогадів і документів*. Зібрала і упорядкувала Колегія Дослідів Українського Націоналістичного Руху; Зредагували Кость Мельник та ін., стор. 187.

46/ Інтерв'ю Зенона Городиського з інж. Омеляном Суховерським, братом Євгена, на початку жовтня 1990 р. в Ньюарку, ЗСА.

47/ Дмитро Донцов, *Поетка вогневих меж* — *Олена Теліга*.

(Торонто: Видана коштом Олекси Тяжкого, 1953) стор. 8.

48/ В. Державин. "Поетична творчість Олени Теліги" — *Самостійна Україна*, ч. 3 (23), грудень 1949, стор. 28.

48_a/ Д. Кислиця, *Світ ясний, спогади ...*, стор. 177-182, а також Архів УЦК, тека ч.4.

49/ Т. Справорський. Там, де гартувалася сталь" — *Організація Українських Націоналістів 1929-1941*, стор. 236

50/ З. Книш. *Б'є дванадцята*, стор. 168

51/ Полікарпенко, *ОУН під час Другої Світової війни*, стор. 103

52/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 75

53/ *Березжанська земля*, стор. 816

54/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 75

55/ Василь Верига. Буковинський курінь 1941 — *На зов Києва*, стор. 113-114

56/ Там же, стор. 115-116.

57/ Там же, стор. 117.

58/ Мирослав Роговський, лист з 25 вересня 1990.

59/ Мирослав Небелюк. *Під чужими прапорами*. (Париж: Перша Укр. Друкарня у Франції, 1951), стор. 185-187.

60/ Організація Українських Націоналістів, 1929-1954, стор. 220-221.

61/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 76

62/ Є. Стахів, названа праця, там же, стор. 11.

63/ Л. Шанковський. *Похідні групи*, стор. 155-56, 195.

64/ Є. Стахів, цит. праця, там же, стор. 11.

65/ Є. Стахів, названа праця, там же, стор. 11.

66/ Ярослав Гайвас. "Переламовий рік" — *О.У.Н. 1929-1954*, стор. 285

- 67/ Л. Шанковський. *Похідні групи*, стор. 32-33
- 68/ Д. Зуб підібрав до шафи ключі, вибрав звідти слідчу течку Гестапо з присудом А. Стратієнка на смерть і, знищивши її, врятував його від розстрілу. Небавом німці це відкрили й за те розстріляли Зуба.
- 69/ Байбак, названа праця, там же, стор. 276.
- 70/ Євгенія Розгін. "Марія Недужа" — *На зов Києва*, стор. 282-285
- 71/ Олександр Семененко. *Харків, Харків*. (Мюнхен: Сучасність, 1976) стор. 233.
- 72/ Є. Стахів. "Степан Держко" — *Український самостійник*, ч. 42 (300) з 16 жовтня 1955, стор. 3.
- 73/ *Непогасний огонь віри*, стор. 485.
- 74/ Там же, стор. 486.
- 75/ Л. Шанковський. *Похідні групи*, стор. 171.
- 76/ Михайло Гартимів. "Землею українською" — *На зов Києва*, стор. 134.
- 77/ Степан Глід. *Фрагменти життя і мук; спогад з часів німецької окупації України*. (Лондон: Вид-во СУБ, 1955), стор. 86.
- 78/ В. Коваль. *Ми — українці*(Німеччина: б.н., 1948), стор. 128
- 79/ Л. Шанковський. *Похідні групи*, стор. 161.
- 80/ Є. Стахів. *Українські "дольмечери"* — Вісті кол. Вояків 1 УД УНА, ч. 1-2 (27-28), 1953, стор. 11.
- 81/ Полікарпенко. *ОУН під час Другої Світової війни*, стор. 103.
- 82/ Галина В'юн, це сестра Василя Гришка, яка по війні емігрувала до ЗСА і там померла.
- 83/ Див. З. Городиський. "Різдво в Полтавській тюрмі" — *Свобода*, ч. 15-16, 1988.
- 84/ Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 13.
- 85/ З. Книш, *Б'є дванадцять*, стор. 237.
- 86/ Полікарпенко, названа праця, стор. 104.
- 87/ Там же, стор. 114.
- 88/ Степан Глід. *Фрагменти життя і мук; спогад з часів німецької окупації України*. (Лондон: Вид-во С.У.Б., 1955), стор. 86.
- 89/ Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 139
- 90/ Там же, стор. 132
- 91/ О. Миколайський, "Незабутній пам'яті родині Роцинських" — *Літопис Волині*, рік 6, ч. 6, 1962, стор. 43
- 92/ "Кров у Крем'янці" — *Літопис Волині*, рік 1, Нр.1, 1953, стор. 78.
- 93/ О. Миколайський, названа праця, там же.
- 94/ Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 77.

- 95/ Там же, стор. 78-79; Лідія Рудик. "Ганна Рошинська" — *Літопис Волині*, рік 1, Нр. 1, 1953, стор. 58-63
- 96/ "Кров у Крем'янці" — там же, стор. 79.
- 97/ Там же, стор. 78.
- 98/ Там же.
- 99/ Там же, стор. 79.
- 100/ Улас Самчук, *На вороному коні*; спомини і враження. (Вінніпег: "Волинь", 1975) стор. 295.
- 101/ Михайло Данилюк, *Повстанський записник*, (Нью-Йорк-Джерзі Ситі: В-во "Свобода", 1968), стор. 121
- 102/ Улас Самчук, *На вороному коні; спомини і враження* (Вінніпег: Вид. Т-ва "Волинь". 1975), стор. 296.
- 103/ Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 145, а також Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 99.
- 104/ Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 166-167.
- 105/ Є. Стахів. "Михайло Кривошапка" — *Український Самостійник*, ч. 33(291), 14 серпня 1955, стор. 3.
- 106/ Л. Шанковський. *Похідні групи*.
- 107/ Т. Справорський, "Там, де гартувалася сталь" — *Організація Українських Націоналістів*, стор. 336.
- 108/ Петро Пісоцький, записки з 15 листопада 1990; М. Скорупський *Туди, де бій за волю*, стор. 96.
- 109/ *Літопис Української Повстанської Армії*, том 5, стор. стор. 241.
- 110/ Іскра. "Дівчина-революціонерка" — *За Самостійність*, ч. 1-2 (13-14), січень-лютий 1948, стор. 32.
- 111/ Там же.
- 112/ "Дівчина-революціонерка" — *Самостійна Україна*, ч. 3, квітень 1948, стор. 22
- 113/ "Світлій пам'яті пастиря-мученика" — *Літопис Волині*, ч. 6, 1962, стор. 114-115.
- 114/ Улас Самчук, *На вороному коні*, стор. 328.
- 115/ Любомир Гірняк. *На стежках історичних подій*, стор. 328.
- 116/ *Літопис УПА*, том. 5, стор. 245.
- 117/ Улас Самчук. *На коні вороному*, стор. 351-352.
- 118/ М. М-вич (тобто М. Михайлович). "Культурники в Хусті" — *Самостійна Україна*, ч. 6 (53), червень 1952, стор 13.
- 119/ Л. Гірняк, *На стежках історичних подій*, стор. 113.
- 120/ Петро Пісоцький. Інтерв'ю
- 121/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 113.

^{122/} Михайло Гартимів. “Землею українською” — *На зов Києва*, стор. 134. Зиновій Матла у своїх спогадах п.н. *Південна Похідна Група* між іншими пише: “Наших людей (тобто членів ОУН(р) — В. В.) почали переслідувати не тільки німці, але такі свої, політичні противники, які допомагали в тому ділі німцям ... В Джанкої у Криму таку роботу робив сотник С., в Миколаєві п. К., інші в Херсоні. Такі ми дістали сумні вістки з найдалшого півдня. Та про те годі мені писати, може колись, хоч арешти в Миколаєві чи Херсоні наших людей, смерть від куль Гестапо сл. п. Любка, Бардахівського та інших — в Джанкої, треба б колись висвітлити.” — (стор. 22). Цей самий здогад повторяє також Шанковський, але як писав Матла — це вістка, але мабуть не перевірена, бо інакше З. Матла, поставив б крапку над “ї” і вказавби на конкретні особи. Найважлише те, що прізвищ обвинувачених не подано а заступлено їх ініціалами. І якщо це правда, то тут виникає питання, чи ставити це в вину “політичним противникам” тобто Організації, окремим індивідуам, чи може такі ворожим агентам?

^{123/} Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 190

^{124/} З. Книш. *Розбрат*, стор. 266.

^{125/} Т. Справорський. “Там де гартувалася сталь” — *Організація Українських Націоналістів 1929-1954*, стор. 336; У збірнику *На зов Києва* та інших документах його ім'я Кузьмика-Петренка подане як Микола, але Петро Стерчо і Юліян Химинець подають його як Василь і я, віддаючи перевагу цим двом його землякам-закарпатцям, також називаю його Василем.

^{126/} Т. Справорський. “Там, де гартувалася сталь” — *Організація Українських Націоналістів 1929-1954*, стор. 336

^{127/} Г. Полікарпенко. *Організація Українських Націоналістів під час Другої Світової війни*, стор. 145.

^{128/} *Надбужанщина*, стор. 124.

^{129/} Там же, стор. 459.

^{130/} З. Книш, *Б'є дванадцять*, стор. 163.

^{131/} Яків Шумелда у своєму спогаді “Похід ОУН на Схід”, у збірнику *На зов Києва*, написаному зараз по війні, помилково твердив, що німці розстріляли Ореста Масікевича в Миколаєві. В дійсності так воно не було. Масікевич, відомий український поет на Буковині і провідник Південної Групи ОУН, вийшов живий з воєнної завірюхи, і замешкав у Букарешті. Вже по війні він був

засуджений за націоналізм у Румунії і то на вимогу Москви. Відсидівши в тюрмі, повернув до Букарешту і там помер у 1970-их роках.

^{132/} *Буковина, її минуле і сучасне*, під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. (Париж: Вид-во Зелена Буковина", 1956), стор. 410.

^{133/} Л. Шанковський, *Похідні групи*, стор. 141. стор. 141.

^{134/} *Буковина, її минуле і сучасне*, стор. 406.

^{135/} Там же, стор. 408.

^{136/} Мирослав Роговський, лист з дня 25 вересня 1990 р.

^{137/} В. Верига; "Буковинський курінь" — *На зов Києва*, стор. 117.

^{138/} Петро Мірчук. *Українська Повстанська Армія, 1942-1952*. (Мюнхен: Друкарня, "Ціцоро", стор. 118.

ДИСТРИКТ ГАЛИЧИНА

Але переслідування українців німцями не обмежувалося тільки до т.зв. Райхскомісаріату Україна. Воно проводилося на всіх українських теренах, а в тому і в Генеральній Губернії, до якої німці приділили Галичину. Щоправда, завдяки губернаторові Отто Вехтерові, режим в Галичині був дещо лагідніший, але Гестапо й тут арештувало, вивозило й мордувало запідозрених у підпільно-революційних діях.^{1/}

Ранньою весною 1941 р., тобто перед вибухом німецько-советської війни, полк. Андрій Мельник відвідував терени Генеральної Губернії заселені українцями, Лемківщину, Холмщину й Підляшшя, при тому побував і в Кракові. Звіди його викликали німецькі власті до Берліну, нібито на якісь переговори. Коли ж він там приїхав, то його поінформували, що на майбутнє, аж до відкриття, він не сміє нікуди виїжджати з Берліну без дозволу поліцейних властей. Іншими словами, він знайшовся під домашнім арештом чи, як це німці називали, в "почесному ув'язненні", і мав зголошуватися періодично на поліцію.

В травні 1942 р. відбулася в Почаєві конференція ОУН, на якій розглянено можливості спротиву німецькому насильству в Україні. В серпні того ж року в Києві був скликаний з'їзд самостійників, в якому взяла участь також й ОУН. Там ще раз розглянено загальну ситуацію та устійнено плян діяння на майбутнє. В цей час на Поліссі й Волині розгортала свою партизанську роботу "Поліська Січ" під командою от. Тараса Бульби-Боровця, якому допомагала ОУН, посилаючи до нього старшин, знавців військового діла і втримувала при команді Поліської Січі свого представника, зв'язкового. В 1943 р. німецька політика в Україні довела до масового спротиву й розширення партизанської боротьби.^{2/}

Не зважаючи на те, що діялося в Україні, в січні 1944 р. німці дозволили полк. А. Мельникові виїхати на короткий час до Відня. Але ще того самого місяця вони перевели арешти провідних членів ОУН: Дмитра Андрієвського в Берліні, Володимира Мартинця і Дениса Квітковського у Львові, Євгена Мацяха, Михайла Мушинського та інших. Полк. А. Мельника також арештували таки у Відні, за його протести перед Гітлером у справі німецького трактування українського поселення. Коротко кажучи, німці майже повністю обезголовили ОУН, що є найкращим доказом, як вона "співпрацювала" з німцями.

Спершу кожного тримали на місці арештування і щойно пізніше всіх їх завезли до в'язниці в таборі Саскенгавзен, а деяких також до табору у Брецу, в Німеччині.^{3/} Тут привезли вони також і проф. Євгена Онацького, члена ПУН, якого арештували в Римі ще 29 вересня 1943 року.

Тут знаходилися вже також і провідні члени ОУН(р). В наслідок того, що Ярослав Стецько проголосив відновлення Української Держави в імені проводу ОУН(р) без порозуміння з Берліном, Гестапо вимагало відкликання того акту й розв'язання Українського Державного Правління (УДР). Коли ж Стецько й Бандера не погодилися на те, 11-го липня 1941 р. німці закликали прем'єра Я. Стецька й Романа Ільницького, на переговори. Там підступно їх арештували й відставили до Берліну як "почесних в'язнів. В Берліні німці заявили їм, що вони "своєю політикою скомплікували їм, (тобто німцям) положення на Сході" та що їх і С. Бандеру треба було арештувати, щоб "Німецький Райх забезпечити перед (неприємними) несподіванками".^{4/} Вслід за тим пішли дальші арешти.

В неділю 14 вересня 1941 р. Гестапо у Станиславові покликало на конференцію чотирьох членів проводу ОУН(р) Василя Бандеру, Ярослава Микитюка, д-ра Богдана Рибчука і д-ра Романа Малащука і там ж їх арештували. На другий день

перевели німці арешти української інтелігенції, а головню членів ОУН, у Станіславові, в Галичі, Отинії, Товмачі, Богородчанах, Делятині, в Калуші і в Долині. Поміж арештованими були і три жінки, в тому дружина Василя Бандери. 17 вересня їх усіх перевезли до Львова, а наступного дня транспортом з іншими в'язнями їх відставлено до тюрми Монтелюпіх у Кракові.^{5/}

15-го вересня в Берліні німці викликали Степана Бандеру та Володимира Стахова на розмови і там їх арештували. Так само арештовані були Іван Габрусевич, Роман Ільницький, Ярослав Стецько, Осип Тюшка та інші, що знаходилися в Берліні одні ще на вільній стопі, інші як "почесні в'язні".

Того самого дня німці арештували у Львові Лева Ребета, як також перевели масові арешти в цілій Галичині. Це щоправда, не було важко, бо члени ОУН(р) виявили себе, як тільки німці звільнювали від большевиків українські землі.^{6/} На українських землях німці вводили свій режим при помочі терору. Зі складу УДП на волі залишились тільки Микола Лебедь, Олекса Гасин та Ярослав Стахів і то тільки завдяки тому, що завчасу пішли в підпілля.^{7/} "Розпочатий терор масовими арештами в вересні 1941 р. продовжувався безперервно, а в 1942 році він став ступенуватися. З в'язниць ... доходили інформації про тайні розстріли. Щойно в листопаді 1942 року розстрілювання набрало більш публічного характеру".^{8/}

Арештуючи провідників націоналістичного руху, з одного боку, та застосовуючи терор супроти решти націоналістів, німці бажали повернути лад і спокій в Україні. В дійсності, однак, вони погіршили ситуацію, бо позбавили обидві фракції ОУН нормального способу організованого керівництва. В міжчасі вони безуспішно вимагали від українських провідників взагалі, а від націоналістичних зокрема, вірнопідданчих заяв Гітлерові й Великонімецьчині. Такий стан тривав аж до осені 1944 р., коли советські танки досягнули кордонів старого "Райху".

Стративши Україну повністю, щойно 28 вересня 1944 р., на постійні домагання Українського Центрального Комітету на чолі з проф. Володимиром Кубійовичем, німці звільнили деяких українських політичних в'язнів, а між ними провідника ОУН(р) Степана Бандеру та Ярослава Стецька, а два дні пізніше, 30 вересня 1944 р., Володимира Стахова й Романа Ільницького.^{9/}

18-го жовтня 1944 р. німці звільнили полк. Андрія Мельника з табору Саксенгавзен, а на другий день - проф. Є. Онацького, Дмитра Андрієвського, Костя Мельника та Михайла Мушинського.^{10/} Того ж самого дня були звільнені Олекса Бойків, Володимир Мартинець, Михайло Селешко, Олег Штуль, Анна Чемеринська-Борковська, Теодосія Гайвас, дружина відомого націоналістичного бойовика і провідного члена ОУН Ярослава Гайваса з матір'ю та ін. Одначе не звільнили вони всіх політичних в'язнів і деякі з них відсиділи в тюрмах чи концтаборах довше. Наприклад, Євген Мацях відсидів аж до того моменту, коли під концентраційним табором появилися советські танки.^{11/}

На жаль, багато було таких націоналістів-патріотів, що попали в руки Гестапо і від них живими уже не вийшли. 27-го листопада 1941 р. німці розстріляли у Львові сто українців у відплату за одного вбитого гестапівця. Між ними загинув інженер лісництва Андрій П'ясецький, якого Ярослав Стецько назначив був керівником ресорту лісів в Українському Державному Правлінні. Коли німці відсунули українську управу лісів й, організуючи свою власну, протегували поляків, П'ясецький опротестував таку політику і вніс скаргу до відповідних німецьких чинників. Замість перевірити справу, Гестапо арештувало П'ясецького й, помимо всіх інтервенцій, його знищили. **Андрій П'ясецький**^{12/} (1909-1942), пластовий діяч за Польщі й надійний науковець, автор праці "Про побудування і біологічний розвиток ряду типів українського лісу",

що появилася вже за німців у 1942 р. А. П'ясецький був також викладачем Львівської Політехніки в 1939-1941.

З початком 1942 р. Гестапо арештувало **В. Сидорука**, мучило його по тюрмах на допитах і в їх руках він і загинув. За німецької окупації Засяння В. Сидорук був працівником Союзу Українських Кооператив у Сяноці, а пізніше в Риманові. З вибухом німецько-радянської війни він приєднався до Південної Групи ОУН(р) і через деякий час перебував у розвідному відділі. В короткому часі він повернувся до Львова й аж до свого арешту працював на роботі ОУН(р).^{13/}

У Бережанах жертвою арештів Гестапо впав весь повітовий провід ОУН у вересні 1941 р. Вони арештували **Михайла Семчишина** і вісім інших членів ОУН, а в тому і дві молоді жінки. Їх спочатку перевезли до Тернополя і там деяких звільнили, деяких розстріляли на місці, а інших відправили до концентраційного табору в Авшвіц, а між ними і М. Семчишина, який там і загинув.^{14/}

В 1942 р. загинув з рук Гестапо мученицькою смертю **Іван Равлик** організатор української поліції в Галичині. "Його арештували в грудні 1941 разом з дружиною, тещею і сестрою та ще трьома членами родин. Їх усіх розстріляло Гестапо ще перед його мученицькою смертю". Слід згадати, що батька і сестру дружини І. Равлика, як і його власних батьків більшовики вивезли на Сибір ще в 1940 р.^{15/} Іван Равлик, член ОУН ще з передвоєнних часів, працюючи управителем столярської кооперативи у Львові, був одночасно зв'язковим ОУН. З приходом більшовиків у вересні 1939 р. він подався на захід, за Сян. В 1940 р. він приєднався до групи С. Бандери й був обраний членом Проводу ОУН(р), в якому виконував функцію шефа розвідки.

В 1942 р. в будинку централі Гестапо у Львові, німці замордували Івана Климова-Легенду, діяльного в протипольському, протибільшевицькому, а вкінці і в протинімецькому резистансі. **Іван**

Климів (псевдонім **Легенда**, 1915-1942) був крайовим провідником ОУН під час першої большевицької окупації Західньої України і був членом Проводу ОУН(р).^{16/} Іван Климів від гімназійної лавки активно працював у рядах ОУН і пізніше був одним із організаторів Сокальщини та кількох сумежних повітів. Організуючи Волинь, у 1937 р. І. Климів був арештований і в політичному процесі в Луцьку на Волині польський суд засудив його на 10 років тюрми. Польсько-німецька війна застала його в тюрмі у Седльцях, звідки він вийшов на волю. В часі розколу ОУН, Іван Климів приєднався до групи Степана Бандери, який його призначив провідником західньо-українських земель. Як активного революціонера Гестапо арештувало його 5 грудня 1942 р. і в часі переслухувань вимагало інформацій про ОУН. У відповідь на те, як це твердить інший німецький в'язень, що саме тоді чекав на коридорі на свою чергу, через відчинені двері він зачув відповідь Климова-Легенди: *Я вже вам сказав, що називаюся Климів-Легенда і нічого більше не скажу. Ви, бандити, окупували Україну і грабуєте — тому з вами говорити не буду.*^{17/} Легенда сказав це по-українськи і коли перекладач переповів це німцям, вони накинулися на нього і так сильно побили, що його вже в коці винесли на коридор. Коли ж на другий день до нього прийшов тюремний лікар, Климів уже не жив.^{18/}

Отже, з членів Українського Державного Правління Ярослава Стецька Гестапо замордувало інж. Андрія П'ясецького, Івана Климова-Легенду та мгра Дмитра Яцева.

В тій же самій тюрмі загинули теж волинський провідник ОУН(р) **Андрій Марченко** й відомий організатор українського робітництва на ЗУЗ **Юліян Петrenchко**.^{19/}

В Коломії німці почали арешти на більшу скалю 5 лютого 1942 р. Гестапо наскочило на Окружний Союз українських Кооператив, заарештувало там кількох

молодих людей і перевели арешти по приватних мешканнях. Того дня в руки Гестапо попало 15 чоловіків на чолі з окружним провідником ОУН(р) Василем Мельничуком. Це були: Дмитро Григорович, Ярослав Жибчин, студент ветеринарії Левко Паливода, Михайло Парасюк, проф. Микола Пригородський, мгр. Степан Роман Сатурський, інж. Роман Сельський, знаменитий тенісист, що за польських часів, ще як учень гімназії, брав участь у тенісових змаганнях за український чемпіонат Галичини (а тому, що гімназійним учням не вільно було брати участі в позашкільних змаганнях, він виступив під псевдонімом — Безгрішний), Омелян Сухолотюк, Мирослав Харкевич, два 18-літні юнаки — Богдан Ліцовський і Володимир Тихович, та ін. В той сам час німці арештували були також вісім дівчат та одну заміжню жінку, між ними були й учениці середніх шкіл, Оля Оробець, Марія Вонсуль, Ірина Яремчук, Ліда Гоянюк, Дарія Харжевська та інші, а також дві студентки. Більшість із них — це молоді націоналісти, члени ОУН.^{20/}

Вслід за тим пішли допити, у висліді яких, як і через недоживлення, 19 серпня помер у в'язниці **Левко Паливода**. По двох місяцях випустили на волю проф. Миколу Пригородського, Ярослава Жибчина, О. Сухолотюка та дві дівчини: Марію Вонсуль і ще одну на ім'я Неля; до львівської тюрми пізніше перевели Мирослава Харкевича. Остаточо з первісної 15-тки — 10 чоловіків та шість жінок німці перевели до в'язниці в Чорткові. Всі жінки, більше чи менше драматично, пережили тюремні роки, але чоловіки волі вже не побачили, бо 27 листопада 1942 р. німці вигнали, (а декого й винесли), на в'язничне подвір'я 52 чоловіків запідозрених у приналежності до ОУН, всіх їх повезли до недалекого містечка Ягольниці і там їх розстріляли. Поміж ними були й усі коломийські в'язні, включно з адвокатом д-ром Олексю Коссаком та о. Павлом Витвицьким, парохом гуцульської столиці Жабйого.^{21/} Причиною

тих наглих розстрілів було те, що в листопаді 1942 р. Гестапо накрило сходини членів ОУН(р) у Львові, що закінчилося збройною конфронтацією, в часі якої загинуло двох гестапівців, а також двох українців: один загинув на місці, а другий був смертельно поранений і пізніше помер від ран у в'язниці. Після того Гестапо заарештувало багато людей у Львові, організувало труси по станицях української поліції і, хоча не знайшли нічого підозрілого, за своїх двох убитих гестапівці розстріляли понад сотку людей: 52 у Чорткові, 28 у Львові, а решту в Тернополі та інших містах Галичини.^{22/} “Все це були члени підпілля, а передусім ОУН”.^{23/}

Поміж розстріляними був **Василь Мельничук** (псевдонім **Чумак**) родом з села Корничі коло Коломиї, який пів свого молодого життя провів у підпіллі. В день вибуху II Світової війни поляки арештували його, але не встигли відставити до Берези Картузької. За большевицької окупації він перебував у підпіллі, але незадовго до вибуху німецько-совєтської війни, він дістався на захід, до Кракова і там приєднався до революційного Проводу ОУН(р) на чолі з Степаном Бандерою. З приходом німців він повернувся на Україну і спершу був обласним ОУН(р) у Станиславові, а опісля окружним провідником Коломийщини. Помимо кількакратних заходів дуже впливових у німецьких, але не гестапівських, колах людей, визволити його не вдалося.^{24/}

В часі німецької екстермінаційної політики впав і колишній воїн Карпатської Січі **Омелян Децик**, кол. студент філології Львівського університету. О. Децик нар. 31 серпня 1915 р. у селі Устеріки Косівського повіту на Гуцульщині. Обоє батьків втратив ще малим хлопцем і з двома братами та сестрою виховувався у Самборі і там ходив до гімназії. В гімназії він запізнався із засадами націоналістичного руху і вступив до юнацтва ОУН. Закінчивши гімназію, О. Децик почав студіювати у Львівському

університеті, але через брак фондів мусів студії перервати. На прожиток заробляв він лекціями, підготовляв хлопців і дівчат до середніх шкіл. Поселившись у селі Мшанець Самбірського повіту, О. Децик zorganizував цілу сітку ОУН на Самбірщині. Як суспільно-громадський діяч він здобув собі велику популярність також і в сусідніх повітах, Турчанському та Устрики-Долішньому. В парі із ростом його популярности він став об'єктом зацікавлення польської поліції.

Щоб уникнути "ближчих контактів" з поліцією, в жовтні 1938 р. О. Децик на чолі 6-ти особової групи перейшов на Закарпаття і там включився в ряди відомої "Летючої Естради". Під час угорської інвазії Карпатської України Децик зі зброєю в руках попав до угорського полону, де зазнав немало катувань, але остаточно вийшов на волю під кінець літа 1939 р. За часів німецької окупації спершу був учителем на Лемківщині і в часі розколу в ОУН залишився вірним полк. А. Мельникові. Після захоплення німцями Галичини працював у Делегатурі Українського Допомогового Комітету у Самборі і був повітовим провідником ОУН у Самбірському повіті. Виконуючи свій організаційний обов'язок, восени 1939 р. він об'їздив повіт і 3-го листопада попав у засідку, що її, на донос місцевої польки^{25/} організував відділ німецької допоміжної поліції, який у більшості складався з поляків т.зв. "фольксдойчерів". Тут дійшло до перестрілки і в критичному моменті, побачивши, що йому з тієї засідки не вийти, Децик, щоб не датися живим ворогові, стрілив собі в голову. Однак постріл хибив і він тільки зранив себе. О. Децика перевезло до шпиталю і там він на другий день помер.^{26/}

У Дрогобичі німецька терористична акція почалася ліквідацією домівки ОУН(р) й арештуванням 15 листопада 1941 р. провідного активу. Внаслідок того в тюрмі загинув молодий член ОУН(р) **Іван Кравець**, абсолювент української гімназії

ім. Івана Франка у Дрогобичі, якого Гестапо розстріляло за те, що в нього знайшли револьвер. Після того “майже кожного тижня у торговий день у місті відбувалися варварські акції Гестапа і СД (німецька служба безпеки). Засуджених на смерть за різні т.зв. “провини” розстрілювала Шуцполіція, а ранених дострілювали гестапівці”.^{27/}

Німецька брутальність не могла не викликати відповідної реакції навіть і серед спочатку прихильно наставленого до них українського населення. Тут і там месники вбивали німців-садистів, які найбільше знущалися над українським населенням. За те, однак, німці карали дуже жорстоко, застосовуючи збірну відповідальність за вбивства їхніх людей. А такі вбивства доконували не тільки месники, але і провокатори, вороги українського народу, або й нерозважні молоді революціонери.

В січні 1942 р. українці звернулися до Гітлера з меморандумом, що його підписали Голова Української Національної Ради в Києві проф. Микола Величківський, Голова Національної Ради у Львові Митрополит Андрей Шептицький, Голова Директорії УНР Андрій Ливицький та Голова Проводу Українських Націоналістів полк. Андрій Мельник. В цьому меморандумі піднесено протест проти німецької політики на Україні, а його копії передано до відома представникам нейтральних держав, до котрих можна було дістатися.^{28/} До речі, таких меморандумів-скарг було більше, зокрема від проф. Володимира Кубійовича, провідника Українського Центрального Комітету до генерал-губернатора Франка, а також до шефа Гестапо Мюллера. Один такий “меморіал” до Франка і Мюллера попав до рук альянтів і був одним із актів обвинувачення у 1946 році на Нюрнберзькому процесі, а також у деяких дальших процесах.^{29/}

Поведінка німців викликала відповідну реакцію і в Галичині, де ще найдовше зберігався спокій. Українська молодь почала втікати в ліси і творити

збройні відділи УПА. Один з таких відділів звів 30 листопада 1943 р. бій з німцями коло села Недільна на Дрогобиччині, в якому загинув визначний гестапівець Лявфман. У відплату за того гестапівця 2 грудня 1943 німці повісили у Дрогобичі трьох упівців, які в тому бою попали в полон, і 8 цивільних людей, симпатиків або членів ОУН. Були це, повітовий провідник боївки ОУН **Іван Хом'як**, псевдонім **Лис**, Василь Цимбал'як, Григорій Зентичка і Гринь Макар, усі зі села Сприні, Яким Василів зі Сторонної, Михайло Дмитришин з Улична, Осип Фім'як з Созаня, Михайло Петрів з Дрогобича, Степан Копач з Підбужжя і Дмитро Брик з села Кружиків.^{30/}

Не обминув терор і міста Стрия, в якому 24 січня 1944 р. Гестапо засудило на смерть 16 українців (в тому чотири жінки) і негайно розстріляли **Миколу Завадовича**, нар. 1916 р. в селі Чаплях, замешкалого у Бориславі — за приналежність до УПА й ОУН, **Марію Макар**, 1913 р. нар. в селі Кульчицях, замешкалу в Дрогобичі — за сприяння жидам, **Дмитра Андрусечка** (1912 р. нар.), **Івана Мошинського** (1912 р.) **Дмитра Лаганяка** (1914 р.) та **Анастасію Левицьку**, всі з села Сторонної, за "сприяння бандам", тобто УПА. Останніх 10 розстріляли 15 лютого 1944 р.^{31/}

Клітини ОУН існували не тільки по містах Західної України, але також і по селах. Наприклад, у селі Звинячі Чортківського повіту заснування клітини ОУН спричинила славнозвісна польська "пацифікація" восени 1930 р., й тому можна було б твердити, що до того заставили українців такі самі поляки своєю безглуздою політикою супроти автохтонів Галичини. Вже в червні 1933 р. польська поліція арештувала п'ять осіб запідозрених у приналежності до ОУН. Після приходу большевиків у вересні 1939 р. НКВД почало вилловлювати всіх тих, що були раніше арештовані поляками за політичну діяльність. Деяких вони схопили, інші пішли в підпілля. До цих останніх належав і **Микола Зубик**, член ОУН, арештований поляками в 1938 р., як він був

ще учнем гімназії. По приході німців він вийшов з підпілля, закінчив гімназію в 1942 р. і працював як учитель народньої школи. З поворотом большевиків у 1944 р. М. Зубик пішов у ряди УПА, щоб зі зброєю в руках боротися з окупантом, і загинув у боротьбі з большевиками десь у пізніх 40-их роках.^{32/} Загинула з большевицьких рук також і молода дівчина **Льонгина Пилик**, родом з Чорткова, дитина з мішаного польсько-українського подружжя. В неї було двох братів і ще одна сестра й дівчата пішли за мамою і були українки-націоналістки, а брати — поляки. Її заарештували большевики, повернувши назад в 1944 р., за приналежність до ОУН і вона в тюрмі загинула.^{33/}

9-го березня 1944 р. Гестапо розстріляло в Дрогобичі на ринку **Івана Кліма** (псевдонім **Митар**), націоналістичного діяча й політичного в'язня за часів польської окупації. Іван Клим у 1939-1941 рр. діяв на Посянні, а пізніше у рядах Похідних Груп ОУН(р). Але вже в жовтні 1941 р. його німці арештували й відставили до Львова. Однак цим разом йому обійшлося щасливо, бо німці звільнили його разом з товаришами. В січні 1942 р. він знову виїхав на схід і вже 15 лютого прибув у Донбас і там очолив підпілля ОУН(р). По якомусь часі Іван Клим захворів і повернувся до Галичини в Карпати на відпочинок. Тут його несподівано, на саме Різдво 1944 р., схопило Гестапо і після допитів і тортур розстріляло 9 березня 1944 р.^{34/}

Родина Климів з села Мізуня Долинського повіту може найкраще ілюструє долю генерації, якій, за словами Ольжича, не судилося дожити до тридцяти років. Його брат **Федір** загинув навесні 1943 р. коло Миколаєва над Чорним морем, а другий брат, що організував Українську Народню Оборону в Галичині, загинув у січні 1944 р. в засідці польських "фольксдойчерів".^{35/}

Весною 1944 р. трагічно загинув **Богдан Войтків** (псевдонім **Білий**), член ОУН, родом з Сокальщини,

що прибув до Коломиї на розпорядження Крайового Проводу ОУН і там був членом Окружної Екзекутиви ОУН, а окружним провідником був Осип Сливинський. В Генеральному Губернаторстві перед німецько-советською війною Б. Войтків, разом з О. Сливинським, редагували в Ярославі періодик **Авангард**. Пізніше Б. Войтків був повітовим провідником у Перемишлі, а потім референтом преси і пропаганди Крайової Екзекутиви ОУН у Кракові звідки за загальним пляном ПУН його переведено до Коломиї. Коли советська армія в 1944 р. підсувалася вже під Коломию, Б. Войтків був у терені і, не зважаючи на те, що то була вже фронтова полоса, рішився пробитися до Коломиї, щоб рятувати дружину. В дорозі з Делятина до Коломиї він попався в руки мадярам, які підозріваючи його у шпигунстві у користь Советів, за своїм старим звичаєм повісили його в містечку Ланчині.^{36/}

Коли вже наближався фронт, терористичні дії супроти українців розпочало також і польське підпілля, жертвою якого впало тоді, зокрема у Львові, багато українців. Так літом 1944 р., перед самим відступом німців зі Львова, з польської руки трагічно загинув **пор. Юліян Дмитерко**, родом з Чижикова на Львівщині, член ОУН від самого початку, куди він перейшов з Союзу Української Націоналістичної Молоді. Дмитерко працював тоді в Центральному Кооперативному Банку при вул. 3-го Мая й одного дня до нього прийшли два поляки з німецької кримінальної поліції "Кріпо" й хотіли його арештувати. (Кримінальна поліція за часів німецької окупації була доменою поляків-коляборантів, які там працювали для відбудови Польщі, й нищили всіх дійсних і можливих ворогів польського панування на українських землях.) Один з них — сусід Дмитерка в родинному селі Чижикові, до війни був студентом й належав до польської шовіністичної партії. Ю.

Дмитерко відмовився піти з ними без попереднього зголошення своєму зверхникові й передання йому урядових справ. Коли ж він вибіг до сходової клітки, один з тих поляків стрілив за ним і поцілів у живіт. Дмитерка перевезли тоді до шпиталю, де він скоро серед нестерпних мук помер.^{37/}

З рук польської боївки загинув у Львові також **д-р Петро Саноцький**, родом з села Тартакова на Сокальщині. До гімназії ходив у Сокалі, де склав матуральні іспити в 1924 р. Ще як молодий гімназист був керівником пластової організації. Після матури вписався на теологію у Перемишлі. Але по двох роках покинув теологічні студії і вписався на правничий факультет Львівського університету. По закінченні права його таки манила богословія і два роки пізніше Петро Саноцький промувався на доктора канонічного права. Ще в гімназії він був керівником першої націоналістичної п'ятки, до якої між іншим належав й Іван Климів (Легенда).^{38/}

Йому довелося потрапити до польського славнозвісного концентраційного табору в Березі Картузькій. За першої большевицької окупації Галичини д-р П. Саноцький емігрував на захід і працював у Кракові в Українському Центральному Комітеті. За часів німецької окупації Західньої України він повернувся до Львова і працював заступником голови відділу Суспільної Опіки УЦК і з того титулу присвячував велику увагу ремісничій молоді. З його ініціативи організовано у Львові Ремісничо-виховне заведення для хлопців, де приймали на навчання хлопців-сиріт, або дітей вбогих батьків у віці від 14-18 років, забезпечуючи їм повне безкоштовне утримання й навчання у різних промислових підприємствах.^{39/} Цю трудолюбиву людину також знищила польська боївка в 1944 р.^{40/}

Геройською смертю з рук Гестапо загинула й молода студентка **Галина Столяр**, яку вперше арештували большевики й вона мужньо витримала большевицькі тортури і спокійно прийняла присуд

смерти за революційну діяльність проти большевицьких окупантів. Врятувавшись завдяки вибухові німецько-советської війни від розстрілу, вона знову включилася в підпільну боротьбу, що її провадила ОУН(р) проти німецького окупанта. Попавши в руки німецького Гестапа, вона загинула від тортур, не зрадивши організаційних тайн.^{41/}

ДИВІЗІЯ “ГАЛИЧИНА”

Деякі члени ОУН віддали своє життя в рядах української дивізії “Галичина”. В липні 1944 р. загинули в боях під Бродами давній член УВО й ОУН **пор. Остап Рудакевич, хор. Олекса Бабій**. Остап Рудакевич, родом зі Львова, був військовиком і викладав на військових курсах ОУН у Кракові. Коли формувалася українська дивізія “Галичина” на весні 1943 р., він вступив у її ряди й після відбуття перевишколу дістав свій старшинський ступінь і в ранзі поручника виїхав на фронт під Броди в червні 1944 р. Олекса Бабій (псевдо **Арієць** або **Білий**), якого в дивізії знали під прізвисьмом **Андрій Левчук**, походив з села Жизномира Бучацького повіту. Народився він під кінець першої декади 20-го століття і покінчив учительську семінарію в Чорткові, але не вчителював, а плянував залишитися на батьківській господарці. В 1931 році він був покликаний до польського війська і там закінчив з успіхом підстаршинську школу артилерії та декілька спеціальних курсів. Повернувшись додому, Олекса взявся за культурно-освітню працю і за це був постійно переслідуваний польською поліцією. Щоб уникнути переслідувань, він виїхав до Франції, залишивши дома старих батьків та дружину з двома малими дітьми. У Франції він перебував аж до вибуху війни в 1939 р., працюючи в тижневику *Українське Слово*. Коли ж там стали мобілізувати польських громадян до Польського Легіону, він запротестував проти того й за те французи його інтернували. З вибухом німецько-совєтської війни О. Бабій повернувся в Україну і пішов з Похідними Групами ОУН на схід.⁴² Він був одним із провідних членів ОУН і був членом Харківської оперативної групи ОУН і близьким співробітником Богдана Онуфрика-Коника. З ним він організував Харківщину й Полтавщину в 1941-1942 роках. В березні 1942 р. він вертався з Кракова і Львова з вантажем літератури і

був арештований 11 березня у Кременчуку^{42а/}. Під кінець травня 1942 р. його разом з двадцять кількома іншими перевезли до балки під Крюковом на розстріл і там йому вдалося втекти вже тільки у спідній білизні і при допомозі селян-колгоспників йому вдалося дістатися до Києва, а звідти він помандрував на Волинь, де організувалися військові відділи ОУН.

“На Волині Білий виявив себе дуже обдарованим і надзвичайно відважним командиром. Це він розгромив Дубенську твердиню-тюрму в січні 1943 року і звільнив усіх тамошніх в'язнів. Згідно з дорученням військового штабу ОУН, Білий нав'язав оперативні контакти зі збройними відділами ОУНСД у тому терені та спільно з ними переводив деякі акції.”^{42б/}

У вересні 1943 р. він отримав від Проводу ОУН наказ дістатися до організованої тоді української дивізії “Галичина” на старшинський вишкіл. Закінчивши артилерійську старшинську школу в Бенешові на Чехах, він повернув у ранзі хорунжого до Дивізії, був приділений до артилерійського полку і з ним виїхав на фронт. Там при розбудові обсерваційного пункту коло Гути Пеняцької він упав жертвою большевицького снайпера 18 липня 1944 року.^{43/}

Хор. Іван Вербицький, як член ОУН, вступив у ряди української дивізії “Галичина” і продовжав свої контакти з проводом ОУН. Він був старшиною у протипанцерному курені й загинув в боях під Бродами в липні 1944 р.^{44/} Іван Вербицький, 1902 р. народження, учасник Визвольних Змагань у рядах Української Галицької Армії, колишній член УВО, був два рази під судом у великому процесі за вбивство куратора Львівської шкільної округи Станислава Собінського в жовтні 1926 р. Після кількомісячного процесу в лютому 1927 р. суд засудив І. Вербицького на смертну кару через повішення, яку пізніше замінено на 15 років важкої тюрми. Відбувши 13 років ув'язнення, з розвалом Польщі Іван Вербицький

вийшов з тюрми. З приходом німців він спочатку служив у “фабричній охороні” (Werkschutz Abteilung), а в 1943 р. зголосився в ряди української дивізії “Галичина”^{44a/}.

В рядах дивізії “Галичина” трагічно загинув польовий духовник **о. Володимир Стецюк**, і то з рук німців, а не большевиків. Він закінчив середню освіту в Тернопільській гімназії з українською мовою навчання в 1930 р. а в 1928-1929 році він був головою націоналістичного гуртка в гімназії. Закінчивши середню освіту, він пішов студіювати теологію і коли організувалася дивізія “Галичина”, він був приділений до неї як військовий капелян. В боях під Бродами, 18-21 липня 1944 р., німецький офіцер наказував йому йти до бою на чолі якогось там відділу. Коли ж о. В. Стецюк відмовився, кажучи що він як капелян не має військової освіти, щоб вести відділ до бою, розлючений німець потрактував його як лінійного старшину, який відмовляється виконати наказ і застрілив його.^{45/}

Весною 1945 р., в наслідок трагічного непорозуміння, загинув на Словенії **хор. Роман Кивелюк** (псевдонім **Ворон**), також учасник Похідної Групи ОУН, який працював разом з Богданом Коницом й Олексою Бабієм (Арійцем) на Полтавщині й Харківщині. Опісля він вступив до волинського Українського Легіону Самооборони, який в лютому 1945 р., відступав з німецькими частинами, спершу через Холмщину, а опісля через польські терени на південний захід. Вкінці лютого 1945 р. Легіон опинився в Австрії і його розташовано у Стирії коло міста Марібору. На початку березня 1945 р. німецьке командування запланувало включити той Легіон до української дивізії “Галичина”.^{45a/} Але вояки Легіону, які поза німецькою уніформою все мали своє, тобто старшин українців й українську командну мову, не сприйняли цього ентузіастично і 5-го березня 1945 р. “дещо більше як дві сотні стрільцтва, зникли вночі з міста закватування ... Із старшин відійшли тільки

хорунжі Ромко (Кивелюк-Ворон) і Коваль, але за те пішло з ними біля десятки випробуваних і готових на все підстаршин ...” Ця група домовилася з югославськими партизанами-монархістами “четніками”, які мали їй допомогти, згідно з одними інформаціями, дістатися назад на українські землі і там продовжати боротьбу з большевицьким режимом у рядах УПА^{46/}, або, як це твердять деякі учасники, перейти до американців. Але четніки співпрацювали з німцями й донесли їм про наміри Легіону й вони вибралися з сотником Макарушкою на переговори, бо в той час ані перша ані друга альтернатива не була до здійснення. Після переговорів і вияснень збунтований відділ погодився повернутися до Дивізії під умовою, що ніхто з українців не буде покараний. Німці зобов'язалися нікого за те не карати, проте, коли вони відпроваджали хорунжого Кивелюка до штабу Дивізії, застрілили його за те, що мовляв, він намагався по дорозі втекти.^{47/}

Так само через ряди української дивізії “Галичина”, пройшов і **Гриць Голяш**, (виступав під псевдонімами **Бей, Шолом і Бульба**) нар. 19 серпня 1910 р. в селі Бишки, Бережанського повіту. Закінчивши сільську школу, пішов до гімназії, якої не закінчив. Від молодих літ член українського підпільного руху і в 1929 р. був уже організаційним референтом на Бережанщині. Відбувши військову службу у польському війську, Г. Голяш закінчив підстаршинську школу. В 1943 р. він зголосився до дивізії “Галичина”, де перейшов ще й німецький вишкіл і запізнався з найновішими моделями зброї. Після битви під Бродами в липні 1944 р. він вернувся в рідні сторони, де очолив сотню УПА, в рядах якої боровся аж до 1946 р. Опісля поселився у Львові, де його викрило НКВД й арештувало. Отже доля не судила йому загинути зі зброєю в руках. Щоб уникнути большевицьких тортур, він вискочив через вікно з четвертого поверху й загинув у Львові в 1954 року.^{48/}

В рядах дивізії "Галичина" пропав також й **Іван Арсенчук** 1914 р. народження, родом з села Колодрібка Заліщицького повіту. Це був відданий суспільно-громадський діяч й активний член ОУН аж до відходу до Дивізії літом 1943 р. В лютому 1944 р. він виїхав з бойовою групою "Боєрсдорфа" дивізії "Галичина" на Холмщину для поборювання советської "Української" Партизанської Дивізії ім. С. Ковпака і звідти не вернувся.

Під кінець березня 1945 р., на Словенії, в боях з комуністичними партизанами Тіта, загинув **Евстахій Браславський** (псевдонім **Шум**) родом з села Обич, Шумського району на Волині. Він прибув до дивізії "Галичина", тоді вже 1-ої дивізії Української Національної Армії, з волинським Українським Легіоном Самооборони.

На фронті під Фельдбахом в Австрії, недалеко міста Грацу, в перших днях травня 1945 р. загинув **Павло Горобець**, 1920(?) р. народження, родом з села Людвища Угорського району на Волині. Заки ще вступив до Українського Легіону Самооборони, був комендантом підпільної боївки ОУН й користувався псевдонімом **Вихор**.

В травні 1945 р. загинув на фронті під Фельдбахом в Австрії **хор. Микола Недзведський**, який в УПА вживав псевдонім **Хрін**. Він був родом з самого Крем'янця і мав закінчену середню освіту. Це була дуже працьовита людина і солідний та відданий патріот. Будучи комендантом першого загону УПА-ОУН полк. А. Мельника й партизанського табору в Антоновецькому лісі на Волині, в часі нападу бандерівців на той табір, 6 липня 1943 р., він заборонив своїм підлеглим стріляти до напасників, щоб не проливати братньої крові. Після того він погодився разом з іншими командирами свого куреня вступити до УПА Бандери, щоб далі продовжати боротьбу з німцями й московсько-більшевицьким окупантом України. Скоро виявилось, що бандерівці їм не довіряють і відносилися до них дуже погано, що

не віщувало для них нічого доброго. М. Недзведський разом зі своїми побратимами по зброї покинув бандерівський табір і приєднався до іншого існуючого відділу ОУН під команду Черкеса і Нечая. В другій половині "1943 р., коли розгардіяш С.Б. набирав щораз більше загрозливих розмірів і внеможливлював усякі порозуміння внутрі українського табору, коли цю складність побільшували большевицькі проникання з одного боку і збройний безпощадний наступ з другого боку" відділ Черкеса договорився з німецьким командуванням про спільну боротьбу проти московського большевизму і це довело до остаточного зформування Українського Легіону Самооборони.^{49/} З тим Легіоном він пройшов весь бойовий шлях й остаточно знайшовся в рядах дивізії "Галичина", і на советському фронті в Австрії віддав своє життя в боротьбі з московсько-большевицьким імперіалізмом.^{50/}

В часі капітуляції Німеччини загинув **хор. Федір Карасевич** (псевдонім **Коваль**), 1917 р. народження, родом з села Сапанів, коло Крем'янця на Волині. Загинув трагічно 9 травня 1945 р., відступаючи з частинами дивізії з фронту з-під Фельдбаху на захід й необережно попав поміж дві автомашини, які його розчавили.^{51/} В рядах Української Дивізії "Галичина", на протисоветському фронті у квітні 1945 р. загинув і **Григорій Петронюк** родом з села Носовиці Дубнівського повіту.

НА ДВОХ ФРОНТАХ

Крім того над українським населенням знущалися ще й польські боївки та советські партизанські загони. Хоч-не-хоч, довелося організувати власну самооборону, яка кінець-кінців оформилася аж у чотирьох різних повстанських формаціях. Першою і найстаршою була Поліська Січ, організована в 1941 р., на чолі якої стояв отаман **Тарас Бульба-Боровець**, яку пізніше перейменовано на Українську Повстанську Армію — УПА й вона діяла в Північнозахідній Волині й частинно на Поліссі. Отаман Бульба-Боровець діяв у порозумінні з Президентом УНР в екзилі, Андрієм Лівіцьким. Другою формацією був Фронт Української Революції (ФУР), зорганізований літом 1942 року на південній Волині, зокрема на Крем'яниччині, на чолі якої стояв **Тиміш Босюк** (псевдонім **Яворенко**). Яворенко, спочатку воював на боці УПА ОУН(р), де він командував сотнею. Але повернувши з невдалого рейду на центральні землі України, який закінчився крахом, він покинув бандерівський табір Крука, забравши зі собою 80 хлопців і продовжав боротьбу з німцями на Крем'яниччині. Не зважаючи на те, що Яворенко не дезертирував, не втік із поля бою, штаб Крука виніс на Яворенка присуд смерти, який С.Б. зуміла виконати щойно пізніше. Яворенко вчився в кооперативній гімназії в Крем'янці. В 1940 р. він був покликаний до Червоної Армії і там закінчив старшинську школу зі ступенем лейтенанта.

Третьою формацією були військові відділи ОУН під проводом полк. Андрія Мельника, що тісно співпрацювали з Поліською Січчю та ФУР-ом. Таб і р цього куреня був в Антоновецькому лісі, де ним командував Микола Недзведський, відомий під псевдонімом Хрін. Командирами цих відділів були Журба, кол. поручник польської армії, Хрін і сотник Орлик.

Четвертою й останньою повстанською

формацією були військові відділи ОУН(р). Перший відділ ОУН(р) зорганізував **Сергій Качинський** (псевдонім **Остап**), в жовтні 1942 року на Поліссі, а другий на Волині зорганізував **Гриць Перегійняк**, уродженець Волині, який у підпіллі прийняв псевдонім **Довбешка-Коробка**. Перші місяці боротьби обох цих відділів, Остапа й Коробки, були з большевицькими партизанами та з польськими збройними станицями, які співпрацювали з большевиками. Пізніше оба ці відділи спрямували свої удари проти німців і в боротьбі з ними загинули обидва командири, Довбешка-Коробка 22 лютого 1943 р. в бою коло містечка Висоцьке на Рівенщині, а Остап — 10 березня 1943 р. в часі наскоку на німецький магазин зброї й амуніції в Оржеві.^{52/}

Дальша організація бойових відділів ОУН(р) відбувалася під командою Клима Клячківського, які пізніше прийняли також назву Українська Повстанська Армія (УПА), якою тоді користувалися відділи колишньої Поліської Січі, з отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем у проводі. Це був доволі карколомний зворот у політиці ОУН(р), бо ще в червні 1942 р. Провід ОУН(р), під безпосереднім керівництвом Миколи Лебеда, (С. Бандера сидів тоді в концентраційному таборі в Саксенгаузені) видав був летючку, в якій засуджував партизанську діяльність на Волині й Поліссі.^{53/}

“Провадити боротьбу з окупантом аж чотирма арміями — це було божевілля, — писав курінний командир УПА, Максим Скорупський (псевдонім Макс). Всі надіялися, що справа ця буде полагоджена на верхах. Було відомо, що йдуть переговори між мельниківцями, бандерівцями та Бульбою у справі створення спільного штабу. Але поки там десь вгорі говорили, на низах потрібна була співпраця, бо ворог не чекав. Однак цю справу не легко було довести до успішного кінця, бо хоча провідники перших трьох формацій готові були на співпрацю, бандерівські провідники підпілля на низах боялися “діяти без

наказу своїх зверхників, хоч здоровий розум наказував на це погодитися”^{54/} Та не так воно сталося, бо власне бандерівська “гора” не погодилася на те.

* * * * *

Мабуть першою жертвою переговорів на шляху об’єднання усіх чотирьох формацій впав член ОУН(р) **Юрій Івахів (псевдонім Сонар)**, родом з Бережанщини. Він закінчив був польську старшинську школу і взагалі цікавився військовими справами. Після розламу в ОУН він приєднався до бандерівців, які післали його на працю до ОУН, із завданням передавати їм важливі документи чи взагалі інформації про пляни й діяльність ОУН. Івахів виконував свою функцію, перебуваючи поміж членами ОУН, не виявляючи того, що він повністю на боці ОУН(р). Але там він запізнався з поглядами, діяльністю та настановами ПУН взагалі, а його окремими членами зокрема, й переконався, що причини на роздвоєння ОУН, а тим більше на взаємне поборювання себе, не було. Не зважаючи на те, він остаточно виявив себе як бандерівець й повернувся до праці в ОУН(р) і там здобув собі повне довір’я до тієї міри, що в 1943 р. Провід ОУН(р) уповноважив його до переговорів з партизанськими відділами ОУН й отамана Тараса Бульби у справі об’єднання дії. Тоді Івахів-Сонар виявився сторонником порозуміння усього українського національного партизанського руху і через те попав у конфлікт зі своїми зверхниками. 20 травня 1943 мало бути остаточне оформлення такого договору про співпрацю, але цим разом Івахів-Сонар уже не з’явився. Згодом бандерівці повідомили, що “Сонар згинув у ворожій засідці”. Пізніше виявилось, що Івахова-Сонара вбили таки самі бандерівці за його “вперте обстоювання потреби створення спільного повстанського штабу на основі чесного і щирого, без задніх думок, порозуміння обидвох організацій”.^{55/}

В переговорах у справі співпраці та спільної дії поміж відділами ОУН і ОУН(р) брали участь: з боку ОУН переговорювали Михайло Данилюк (псевдонім Блакитний), Микола Недзведський (псевдонім Хрін), Арієць-Білий, Василь Штуль (псевдонім Чорнота) і Журба; від ОУН(р) командири сотень Еней (Олійник), Борис Прокопович, Ілько Ткачук (псевдонім Олег) і Леонід Яськевич (псевдонім Камінь). До порозуміння так і не дійшло. Як це виявилось пізніше, серед бандерівської репрезентації були люди, які не сміли допустити до порозуміння, чи об'єднання всіх сил, що скріпило б повстанський рух. По приході советської влади в 1945 р. виявилось, що командир Камінь, тобто Леонід Яськевич як і Борис Прокопович були на службі МГБ і в так званих відділах стрибків винищували українське підпілля. Щойно тоді виявилось, що Яськевич — це полковник МГБ, а Прокопович — його заступник.^{56/}

Вночі з 3-го на 4-го липня загін УПА-ОУН під командою Хрона й Журби зробили вдалий наскок на містечко Вишневець, де захопили багато харчів, коней і возів, а німці навіть і носа не показали. Але в поворотній дорозі зустріли не німців, як це могли сподіватися, але советський партизанський відділ Ковпака. Після короткої перестрілки, домовилися про невтралітет, бо сотні Хрона й Журби не могли б дати собі ради з великою групою Ковпака, і так змучені сотні повернулися до табору в Антоновецькому лісі. Було це 6-го липня 1943 р.

Коло год. 2-ої по полудні, коли повстанці загону Хрона спочивали по трудах, на табір несподівано напали дотеперішні "союзники" в силі вісім сотень, під командою Крука. Ситуація виявилася дуже складна, бо заперечувала усі дотеперішні договори. В той же сам час командир табору Хрін заборонив стріляти до своїх братів-українців. Це використали бандерівці, вбиваючи одного кінного розвідчика, члена ОУН Гарячого та важко зранивши зв'язкового зі штабом от. Бульби Бульку, який помер на

операційному столі. Після цього бандерівці роззброїли табір й арештували всіх командирів до чотових включно.^{57/}

В боях з більшовиками, тобто в рядах Повстанської Армії в січні 1943 р. загинув **проф. Антін Баранівський**, перший секретар Української Національної Ради в Києві. Він був великим прихильником партизанської боротьби і з доручення УНРади був постійним представником ОУН при штабі УПА на Волині, як зв'язковий^{58/} та **Михайло Шморгун**, представник ОУН при штабі от. Бульби-Боровця.

В часі рейду на східню Волинь у жовтні 1943 року загинув курінний УПА-Південь **Нерус** (псевдонім, дійсне прізвище невідоме), член ОУН, по професії учитель народньої школи. Спершу він був політосвітником в УПА, а пізніше перебрав командування сотні, а вкінці куреня, і виявився одним із кращих командирів. Сам він був на зріст малий, чорний і трохи косоокий, так що його псевдонім таки підходив до нього. Загинув після восьмигодинного бою з німцями, намагаючись викинути німців із їх бункрів у містечку Барші на Коростенщині. Основним завданням куреня було здобути поважну кількість змагаинованої там зброї, продемонструвати перед населенням сили УПА і задокументувати її ворожість до німців, тому що советські партизани закидали УПА співпрацю з німцями. Похоронено його в сусідньому селі Неділищі.^{59/}

В 1943 р. в рядах УПА загинув провідний член ОУН **Іван Мітринга**, 1909 р. народження, який користувався псевдонімом **Сергій Орелюк**. І. Мітринга був талановитий редактор, публіцист і співробітник націоналістичних видань. 1938 р. видавав пропагандивний часопис "Геть з більшовизмом". За польського панування І. Мітринга побував і в Березі Картузькій. В часі розламу в ОУН в 1940 р. він приєднався до групи Бандери, але скоро з нею розійшовся, бо сам був націоналіст з "лівим ухилом". Під кінець 1941 р., І. Мітринга вступив до

УПА під командою от. Бульби-Боровця, і з його рамени редагував часопис "Гайдамака", що виходив в Олевському на Волині. Він був також і начальником політично-пропагандивного відділу УПА під псевдонімом Полин. 6-го вересня 1943 р. штаб от. Бульби-Боровця наткнувся на великі відділи советсько-польських партизанів на згарищах села Вілія Людвипільського району і в боях з ними згинув і хорунжий Іван Міtringа.^{60/}

В Цуманському лісі коло Клевані на Волині стояло два большевицькі батальйони, які залишилися ще з 1941 року. В руки відділів УПА попала була пошта спрямована до тих батальйонів, з якої було видно, що всі ті солдати, чи партизани, походили з Москви, Рязані та центральної Росії, і ні одного не було з України. Вони там окопалися й замінувалися до тієї міри, що доступ до них без тяжкої зброї і танків був неможливий.^{61/} Це советське гніздо безуспішно пробували зліквідувати відділи ОУН в 1943 році й останній раз Український Легіон Самооборони вислав там 18 січня 1944 р. на розвіди сотню під командою хор. Трактора. Сотня попала на большевицькі регулярні частини, з якими їй довелось звести бій. Тоді там загинуло 36 осіб з Легіону Самооборони, а між ними члени ОУН **Микола Король** й **Петро Білінчук**, обидва родом з села Осічі Торгинського району, **Гриць Грищук** родом з села Людвиці, **Андрій Петручок** з села Сапанів, **Сидор Пилипків** з села Обичі Шумського району, чотовий **Петровський** (псевдонім **Паляниця**), родом з міста Крем'янця, та інші.^{62/}

Під кінець січня 1944 р., у сутичці з польською партизанкою на волинському березі Бугу, поміж колоніями села Корчунки в Устилузькому районі, загинув **Василь Собко** (псевдонім **Грaб**), один з найвидатніших діячів ОУН на Крем'янецьчині й українського збройного підпілля, та **Микола Бобик** (псевдонім **Терен**). Обидва вони походили з села Піщани, Лановецького району на Крем'янецьчині. В

той сам час загинув також і **Олекса Тимошук** (псевдонім **Козак**) родом з села Носовця, Вербського району та гранатометчик **Федір Руський** (псевдонім) родом з Полісся. Всіх чотирьох похоронено при шляху Устилуг-Грубешів, на правому березі Бугу.^{63/}

В квітні 1944 р. в бою з відділами НКВД на Поліссі загинув **Василь Макар**, нар. 23 вересня 1908 р. в селі Поториця на Сокальщині. Він був керівником Служби Безпеки на українських північно-західніх землях, і виступав під псевдонімами **Сіроманець** і **Безрідний**. Він у своєму листі до брата Володимира зробив таке ствердження: "Сам я не є військовиком і в УПА я не є. Мою спеціальність, думаю, знаєш (Че-Ка)^{64/} Отже, сам командир порівняв ту організацію до большевицького Че-Ка і в тому він аж ніяк не помилився.

19 липня 1944 р. у бою з німцями біля містечка Бірча в Перемищині, загинув **Юліян Гуляк**, крайовий організаційний референт ОУН(р) (псевдонім **Токар**, а також **Марко Шрам**), член Крайового Проводу ОУН(р). Ю. Гуляк народився 1915 р. в селі Жизномирі Буцацького повіту, абсолювент Учительської семінарії в Заліщиках.^{65/} Активною членкою ОУН ще з 1939 р. була і його дружина **Теодосія Підгайна-Гуляк**. Теодосія народилася 1923 р. в селі Березовиця Велика Микулинецького району й закінчивши середню освіту, працювала машиністкою воєнної округи УПА. Коли ж 21 січня 1947 р. большевики заскочили її в краївці на хуторах коло села Шляхтинці в Тернопільщині, вона знищила архів УПА і, щоб не попасти в руки МВД, застрілилася.^{66/}

Під кінець липня 1944 р., вже під самим Краковом у Малопольщі, гестапівці схопили **Михайла Солтиса** (псевдонім **Черкес**), який був замішаний у вбивстві німецького зв'язкового старшини при Українському Легіоні Самооборони сотн. Асмуса. Сподіваючись арешту, він покинув Легіон і прямував на захід через Краків і попав німцям у руки. Після цього по ньому і

слід загинув. Михайло Солтис видатний організатор, який з початкової горстки партизанів на Волині зумів розбудувати її до сили цілого куреня. Це був стійкий член ОУН, який, перейшовши до Легіону Самооборони, обняв там становище організаційного й політичного провідника.^{67/}

2-го серпня 1944 р. загинув від енкаведівської кулі в селі Шутова (тепер Козаківка) лікар **д-р Юрій Липа**, несучи лікарську допомогу пораненому в бою з більшовіками борцеві Української Повстанської Армії.^{68/} Згідно з деякими джерелами він похоронений в селі Бубнів на Яворівщині,^{69/} але інші знову стверджують, що місце поховання його невідоме. Юрій Липа, родом з Одеси, 1900 р. народження, від 1920 р. проживав у Польщі і там, у Познанському Університеті закінчив медицину 1929. За часів німецької окупації від 1940 р. працював як лікар у м. Яворові. Д-р Ю. Липа визначний письменник, поет і публіцист і його творча спадщина обнімає приблизно 200 назв, в тому кілька збірок поезій, 3-томова збірка оповідань “Нотатник” (1936-1937) і роман “Козаки в Московії” (1931). Зокрема цікаві й не проминаючої вартости є його публіцистичні праці, як “Українська раса” й “Українська доба” (1936), “Призначення України” (1938), “Розподіл Росії” (1942), “Чорноморська доктрина” (1938). Д-р Ю. Липа писав також і на медичні теми.^{70/}

В 1944 р., коли німецько-советський фронт пересувався зі сходу на захід, пересувалися також і відділи УПА, щоб непомітно прорватися на тили советської армії і продовжати боротьбу. Нещастя хотіло, що саме в цей час командир Північно-Західньої Округи “Турів” Рудий захворів на тиф і “під час зміни місця постою, попав у засідку й серед замішання (сполошені коні понесли його просто в руки більшовиків), непритомний попав у полон.”^{71/} Командир **Рудий**, дійсне прізвище **Юрій Стельмащук**, народився в Луцькому повіті на Волині, в 1914 або

1915 р., українську гімназію закінчив у Луцьку і ще з гімназійних часів був активним у рядах ОУН. В часи війни він вступив у ряди УПА і скоро став на чолі Північного Загону УПА округи Турів. Ю. Стельмащук відзначався великим організаційним хистом і вмів добирати, керувати і з'єднувати собі людей різних віком, освітою і політичним переконанням. Мав він також репутацію доброго й відважного командира. Користуючись великим авторитетом серед старшин і вояцтва, Стельмащук-Рудий був пізніше номінований командиром Північно-Західньої Воєнної Округи. На тому пості він перебув аж до нещасливого випадку під кінець 1944 р.^{72/}

В тому ж самому році в Польщі, біля Кракова, трагічно загинув **Пилип Прокопчук** (псевдонім **Кобзар**), родом з села Обичі Шумського району на Волині, й похований на цвинтарі у місті Бохні, в південній Польщі. А при переході кордону на Словаччині загинув член ОУН **Микола Гаврилюк**, родом з села Жабокрики, Дубнівського повіту.

22-го серпня 1944 р. в бою з большевицькими частинами біля села Гаїв Вижніх на Дрогобиччині загинув комендант запілля УПА і член Проводу ОУН(р) **Ростислав Волошин-Горбенко**, псевдонім **Павленко**, маючи 35 років.^{73/} Волошин-Павленко, родом з Волині, визначний суспільно-громадський діяч, за Польщі побував і в концентраційному таборі Бареза Картузька а пізніше і в большевицькій та німецькій тюрмах. Він же ж організатор відділів УПА на Волині й Поліссі й літом 1943 р. був заступником Кліма Савура, провідника ОУН(р) на Північно-Західніх Українських землях, у політичних справах. З того титулу він і був активним учасником таємних переговорів з рамени УПА з мадярами восени 1943 р. Про його ріст в ОУН(р) вказує те, що в червні 1944 р. Р. Волошин-Горбенко головував на 1-му Великому Зборі УГВР.

В кінці вересня 1944 р. загинув геройською смертю в большевицькій засідці пор. **Іван Кедюлич**

(псевдонім **Чубчик**), член ОУН, родом з села Перечин на Закарпатті, абсолювент Торговельної Академії в Ужгороді. Після упадку Карпатської України вступив був до легіону полк. Романа Сушка, а під кінець 1944 р. був приділений до Військової Референтури ПУН-ОУН як заступник ген. Миколи Капустянського. Згодом працював в УПА при Головному Військовому Штабі. Під кінець літа 1945 р., коли вже деякі частини УПА відпускалися додому, пор. Іван Кедюлич-Чубчик був уже повністю приготований до вимаршу на Захід. Але в останній хвилині він вирішив затриматись ще одну добу, бо хтось йому організував "проводи". То й була його остання ніч. На криївку, де з групою упівців ночував Іван Кедюлич, напали енкаведисти. В наслідок того дійшло до нерівного бою, в якому загинули всі упівці на чолі з Кедюличем, за винятком одного раненого, якого забрали до НКВД у Бережанах.^{74/}

15 жовтня 1944 р. біля села Липа Перегінського району в Станиславівській області загинув у бою з большевицькими частинами НКВД — **майор Федір Польовий** (псевдонім **Поль**), родом зі Здолбунова на Волині. Поль закінчив польську старшинську школу й був оунівським діячем ще за польських часів. В часі розколу в ОУН залишився вірним ПУН під проводом полк. А. Мельника і як член Організації брав участь у поході на східньо-українські землі. З доручення О. Ольжича Польовий в 1943 р. вступив до УПА на Волині. Беручи до уваги його старшинські кваліфікації, команда УПА спрямувала його спершу на інструктора до старшинської Школи УПА "Дружинники". Але ще того самого року в жовтні його перевели, разом з іншими кінцевими для старшинського вишколу інструкторами в Карпатах, до школи під криптонімом "Олені", якої він був призначений командиром. Майор Ф. Польовий, нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги, загинув героїською смертю в боротьбі з большевиками 15 листопада 1944 р. на Яворинах у Скільщині.^{75/}

22-го грудня 1944 р. в бою з енкаведистами біля села Юшківці на Дрогобиччині, загинув **Йосип Позичанюк** (псевдоніми **Шаблюк**, **Шугай** а також **Д. Шахай**), 1911 р. народження, член Головної Ради ОУН(р), непересічний письменник і публіцист родом з Дашівського району Вінницької області. Він був за професією письменник і журналіст, який перейшов советські й німецьку тюрми. За німецької окупації редагував часописи, спершу *За Україну* а потім *За Українську Державу*. В УПА був керівником Політичного Відділу Головної Команди.^{76/}

Богдан Онуфрик, (псевдонім **Коник**), уродженець міста Рогатина в Галичині, був незвичайний підпільник і добрий пропагандист. До ОУН вступив ще за польських часів. Восени 1938 року він перейшов на Закарпаття творити Карпато-Українську державу і, як член Карпатської Січі, попав у мадярський полон. Звідти визволений заходами ПУН, вступив до Легіону полк. Р. Сушка, з яким брав участь у наступі на Польщу на початку німецько-польської війни в вересні 1939 році. В часі розколу ОУН в 1940 р. Онуфрик залишився вірним полк. А. Мельникові й за німецької окупації через якийсь час був діяльний на Холмщині. Пізніше він перейшов двомісячний центральний пропагандивно-політичний курс у Кракові під проводом інж. Миколи Сціборського.

Коник був перший, що прорвався через німецько-советський кордон ще за два місяці до вибуху війни й нелегально діяв у підпіллі рідної Рогатинщини і там представив причини розколу ОУН і завдяки йому "містечко Рогатин було єдине на ціну Соборну Україну, що мало провід міста вороже наставлений до акту віднови української державности."^{77/} Це вказує, що та міська управа підтримувала ОУН під проводом полк. А. Мельника, що у свою чергу свідчить про здібність Б. Онуфрика впливати й переконувати своє оточення, чим викликав до себе велике невдоволення серед бандерівських кіл. Коли

ж в липні 1941 р. ПУН вислав свої Похідні Групи на Східню Україну, Онуфрик-Коник, приєднавшись до них, виїхав на Схід. Коник дійшов до Києва, з якого ще не встигли були вийти большевицькі військові частини, і підніс на вершок дзвіниці Софійського собору жовто-блакитний прапор.^{78/}

З Києва він подався далі на схід і по дорозі підіймав до дії Полтавщину. До Харкова він прибув як перший післанець українських націоналістів з Заходу і “був надхненником й організатором націоналістичної діяльності на Полтавщині, в Харкові та на Слобожанщині.”^{79/} Він мав неабиякий дар апелювати до людей взагалі, а до молодшого покоління зокрема.^{80/} 1943 р. Коник, повернувшись у Західню Україну, змінив пропагандивну діяльність на збройну, вступив до української дивізії “Галичина” і в ранзі поручника під кінець червня 1944 р. виїхав з Дивізією на фронт під Броди. Після розбиття Дивізії в оточенні, Б. Онуфрик перейшов до УПА і був спрямований до старшинської школи УПА “Олені”, де спочатку був інструктором, а згодом сотенним курсантів. Наприкінці 1944 року був призначений до штабу 26-го Тактичного Відтинку УПА “Лемко” і командиром перемиського куреня УПА. Після розв’язання школи. Коника приділено до штабу перемиської воєнної округи УПА. В 1945 р. цю школу реорганізовано й вона стала 26 Тактичним Відтинком УПА, в якій Коник був курінним командиром. Тут він виявився також добрим, талановитим і безстрашним командиром, обороняючи українське населення перед насильним визовом його на схід до УСССР, чи на захід, на польські землі захоплені від німців. На сам Свят-Вечір, 6-го січня 1946 р. Коник провадив третій нічний наступ на Бірчу, що була тоді сильно укріпленим польським військом містом на Карпатському підгір’ї в Перемищині. В розгарі вуличних боїв Богдан Онуфрик загинув героїською смертю у першій лінії, на чолі перемиського куреня УПА, як командир цілої акції.^{81/} За його хоробрість він

був посмертно підвищений до ступеня підполковника.^{82/} В *Літописі УПА* том 16, читаємо таку посмертну згадку: "Полковник Коник, командир з'єднання військ УПА, довголітній член ОУН, учасник, організатор і командир перших відділів у Карпатах, сотенний командир підстаршинської школи УПА "Оленів", вславлений у багатьох переможних боях з польсько-більшевицькими військами, оборонець Перемиської землі, згинув героїською смертю у завзятих наступальних вуличних боях у час великої третьої боєвої операції на місто Бірчу дня 7.01.1946 року."^{83/}

Володимир Ординець родом зі Львова, член УВО, що був засуджений на кару смерти за участь в експропріації пошти у Львові в 1928 р. на користь революційної діяльності. Цю кару апеляційний суд змінив на досмертну тюрму, з якої він вийшов з розвалом Польщі. З вибухом німецько-советської війни пішов на СУЗ з Похідними Групами. Пізніше перейшов до УПА. В 1946 р., після поновної окупації більшовиками ЗУЗ, його схопило НКВД і розстріляло.^{84/}

Василь Сидор (псевдо **Шелест**), народ. 1910 р. в селі Спасів на Сокальщині, а до гімназії ходив у Перемишлі. Закінчивши середню освіту, відбув військову службу, а опісля студював у Львівському університеті. В міжчасі Сидор став членом ОУН і сам здійснював організаційну роботу у своєму повіті, а також у сусідніх повітах на Волині й Холмщині. Це не могло unikнути уваги польської поліції і в 1935 р. він був арештований і засуджений на 4 роки в'язниці за приналежність до ОУН. З упадком Польщі Сидор перебував у Генеральному Губернаторстві і приєднався до ОУН(р). З вибухом німецько-советської війни Сидор знайшовся в рядах легіону "Нахтігаль" (Соловейко) і там як командант 3-ої сотні був аж до його розв'язання. Літом 1942 р. він перебував на СУЗ і 27 липня був очевидцем вбивства провідника ОУН Дмитра Мирона-Орлика у Києві. Він

власне і помстив смерть Мирона, застріливши енкаведиста-вбивника в німецькій уніформі. Пізніше Сидор вступив до УПА і в ранзі полковника, під псевдом **Шелест** (а також **Ростислав і Вишитий**), був правою рукою ген. Тараса Чупринки-Романа Шухевича, а згодом командиром УПА-Захід.^{85/} На захід він не виїхав, але продовжав боротьбу із московсько-советським окупантом аж до смерти, яка його знайшла 17 квітня 1949 р., в Перегінському районі Станіславівської області, в бою з військами МВД.^{86/}

В рядах УПА загинув **Роман Клячківський** (псевдо **Клим Савур**, а також **Охрім**), уродженець міста Збаража і там закінчив середню освіту в польській гімназії. Після відбуття військової служби в польській армії в 1935 р., був секретарем та керівником побратимів збараського "Сокола". За своєю вдачею він був привітний, але дуже маломовний. Поза тим він був рішучий, добрий спортсмен, а також добрий виховник сокільського доросту. Не маючи змоги продовжати свої студії, в 1937-38-их роках Р. Клячківський працював у *Народній Торгівлі* в Збаражі, а опісля у Станіславо-ві.^{87/} До ОУНР. Клячківський вступив ще юнаком і був здисциплінованим її членом і, коли заходила потреба, свій вільний час віддавав революційній діяльності. В 1937 р. був арештований польською поліцією у зв'язку з убивством поліціанта в Клепарові біля Львова, але слідство не виявило доказів його вини і Клячківського звільнили з тюрми. За большевицької окупації він залишився на місці й був провідним членом підпілля Західньої України. В 1941 р. був арештований за революційну діяльність серед молоді й у процесі 59-ти був засуджений на смерть.^{88/} Але присуд смерти не виконано і Р. Клячківського вивезли до тюрми в Бердичеві, звідки, після втечі большевиків із вибухом німецько-советської війни, йому вдалося вийти на волю.

Після розламу ОУН, Р. Клячківський приєднався

до ОУН(р) і був назначений провідником Волині й Полісся. Тут він і почав організувати повстанські частини в 1942 р. з рамени ОУН(р) і, вслід за тим був першим головним командиром УПА, відомим під псевдонімом полковник Клим Савур. Коли ж у листопаді 1943 р., головним командиром УПА був номінований Роман Шухевич — генерал Тарас Чупринка, Клячківський залишився командиром УПА-Північ.^{89/} Він загинув 12 листопада 1944 р. у бою під час наступу військ НКВД на його укріплену квартиру в лісничівці біля Орлівських хуторів, Клеванського району на Волині.^{90/}

19 грудня 1945 р. загинув **ген. Дмитро Грицай** (псевдонім **Перебийніс**), народився у селі Дорожів Самбірського повіту 1907 р. В 1928 р. Грицай закінчив гімназію в Дрогобичі і вписався на Львівський університет на Фізично-Математичний факультет. Відбуваючи військову службу, закінчив з відзначенням польську старшинську школу. Ще як учень гімназії став членом УВО, а пізніше перейшов до ОУН, де займав різні пости, а в 1933-34 рр. був військовим референтом КЕ ОУН. Був він також кількакратно арештований і як політичний в'язень побував у польських тюрмах і у концентраційному таборі в Березі Картузькій, звідки вийшов щойно по розвалі Польщі. В 1940 р. Д. Грицай приєднався до групи Бандери й був учасником т.зв. другого Великого Збору ОУН, де його обрано до "революційного" Проводу і в роках 1941-42 був там військовим референтом, а від січня 1944 р. шефом Головного Військового Штабу УПА. Провід ОУН на українських землях делегував його до Проводу ОУН(р) за кордоном, куди він, разом з Д. Маївським, намагався продістатися через Чехо-Словаччину під кінець 1945 р.^{91/} Недалеко чесько-баварського кордону вони оба попали в чеську засідку. Д. Грицай поліція схопила і перевезла до тюрми в Празі, де піддала його тортурам, з яких він звільнився, поповнивши самогубство.^{92/}

Дмитро Маївський (псевдонім **Косар, Тарас**), член Проводу ОУН(р) і провідник Жовківщини, за Польщі політичний в'язень, а за большевицької окупації в 1939-1941 — окружний провідник ОУН. В 1941 р. він приєднався до групи Бандери й був членом його Проводу аж до своєї смерти. В роках 1942 та 1944-1945 Маївський був головним редактором підпільного органу ОУН(р) *Ідея і Чин*. В дорозі на Захід із Д. Грицаєм на терені Чехо-Словаччини попав у засідку чеської поліції.^{93/} Щоб не попасти в руки чеської поліції, Маївський поповнив самогубство.^{94/}

31 жовтня 1946 р. загинув керівник ОУН(р) Карпатського краю **Ярослав Мельник** (псевдонім **Роберт**), родом з села Бережниці. Він спершу був повітовим провідником Калущини, а опісля окружним провідником Коломийщини. Під кінець війни Я. Мельник був призначений керівником ОУН(р) Станіславівської області. Він попав у засідку військ НКВД і в часі нерівної боротьби, щоб не попасти в руки большевиків, він останню кулю залишив для себе і нею відібрав собі життя.^{95/}

24 лютого 1946 р. загинув **майор УПА Василь Андрусяк** (псевдонім **Різун**, а пізніше **Грегот**). В 1941-1943 рр. він був членом окружного Проводу ОУН(р) Коломийщини і в липні 1943 р. зорганізував на Снятинщині один із перших відділів УПА в Галичині, з яким він пізніше перейшов у Чорний Ліс, тобто лісовий масив, який на півночі починається від залізничного шляху Станіславів-Калуш і тягнеться яких 30 км на південний захід, уздовж річок Лукви і Луквиці. На півдні він доходить до гірських лісів Карпат, а на півночі до ріки Дністер. В Чорному Лісі Андрусяк оперував в околицях Скольного, де звів ряд успішних боїв, спершу з німцями, а пізніше з советськими військами, й був призначений командиром цілого Тактичного Відтинку "Чорний Ліс" (ТВ 22). На цьому пості він і загинув у боротьбі з большевиками разом із політвиховником ТВ 22, поручником Бояном.^{96/} 24 жовтня 1945 р. УГВРада під

вищила Андрусяка-Грегота посмертно до ступеня полковника, з важністю від дати його смерті.^{97/}

В січні 1949 р. на вулицях Львова загинув **Олекса Гасин**, псевдонім **полк. Лицар**, шеф Штабу УПА, 1946-1949. Олекса Гасин народився 1910 р. у селі Конюхові, Стрийського повіту. По закінченні Стрийської гімназії він студіював у Львівській Політехніці, а під час обов'язкової військової служби в польській армії Гасин закінчив з відзначенням старшинську школу. Але Політехніки йому не вдалося закінчити, бо в 1934 р. був арештований за націоналістичну діяльність і через те його не допустили на дальші студії. Відсидівши один рік у Березі Картузькій, Гасин вийшов на волю в 1935 р. і був призначений на пост керівника Організаційної та Військової Референтури КЕ ОУН, де він виступав під псевдонімом "Юлько". В 1938 р., щоб уникнути поновного арешту, він мусів виїхати за кордон і працював у Військовій Референтурі ПУН, а в 1940 р. був управителем замку Saubersdorf в Австрії.

В часі розколу ОУН в 1940 р. О. Гасин приєднався до групи Бандери, брав участь у другому революційному Великому Зборі і був обраний членом проводу ОУН(р). О. Гасин був великим прихильником організації військових відділів "Дружин Українських Націоналістів" (ДУН) при німецькій армії в 1941-1942 роках, відомих під кодовими назвами *Nachtigal* *Rolland*. Весною 1943 р. Гестапо арештувало Гасина й посадило в тюрму, з якої йому небагом вдалося вийти. Пізніше він став керівником Організаційно-Мобілізаційного Відділу Головного Військового Штабу Української Народньої Самооборони літом 1943 р., яку згодом переорганізовано в УПА Захід, де він виступав під псевдонімом *Лицар*. В січні 1946 р. О. Гасина — майора Лицаря — покликано на пост шефа штабу УПА і 6-го червня 1948 р. наказом УГВР майора Лицаря підвищено до ранги полковника з датою 22 січня 1948 р.^{97а/} В січні 1949 р., О. Гасин побував у Львові, де за ним слідили вже органи МВД й

застрілили його таки на вулиці, намагаючись безуспішно його арештувати.^{98/}

Майор Василь Мартин Мізерний (псевдонім **Валічак і Рен**) курінний УПА на Закерзонні, загинув героїською смертю в боротьбі з військами НКВД біля села Лабехора на Дрогобичині 24 серпня 1949 р. В. Мізерний народився в селі Вербів Підгаєцького повіту, а до гімназії ходив у Рогатині. Від юнацьких років відданий член ОУН, за що побував у польській, а пізніше і в німецькій тюрмах. Відбувши військову службу в Польщі, восени 1938 р., він, перейшов на територію Карпатської України, вступив до Карпатської Січі і як колишній старшина резерви Польського Війська був призначений на пост чотового. В часі мадярської агресії взяв активну участь у збройній боротьбі проти мадярів. Повернувшись на Лемківщину, за німецької окупації, перейшов старшинський вишкіл і був повітовим комендантом поліції у Сяноці. За його націоналістичну діяльність Гестапо його арештувало й посадило у краківській тюрмі Монтелюпа. Звідти він утік 27 липня 1944 р. і вступив до УПА в ранзі поручника. Восени 1944 р. Мізерний був назначений командиром загону УПА "Лемко", з яким відбув відомий Карпатський рейд. В 1945-1947 роках командував лемківським куренем УПА, а в роках 1948-1949 працював у штабі УПА або в Головному Військовому Штабі (ГВШ)^{99/}

З польських рук загинув також **Володимир Щигельський** (псевдонім **Бурлака**), народж. у Львові 8 серпня 1920 р. і там закінчив 6-ту класу гімназії у 1938 році. Восени того ж року перейшов на Закарпаття і там вступив у ряди Карпатської Січі але небагом, як любитель драматичного мистецтва, був призначений до "Летючої Бригади", що її організував А. Демо-Довгопільський. Під час інвазії Карпатської України попав у мадярський полон, звідки був звільнений на початку червня 1939 р. і вступив до Легіону полк. С. Сушка, бажаючи продовжати боротьбу за українську

державу в німецько-польській війні. Але мрії його не здійснилися, бо німці віддали Галичину Советам. 25 листопада Щигельський вступив до порядкової поліції і працював на Лемківщині у містечку Балигороді. Закінчивши відповідні курси, був призначений комендантом поліційної станиці. Але з того часу його перекидали з місцевости до місцевости, помимо того що на початку жовтня 1941 р. він одружився. 1 січня 1944 р. він опинився на станиці в Медиці коло Перемишля.^{100/} Діставши з кінцем червня наказ евакуватися, він з цілою станицею відійшов у гори до УПА коло Устрик Долішніх. Тут він був призначений комендантом сотні УПА "Ударники", яка оперувала на Закерзонні.^{101/} Вслід за тим його сотню перевели більше на схід і вона звела численні бої з німцями й більшовиками на Бойківщині в районі Турки, Самбора і Стрия. В 1947 р., тобто два роки по закінченні війни, побачивши, що дальша збройна боротьба безвиглядна, командування УПА наказало деяким частинам пробиватися на захід. У зв'язку з тим 30 травня 1947 р. В. Щигельський був назначений курінним рейду через Чехо-Словаччину. В червні 1947 р. курінь Бурлаки перейшов польсько-чехословацький кордон, але скоро довелося курінь поділити на менші відділи, щоб легше можна було просмикнутися через чеські застави. 4 вересня 1947 р. в горах Крівань на Словаччині сотня Щигельського попала в оточення чехословацького війська й Бурлака попав у полон.^{102/}

14 вересня 1947 р. В. Щигельського з товаришами відставили до військової тюрми у казармах ім. Штефаніка у Кошицях, де вже від липня 1947 р. існував табір для полонених вояків УПА. Довідавшись, що поляки переговорюють з чехами про видачу його з товаришами до Польщі В. Щигельський з чотирма товаришами покинув табір після вечірньої контролі 12 лютого 1948 р. Але зимова пора не надавалася до втечі і їх по двох днях схопила

поліція й повернула назад до табору.^{103/} Наступні намагання вирватись з табору також були невдалі. 29 липня 1948 р. чехи перевели Бурлаку з чотирма товаришами до Моравської Острави й там передали полякам.

4-го січня 1949 р. поляки поставили Щигельського-Бурлаку перед обласний військовий суд у Ряшеві й засудили на кару смерти. В. Щигельський зробив відклик до Найвищого Військового суду й до президента Польщі Б. Берута, але помилювання не прийшло. 7 травня 1949 р. о год. 8:15 веч. вирок виконано у Ряшівській тюрмі.^{104/}

Подібної долі зазнав також **Мирослав Онишкевич**, народжений 26 січня 1911 р. в Угнові Рава-Руського повіту. Він закінчив мірничу школу, а при польському війську старшинську школу й був старшиною резерви. Він був членом ОУН від 1929 р. й за те польський суд засудив його в 1932 р. на три роки тюрми. В часі німецької окупації він організував відділи УПА в північно-західній Галичині, в повітах Сокальському, Рава-Руському, Лиському й Любачівському, а також і в Перемиському. В УПА М. Онишкевич користувався псевдонімами **Орест**, а також **Білий**, **Богдан** та **Олег**. Від жовтня 1945 р. до осені 1947 він дослужився ранги майора й командував 6-ою Військовою Округою "Сян". В 1948 його схопили поляки і розстріляли в Варшаві 3 червня 1950 р. ^{105/}

В боротьбі з більшовиками загинув також **Осип Дяків**, псевдонім **Горновий**, талановитий підпільний публіцист й ідеолог підпільної боротьби, член Проводу ОУН(р) і крайовий провідник львівського краю. Дяків народився 1921 р. у селі Олесин на Тернопільщині. В ряди юнацтва ОУН він вступив ще будучи учнем середньої школи в Бережанах. В 1940 р. його арештували більшовики й перевезли до тюрми в Бердичеві, звідки йому пощастило вийти на волю щойно в липні 1941 р. Не зважаючи на підірване в'язницею здоров'я, О. Дяків зголосився до активної

праці в Організації і був номінований до Окружного Осередку Пропаганди на Бережанщині та редагував *Віснi*. В рр. 1945-1948 він був членом Головного Осередку Пропаганди при Проводі ОУН(р), в 1948 р. був призначений крайовим провідником Львівського Краю, а від 1949 р. членом Проводу ОУН(р) як член УГВР і заступник голови Генерального Секретаріату УГВР. В ОУН виступав він під різними псевдонімами як Артем, А. Осипенко, О. Гончарук. Смерть постигла його 28 листопада 1950 р. у лісі біля с. Велике Поле на Станиславівщині в боротьбі проти російсько-більшевицьких окупантів.^{106/}

Загинув у боротьбі з советською армією і головний командир УПА — **Тарас Чупринка — Роман Шухевич** на шостому році боротьби у большевицькому заплілі. Р. Шухевич нар. 1907 р. в селі Краковець Яворівського повіту, в Галичині. Гімназію закінчив у Львові, а потім студював у Львівській Політехніці. Одночасно він був активним в молодечій організації *Пласт*. В 1925 р. Роман Шухевич став членом УВО а в 1929 р. — ОУН і там був призначений на пост бойового референта Крайової Екзекутиви. Коли ж його покликали до військової служби, то, як молодця з середньою освітою, призначили до старшинської школи. Закінчити її, йому не вдалося, бо польська команда усунула його як політичного підозрілого. Не зважаючи на те, Р. Шухевич продовжав свої військові студії на різних курсах за кордоном і в 1930 р. закінчив курс для вищих старшин. По атентаті на міністра внутрішніх справ Польщі, Броніслава Перацького в 1934 р. Р. Шухевича польський суд засудив, як співучасника, на 6 років концентраційного табору в Березі Картузькій. В 1938 р. його звільнили з концтраку завдяки амнестії і він скоро потім перейшов на Закарпаття, яке стало домагатися своїх національних прав від чеського уряду. В 1938-1939 рр. він брав активну участь в організуванні Карпатської Січі, під псевдонімом чотар Роман Щука і був членом її штабу

разом з М. Колодзінським , З. Коссаком та ін. Вирвавшись із окупованої мадярами Карпатської України, в 1939-1940 працював референтом зв'язку ПУН з українськими землями в ССРСР. Навесні 1941 р. Р. Шухевич приєднався до відлему ОУН під проводом С. Бандери і став провідником західних країн українських земель поза ССРСР. В тому ж самому часі, готуючись до боротьби з московсько-советським окупантом України, з рамени ОУН(р) Роман Шухевич організував при німецьких збройних силах український курінь для боротьби з большевиками, під закодованою назвою "Нахтігаль" (Соловейко). Курінь нараховував коло 330 людей.

30 червня 1941 р. о год. 4:30 вранці прибув зі своїм легіоном до Львова й зайняв площу біля катедри св. Юра, тюрму на вул. Лонцького й Пелчинського, тюрму й газівню на Замарстинові й будинок радіовисильні. Тут він довідався, що поміж жертвами большевицького терору у львівських тюрмах був і його рідний брат Юрко. 7-го липня курінь виїхав далі на схід, в напрямі Тернополя й дійшов аж до Вінниці на Поділлі. В половині серпня 1941 р. цілий курінь німці повернули назад до Німеччини.

Там курінь "Нахтігаль" переорганізовано в "Шуцманшафтбатальйон" й перекинено його контрактово на один рік у Білорусь для поборювання советської партизанки. Р. Шухевич був призначений комендантом 1-ої сотні, з якою він перебув аж до розв'язання батальйону.^{107/} В серпні 1943 р. на III-му Великому Зборі ОУН(р) Шухевича вибрано головою Бюра ОУН(р), а восени на пост командира УПА з титулом ген. Тарас Чупринка. За його командування партійний тиск на УПА послаб, бо Р. Шухевич дивився на справи очима військовика. Тоді на становищах командирів опинилися і Кость Гіммельрайх, пор. І. Кедюлич, сот. Польовий був командиром старшинської школи".^{108/}

В листопаді 1943 р. Р. Шухевичеві передано також Провід ОУН(р). Від 1944 аж до своєї смерти в

1950 р. він керував боротьбою УПА проти німців і проти советів.^{109/}

Про смерть Романа Шухевича — ген. Тараса Чупринки існують дві різні версії й одна з них, офіційна, твердить, що сталося це 5-го березня 1950 р. Большевикам удалося відкрити підпільну квартиру Головного Штабу УПА у селі Білогорща, під Львовом, яку оточили спецвідділи МВД, і дійшло до бою, в якому Тарас Чупринка загинув.^{110/}

Інша версія твердить, що Р. Шухевич загинув не в бою у лісі, але на вулиці Львова з рук Василя Кука, тобто свого заступника, який уже був на службі у большевиків. В часі організації підпільної боротьби В. Кук пішов у підпілля і виступав там під псевдонімом Василь Коваль. Як старий член ОУН, за приналежність до якої відсидів два роки в польській тюрмі, здобув собі повне довіря командування УПА та Шухевича-Чупринки і дослужився ранги полковника УПА. В міжчасі полк. Василь Коваль мав уже бути на службі большевицької розвідки і з її наказу застрілив Р. Шухевича. Після цього він, разом з агентами МВД, уклали повідомлення “про геройську смерть у боротьбі в бункрі” і цю вістку повіз той же сам полк. В. Коваль на захід ділячам УГВР та ОУН(р) і до краю повернувся вже з номінацією Головного Командира УПА, та так командував, що в скорому часі УПА перестала існувати.

За цією другою версією промовляє той факт, що п'ять років по закінченні Другої Світової війни керувати підпільною боротьбою з якогось бункру в лісі, де б він не був, було б дуже непрактично. Далекі вигідніше і безпечніше керувати підпільною боротьбою з такого місця, де є догідна комунікація й зустрічі із зв'язковими могли б відбуватися, не викликаючи підозріння, тобто в великому місті. Однак, не зважаючи котра версія є правдива, фактом залишається те, що Роман Шухевич — ген. Тарас Чупринка загинув з рук окупанта як командир УПА. Беручи те до уваги, по смерті генерала Чупринки,

генерал Микола Капустянський (член ПУН) пропонував Державному Центрові УНР, надати йому посмертно таку рангу, яка відповідала б функціям, що він їх виконував на чолі УПА.^{111/}

В рядах Української Повстанської Армії загинуло також велике число організованих націоналістів і докладніші дані про них можна знайти в *Літописі УПА*. В різних споминах й архівах про деяких знаходимо інформації, коли і де, та в яких обставинах вони віддали своє життя "за нарід свій, за друзів своїх". На жаль, про багатьох із них не залишилося жодних вісток.

Не буде зайвим на цьому місці ствердити, що до початків УПА, як і дати її постановня, існують деякі розбіжності і в деяких колах йшли намагання монополізувати її діяльність, як свій політичний капітал. На ділі ж, залишається безспірним, на чие conto зарахувати діяльність Служби Безпеки, яка була твором тодішнього керівництва ОУН(р), якщо ж ідеться про УПА як цілість, то треба признати слушність Дм. Андрієвському, який у своїй статті "Навколо спірних дат ювілею УПА" писав:

"Українська Повстанська Армія є загальнонаціональною вартістю, якої не вільно знецінювати. А таким знецінюванням було б тенденційне навітлювання її дій, натягання подій на копил групових позицій чи амбіцій, намагання виправдати за всяку ціну допущені помилки. Перудумуючи наново минуле, мусимо бути вибачливі до старих помилок, і тим більш суворими до повторювання їх тепер.^{111a/}

БРАТ НА БРАТА

Останній період, в якому ОУН понесла великі жертви в людях, відноситься вже до збройної боротьби проти двох окупантів, німців і большевиків, тобто боротьби на два фронти урядах УПА. На жаль, і у цьому періоді не обійшлося і без третього внутрішнього фронту, боротьби поміж обома фракціями ОУН. Провідники ОУН(р), змагаючись не за консолідацію всіх революційно-державницьких сил, але за монополізацію їх під своєю командою, усували всіх тих, хто стояв їм на дорозі у здійсненні цього плану, незалежно від того, яка була вартість тих людей, їхніх заслуг перед народом у минулому, чи навіть їхньої діяльності у тому часі. Це відносилось не тільки до одиниць, але й до партизанських відділів отамана Т. Бульби-Боровця, які там діяли як збройне підпілля задовго до приходу ОУН(р). Всі вони підлягали ліквідації, бо провід ОУН(р) вважав себе єдиною організацією, яка мала рецепту і монополію на визволення України з-під чужого ярма. Ліквідацією небажаних осіб займалася звичайно "Служба Безпеки", яку створив провід ОУН(р) очолюваний Миколою Лебедем, псевдонім Рубан. У скороченні цю організацію називали "С.Б" й вона була відповідальна за багато братовбивств.

Отже, крім жертв большевицького й німецького терору, загинуло немало і відданих патріотів-націоналістів із братовбивчої руки за те, що відмовилися підкоритися Проводові ОУН(р) на чолі з Степаном Бандерою, або мали відмінний погляд, чи висловлювалися критично про деякі потягнення проводу того відламу ОУН.

Восени 1943 р. загинув із братовбивчої руки український учений **Олександр Яценюк**, кадровий старшина і вояк з покликання, довголітній підпільник під большевицькою окупацією на Житомирщині. Микола Климишин у своїх спогадах "В поході до волі" писав, що "Олександр Яценюк був взором

громадської стійкості ...”^{112/} Вирвавшись з-під розстрілу з-над викопаної могили, важко поранений після по-базарських арештів на Житомирщині в грудні 1941 р., О. Яценюк подався на Волинь і вступив до Поліської Січі, в якій виступав під псевдонімом *Волинець*. Будучи представником ПУН при Головній Команді УПА, він вірно служив як незамінний командир сотні охорони штабу УПА — отамана Тараса Бульби, в роках 1942-1943.^{113/} Коли ж бандерівці почали нездорові змагання за перебрання команди над усіма партизанськими відділами і присвоїли собі назву УПА, сотн. Волинець погодився перейти під бандерівську команду, мовляв, “однаково під чиєю командою нищити ворогів України”. Тоді бандерівське командування перекинуло його сотню в село Стидень Степанського району, де знаходилася квартира командира Південної Групи УПА Енея (псевдонім, дійсне прізвище Петро Олійник) і там розформували її як непевну. Самого Яценюка-Волинця арештували й допитували із зв’язаними руками майже цілий тиждень. Згодом його ще використовували як військового спеціаліста, бо він мав старшинський артилерійський вишкіл у Червоній Армії, а “вкінці СБ його розстріляло як большевицького агента”.^{114/}

Аннали Організації знають ще й багато інших подібних випадків у Галичині і на Волині, де в 1943 р. діяли вже три різні партизанські формації, Українська Повстанська Армія (УПА) отамана Бульби-Боровця під впливами екзильного уряду УНР, ОУН полк. Мельника і найновіша формація бандерівців, які собі також присвоїли назву УПА. В липні 1943 р. бандерівці запросили до себе старшин табору ОУН для обговорення деталей об’єднання відділів ОУН, що було доцільне й побажане. Коли ж ті прийшли до бандерівського штабу, бандерівці, а радше їхня Служба Безпеки (СБ), намагаючись захопити контроль над усіма формаціями, їх роззброїли й заарештували, а тих, що ставили опір повбивали.

Подібно виглядало й об'єднання відділів ОУН й на Володимирщині.^{115/} На Волині й Поліссі бандерівці запровадили були дійсний режим терору. Тут було пекло. Німці палили села й мордували населення, щоб перетворити його у безвольне знаряддя "герренфольку", а С.Б. розстрілювало та вшало мирне населення, щоб встановити свою владу.

Розстрілювали вони також і своїх побратимів по зброї — учасників повстанських відділів, які підпорядковувалися отаманові Бульбі-Боровцеві.

"Ми підкреслюємо, — писав у своїх спогадах курінний УПА й очевидець тих подій Максим Скорупський, — у всіх цих ганебних подіях невинні ані героїчні бійці УПА, які вже в той час на 60% не були бандерівцями а мобілізованими ідейними вояками України, ані невинні старшини УПА, ані рядовики-виконавці СБ. Винен Лебедь-Рубан і його злочинна партійна кліка, що в явному божевіллі проливала братню кров ..."^{116/}

11-го травня 1943 р. бандерівці вбили на вулиці Львова члена Проводу ОУН д-р **Ярослава Барановського**,^{117/} кол. в'язня польських тюрем, а в тому часі референта зв'язку з краєм і секретаря ПУН. Д-р Ярослав Барановський (1906-1941), кол. член УВО й голова ЦЕСУС-у в 1933-1939, в організації виступав під псевдонімами **Макар** а також **Лімницький**. Пізніше замордували ще й його батька о. Володимира Барановського, пароха сіл Дорогова і Колодієва коло Галича, який, повернувши із похорону свого сина Ярослава, в батьківській розпачі, публічно, з проповідниці в церкві, висловився, що "ті бандити, бандерівці, вбили мого сина."^{118/} За це постигла його смерть з рук Служби Безпеки (С.Б.)

Під кінець липня 1943 р. з рук бандерівців загинув **Трифон Смоляр**, по професії — агроном, член Теренового Проводу ОУН на Дубенщині (Волинь). Після роззброєння загону партизанів під проводом

от. Хрона на Крем'яниччині, він повернувся додому, до села Дитиничі, Дубенського повіту, де скривався перед німцями. В липневу неділю ранком він ішов покупатися в річці Ікві, але як тільки він вийшов за клуню, серія з фінки звалила його з ніг і він уже більше не піднявся. Вбивник, зовсім не скриваючись, пішов до недалекого лісу.^{119/}

Так само загинув **В'ячеслав Зеленьчук**, член ОУН, віком 40-42 роки, за професією правник, родом з горохівського повіту. Через свою діяльність в українській громаді не міг дістати праці за Польщі й тому працював у кооперативі в селі Носовиці на Дубенщині, а згодом у селі Судобичі. За большевицької окупації він залишився на місці, але як член ОУН мусів скриватися. За німецької окупації закривався знову і в 1943 р. бандерівці звернули на нього увагу і пропонували йому йти з ними. Коли ж він відмовився, вони прийшли вночі і забили його та ще й заборонили хоронити його тлінні останки на цвинтарі.

Подібна доля стрінула й **Володимира Дубоцького**, віком бл. 30 років, учителя зі села Семидуби, Дубенського повіту. Він був членом теренового проводу ОУН. Після роззброєння партизанських відділів ОУН, есбісти намовляли його, щоб він послужив прикладом для інших і пішов до УПА під їхньою командою. Коли ж він відмовився, вони потрактували це як "зраду" й однієї ночі в липні 1943 р. вивели його з хати і, прив'язавши до воріт — застрілили. Після того причепили йому табличку з написом "собаці — собача смерть" й заборонили зачепати трупа через три дні. Старенька мати, не звертаючи уваги на есбівську заборону, при допомозі іншої старшої жінки, зняла тіло сина й вдвійку похоронили його у своєму садку.^{120/}

Так само з рук С.Б. загинули біля міста Козина Дубнівського повіту на Волині, члени ОУН **Олекса Омельчук**, недалеко таки рідної хати, **Зіна Остапчук**, родом з містечка Верби Дубнівського повіту та

інші.^{121/} В 1944 р. впали жертвою цього терору член Волинського Проводу ОУН **Нітифор Федорук**, родом з містечка Верби.^{122/} Ранною весною 1943 р. згинув **Стіженко**, районний пропагандивний референт ОУН угорського району; **Весоловський**, дяк села Залісці, застрілений через вікно; **Федорчук**, розстріляний на весні 1943 р. в лісах Сурощини на Волині; **Харитон Бендера**, родом з села Осічі, **Сергій Щерський** родом з села Буянь, обидва села Торгинського району; студент **Сергій Табачук** 1923 р. народження, родом з села Рахманова Шумського району, розстріляний 1944 р.^{123/}

Вночі з 5 на 6 жовтня 1943 р. загинула в Заріччу Делятинського повіту в Карпатах **Катря Наконечна**, підхорунжий Української Галицької Армії, членка ОУН. Була то старша, але енергійна жінка, яка кожному казала правду в вічі. Працюючи як секретарка волосної управи, вона не погоджувалася з деякими вчинками бандерівців і, критикуючи їх, попала з ними в конфлікт. Тієї ж ночі на подвір'я прийшла група бл. 20 озброєних людей, а з них кількох у німецьких уніформах увійшли до хати й питалися за Катрею Наконечною. Господині не було в хаті й вони застали власне Катрю Наконечну, яка, прочуваючи щось недоброго, відповіла їм, що К. Наконечної нема в дома, й вони вийшли. Користаючи з того, вона заховалася під ліжко, на якому спали дві донечки господарів. В міжчасі повернулася господиня, а потім і ті, що питали за Катрею. Вони стали грозити господині, що спалять хату, якщо вона не виявить де є К. Наконечна. Не бажаючи наносити лиха своїм господарям, Катря Наконечна вийшла зі сховку й заявила, що це вона є тою Наконечною, за якою вони шукають. Двома пострілами з револьвера в голову вбили її і відійшли, виконавши безглуздий наказ.

Катря Наконечна була активна в суспільно-громадському житті й дуже ревно допомагала українським політичним в'язням, за що населення її

любиле й шанувало. Коли ж рознеслася вістка про трагічну смерть Катрі Наконечної, її похорон відбувся 8 жовтня 1943 р. при великому здвизі народу з усіх довколишніх сіл, що було найкращим доказом, хто така була Катруся Наконечна та як до неї ставилося населення.^{124/}

Того ж року бандерівці замучили крайового провідника ОУН на ЗУЗ, інженера **Мирослава Йойка-Коломийця**, родом з Коломиї, ідейного й солідного революціонера. Перший напад на нього вони зробили ще в 1940 р. у Холмі, де він був повітовим провідником ОУН. Його тоді сильно покололи ножами, але тому що М. Йойко був сильною будови, він вилізався з ран у холмському шпиталі ^{125/}. Але в 1943 його викінчили як небезпечного політичного противника.

У вересні 1943 р. член С.Б. Іван Якимчук (псевдо Карась) з села Петильківці на Крем'янецьчині застрілив молоду дівчину членку ОУН, **Антоніну Кметик**, яка закінчила учительські курси в Крем'янці за большевицької влади і вчителювала в сусідньому селі Цицинівка. В дорозі з Петильківців до Цицинівки впала вона жертвою, мабуть особистих розрахунків.^{126/}

У Львові 15 вересня 1943 р. вони вбили також інженера-агронома Юрія (Утя Соколовського,^{127/} провідного члена ОУН, коли він повертався з "концерту побажань" для дивізії "Галичина".

Юрій Соколовський був членом ОУН у Львові. В перших місяцях по захопленні советами західноукраїнських земель, він був зв'язковим, який переходив кордон з советського боку до Генеральної Губернії й перевозив цінні інформації й документи. Після розламу в ОУН залишився лояльним до полк. А. Мельника й ПУН-у й не дався переконати в потребі перейти до ОУН(р). У Львові він був у зв'язку з полк. Романом Сушком і діяв у порозумінню з ним. За це зненавиділи його бандерівці, заманили в засідку й вивезли до села Ставчани під Львовом, де його

жорстоко тортурували. Однак йому вдалося звідти вирватися і він знову вернувся до Львова. Другим разом зробили на нього напад таки на вулиці й важко його поранили. Покаліченого Соколовського відставили до “Народньої Лічниці”, де в тому часі дижурним лікарем був бандерівець, який післав свіжо прибулого пацієнта Юрія Соколовського на другий світ.^{128/}

Вночі з 20 на 21 грудня 1943 р. українське підпілля під проводом свого командира Дона (Дарагана) виконало напад на містечко Богородчани й забрали з пошти телефонічні апарати. Опісля напали на станицю української поліції, де було всього шість поліцаїв, які щойно повернулися зі службових стеж. Підпільники забрали зі станиці зброю, усе владштування, включно з особистим майном і речами поліцистів, з яких п'ятьох пов'язали і забрали зі собою. Поміж тими поліцистами був і комендант поліції **Роман Голик**, молодий студент, який прибув до Галичини із Буковинським куренем. Всіх тих поліцистів українські партизани жадливо побили а Р. Голика та ще одного поліциста застрілили. Згідно із ствердженням коменданта Чорного Лісу Різуна, Дон виконав напад на Богородчани на власну руку.^{129/}

Слід підкреслити, що в українській поліції за німецької окупації було багато свідомих українців. Були вони там не для того, щоб вислугуватися німцям, але щоб бути помічними для українського населення. Деякі пішли на розпорядження проводів ОУН. Не пішли б свідомі українці — то пішло б якесь шумовиння, або поляки, як це сталося на Волині, коли українську поліцію намовлено “відійти в ліс”. І цей факт був трагічною помилкою, бо щойно тоді розгулялася на Волині поліція, яка складалася з неукраїнців та з антисоціяльних елементів взагалі, яка нищила всякі прояви українського національного життя й руйнувала села й міста Волині.

Служба в поліції у воєнні часи, коли інтереси українського народу зударялися з інтересами

окупантів, була важка й дуже відповідальна, бо догодити окупантові й окупованим не легко. “Бідна була і наша поліція в (Станиславівській) окрузі, — писав Василь Яшан. — Багато їх арештували німці й судили за зв’язки з підпіллям. Від німців завжди грозила їм небезпека. З другого боку їх почали стріляти й силою забирати ті, з якими вони були у зв’язку, українські партизани”^{130/}.

12 січня 1944 р. бандерівці застрілили у Львові полк. Р. Сушка, члена Проводу ОУН.^{131/} **Полк. Роман Сушко** (1894-1944), родом з Ременова на Львівщині, видатний старшина українських збройних сил з часів Визвольних Змагань 1912-1917, поручник 2-ої сотні Українських Січових Стрільців, учасник боїв на Маківці й Лисоні. В 1916-1917 рр. перебував у російському полоні, а в 1918 р. був співorganizатором київських Січових Стрільців і, як полковник, командував 2-ою дивізією Корпусу Січових Стрільців та іншими частинами української армії. Він же учасник другого Зимового Походу, а по війні співтворець підпільної Української військової Організації (УВО) і її крайовий комендант в 1927-1930 рр. Він же і співтворець ОУН, де був відомий під псевдонімом **Кіндрат і Сич**. Він мав ще старі зв’язки з офіцерами німецького вермахту, що були в опозиції до Гітлера, і за їх допомогою врятував багато українців від смерти та перебування в концентраційних таборах^{132/}. На початку німецько-польської війни в 1939 р. очолював українську військову групу відому під назвою “Легіон полк. Сушка”, з якою дійшов аж до Стрия, але німці її розв’язали, щоб не дразнити свого союзника — Москву.

Після розколу в ОУН полк. Р. Сушко залишився на боці полк. А. Мельника, і в роках 1939-1941 був призначений крайовим провідником ОУН на терен Генеральної Губернії. Він був автором споминів з Визвольних Змагань та статей на військові теми. Р. Сушко був противником розколу в ОУН і за це його постигла передчасна смерть.^{133/}

В рядах УПА “Поліська Січ”, під командою отамана Бульби перебував галичанин **Чумак**, якого хресного імені, на жаль, не записано. Він був членом ОУН і користувався псевдонімом **Чугайстер** і, мабуть, був у Бульби з доручення ПУН. В серпні 1943 р., коли УПА керована ОУН(р) розброювала УПА от. Бульби, він під примусом перейшов до нової УПА тоді ще під командою отамана Д. Клячківського (Савура). Чумак був приділений до сотні Макса (Скорупського), але пізніше його СБ розстріляло, як ненадійного.^{134/}

Із розгромленого загону Хрона, у вересні 1943 р. СБ розстріляло й **Василя Штуля** (псевдонім **Чорнота**), молодшого брата Олега Штуля-Ждановича, пізнішого голови ПУН. В загоні Хрона він працював у групі пропагандистів і журналістів УПА та брав участь у безуспішних переговорах з представниками УПА — ОУН(р) у справі спільних дій. Після розгрому табору УПА — ОУН(р), Чорнота був арештований, але пізніше звільнили його і приділили до штабу писати статті в бандерівській політичній літературі. Але мабуть чимось не догодив, бо два місяці пізніше СБ його розстріляло^{135/}.

Так само СБ розстріляло **Івана Серчишина** (псевдо **Вусатий**), родом з Острога. Він прийшов до УПА з курсів Лісової школи в Білокриниці, після того як Гестапо розстріляло директора Павла Гарячого в Крем'янці, в лютому 1943 р. Утікаючи від можливого розстрілу німців, попав під кулі своїх братів-українців з під стягу СБ.^{136/}

Розлам в ОУН мав далекосяглі наслідки. Він не був тільки розламом організації, він проходив через межі областей, повітів і громад, ба навіть через родинні зв'язки. В наслідок того, в селі Ново Рахманів Шумського району, **Данила Кориндовича**, ройового підпільної боївки ОУН, застрілив у 1944 р. не большевик, ані не німець, але таки сусід, ще й до того кум, член СБ. Того ж самого року, невідомо де, пропав і молодий студент **Олександр Кориндович**, також із села Ново Рахманів. В 1944 р. СБ повісило

дівчину **Анну Данилко**, родом з міста Шумська на Крем'янецьчині, довідавшись, що вона була членом районової ексекутиви ОУН.^{137/}

Намагаючись захопити все керівництво у свої руки терором, "на одній тільки Дубенщині бандерівці вбили понад 30 активних членів ОУН, або їх путами подушено."^{138/} В селі Носовиця Стара, Дубенського повіту, на весні 1945 р. СБ замордувало юнака ОУН, **Степана Пісоцького** 1928 р. народження, який останньо був провідником цієї молодечої організації. Тому що він здавався небезпечним для ОУН(р), дарма що це вже було під большевиками, СБ його зліквідувало разом із **Любою Борис** 1924 р. народження, яка була медсестрою в партизанському відділі ОУН під командуванням Хрона. Їх пов'язали разом колючим дротом і вкинули в колодязь. Коли батьки Люби довідалися про смерть доньки, вони догадувалися, хто її замордував і голосно обвинувачували в тому СБ. За те члени СБ, яке не терпіло жодної критики, прийшли однієї ночі весною 1945 р. й вимордували цілу родину з шести осіб, таки в їхній хаті, а саме, батька **Петра** й маму **Марію Борисів** та їхніх трьох дочок, молодших сестер Люби, Катрусю, Євгенію і Зіну та брата Петра. Тіла їхні вкинули до ріки Ікви.

Пізніше, хтось виявив, де вкинули тіла Степана Пісоцького й Люби Борис, і з колодязя витягнули тільки їхні кості і рештки одягу. Тоді їм зробили величавий похорон, а советська пропаганда використала це, щоб показати, які то "люті звірі українські буржуазні націоналісти".^{139/}

Микола Пісоцький з тієї ж таки Носовиці Старої, 1918 р. народження, був покликаний відбувати військову службу в Червоній Армії. Але він не хотів йти до советського війська і вирішив піти на захід, на польські землі під німецькою окупацією. На нещастя його схопила міліція біля Ковля й засудили на 25 років поправчих таборів праці і вивезли його на Кольський півострів, а звідти до Куйбишева, й до

карного батальйону Червоної Армії. В часі боїв під Великими Луками на Смоленщині Микола попав до німецького полону й по якомусь часі дістався додому. В цей час Волинь уже горіла повстанням проти німців і Микола пішов у ліс і зі зброєю воював у рядах УПА, спершу проти німців, а опісля проти советів аж до 1945 року. Відходити на захід разом зі своїми побратимами він відмовився, не хотів покидати рідної Волині і скривався дома. Аж одного разу, раною весною 1946 р., СБ, підглянувши де він скривається, прийшли вночі, витягнули його з хати й робили з ним всякого роду "експерименти", а відтак кинули під лід замерзлої ріки.^{140/}

Тут необхідно додати, що хоча ці люди, українські підпільники-патріоти впали жертвою терору СБ, це не означає, що завжди сталося це з наказу вищого керівництва. В тому не бракувало й особистих розрахунків поодиноких есбістів, чи їхніх інформаторів. Не бракувало також і большевицьких агентів у рядах СБ чи навіть в УПА, які робили все можливе, щоб не допустити до об'єднання всіх державно-творчих сил, але навпаки, ширили й поглиблювали розкол. Данило Шумук у своїх споминах "За східнім обрієм", нотує цікаву розповідь одного колишнього есбіста про події в селі Дермані на Волині. "СБ, а вірніше кажучи, (провідник) Смок замордував, спалив і потопив у криницях найкращих людей ... з кожної найбільш національно свідомої і відданої національним справам сім'ї, висмикував когось одного і нищив, як сексота ЧК. Ось таким зверховарним чином він перетворював наших найкращих друзів у ворогів, він штовхав в обійми наших ворогів тих, що довгі роки були опорою нашого визвольного руху".^{141/}

Але це не сталося так просто, через химерність Смока, а через большевицьку агентку, агентку, яка спритно вела свою агентурну роботу. Власне в селі Дермані "невелика група чекістів на краю села зайшла до однієї хати повечеряти. Люди

пригостили їх, не питаючи, хто вони і звідкіля ... І раптом про це хтось доповів Смоковій любовниці, яка в підпіллі проходила за його дружину, а та оповіла Смокові й сама забажала піти з боївкою СБ, яка завжди була в охороні свого шефа, і пополохати тих зухвалих чекістів. Смок звичайно, погодився на ту "операцію". Хату обстріляли. Чекісти повтікали. Один лише чекіст із переляку забув свою планшетку. Любовниця Смока підбрала ту планшетку, і навіть не дивившись, принесла її своєму любаскові. Смок швидко розглянув всі папери, які були в тій планшетці, і знайшов там ... список всієї агентури ЧК в селі Дєрмані. В отой список агентів були занесені члени найвидатніших націоналістичних сімейств нашого села. Були навіть їх доноси. Отож цей список і був незаперечним мотивом для арешту, знуцань і смерті тих людей.^{142/}

Отже все було заздалегідь упляноване, щоб найбільш свідомих громадян, небезпечних для советської влади знищити і то знищити українськими руками. Зрештою Максим Скорупський також наводить приклад агентурної роботи в рядах УПА, він між іншим писав: "У Лановецькій боївці Іскри (був) старший лейтенант Міша. Він мав повне довір'я в бандерівців, бо дуже запопадливо вишукував і мордував мельниківців. Врешті зрадив і перейшов до відділу Ковпака, що в жовтні 1943 р. вертався з Карпат, застріливши при цьому Іскру. То було між селами Якимівцями і хутором Рідкодуби, Крем'янецького повіту".^{143/}

ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Більшість жертв, які понесла ОУН, спочивають в українській землі, навіть, якщо й невідомі місця їхнього вічного спочинку. Але було й не мало таких, яким доля судила загинути на чужині, будьто як карні члени на стійці, куди їх післяв Провід ОУН, будьто силою вивезені окупантами. Восени 1942 р. перевели німці масові арешти серед української інтелігенції, зокрема студентства у Відні, Празі, Берліні. Скоріше чи пізніше вони потрапили власне до концентраційних таборів смерти в Німеччині. Очевидно, коли говорити про українських патріотів, яких тлінні останки знаходяться поза межами рідної землі, то найбільше їх загинуло на далекій півночі советської імперії і про тих у нас найменше відомостей. Але не мало загинуло також і в німецьких концентраційних таборах, куди їх з рідної землі завезли окупанти. Згідно з анкетними даними Ліги Українських Політичних В'язнів в концентраційних таборах українці становили дуже поважний відсоток. Наприклад "в Бухенвальді вже в 1942 році на 15 тисяч т. зв. русских було понад девять тисяч українців. У транспорті з Дори, що прибув до Берген-Бельзен в 1944 р., на 1200 хворих було понад 500 українських в'язнів. В концтаборі Flossenburg серед в'язнів з літерою "П" (поляків) було около 25% українців, а серед т.зв русских — щонайменше 50%. В січні 1943 р. тільки в головному авшвіцькому таборі було понад тисяча українців. Велике число було в Дахав ... В Альтенбургі коло Ляйпцігу було спочатку коло яких 40% українців на цілий табір. В Aschesleben — було 50% українців, в Harzung — 40%, а в Дора — 28%."^{144/} Не бракувало українців і в концентраційних таборах і тюрмах на польських землях, докладніше, в тодішньому Генерал-Губернаторстві. В Майданку (коло Люблина) вже на початку 1943 р. українців було понад 15%, а в тюрмах в Новому Сончі на 943 в'язнів було 576 українців, 217 поляків, 150 німців. Знову ж у

Тарнові на 1055 в'язнів було 546 українців, 277 поляків, 235 німців.^{145/} Серед цих в'язнів українців було чимало членів обидвох фракцій ОУН, арештом яких німці намагалися застрашити решту українського населення, а що найважливіше, відтягнути їх від націоналістичної діяльності в краю. Внаслідок того всі члени ОУН, що знаходилися в тюрмах - це також велика втрата відданого й потенціально працюючого націоналістичного елемента.

В 1942 р. в концентраційному таборі Оранієнбурзі коло Берліну загинув **Євген Слободян**, родом з Рогатинщини (чи Бережанщини?). Він був підстаршиною польської армії і звідти втік восени 1938 року на Закарпаття і там вступив до Карпатської Січі. В березні 1939 р. він воював проти мадярської агресії коло Копані й попав у мадярський полон. Вийшовши з полону, за німецької окупації Слободян був перекладачем при "Ортскомандантурі" в Добромилі. В часі розколу в ОУН в 1940 р. він приєднався до ОУН(р) і займав у Краю доволі видне місце. В 1942 р. Гестапо підступно його арештувало й вивезло до тюрми у Кракові, а пізніше до концентраційного табору в Оранієнбурзі.^{146/}

ТАБІР САКСЕНГАВЗЕН — SAXENHAUSEN

24 січня 1942 р. німці перевезли Ярослава Стецька, Романа Ільницького, Осипа Тюшку та Івана Габрусевича до концентраційного табору Саксенгавзен, коло Берліну і примістили в таборовій тюрмі, як звичайних злочинців. В цьому таборі всевладним паном життя і смерти в'язнів був німець-садист оберштурмфюрер Вірзінг. Дещо пізніше до них долучено також Степана Бандеру та Володимира Стахова а відтак голову ПУН полк. Андрія Мельника та інших членів ПУН.^{147/}

У таборі Саксенгавзен у травні 1944 р. загинув **Іван Габрусевич** (1902-1944, псевдонім **Джон Іртен**), співзасновник націоналістичного руху та організатор молоді на ЗУЗ. Габрусевич також писав статті на

ідеологічні та політичні теми. В 1930 р. він був співорганізатором саботажної акції в Галичині, а 1940 року — одним із співтворців розламу в ОУН і пізніше відіграв важливу роль у провіді ОУН(р).^{148/}

Той же сам Вірзінг 9-го червня 1944 р. замордував у концентраційному таборі Саксенгавзен заступника голови ПУН **Олега Кандибу-Ольжича**, керівника ОУН на окупованих німцями східньоукраїнських землях. Ольжич, співтворець Української Національної Ради в Києві в 1941 р., повернувши з Києва до Львова, керував підпільною діяльністю ОУН під проводом полк. А. Мельника на ЗУЗ. В травні 1944 р. його арештувало Гестапо у Львові й відставило до концентраційного табору у Саксенгавзені. Смерть Ольжича була неабиякою втратою не тільки для підпілля, українського націоналістичного руху, в якому він себе виявив як блискучий публіцист, але також і для української літератури, яка стратила чудового поета, а українська наука визначного вченого археолога. Відомий літературознавець і критик Володимир Державин, оцінюючи Ольжича як поета й науковця, писав у 1950 р.: "немає сумніву, що Олег Кандиба міг би стати не лише археологом із світоваим ім'ям в галузі неолітичної кераміки та середньоевропейського неоліту взагалі, він міг би стати епохальним світочем наук, одним із тих великих учених, що їхня конструктивна синтеза на десятки років визначає розвиток світової наукової думки. Але ... не судилося."^{149/}

Оберштурмфюрер Вірзінг своїми тортурами довів до самогубства **Володимира Федака** (псевдонім **Голуб**), який за польських часів був провідником юнацтва ОУН, а пізніше повітовим та окружним референтом на Перемищину. Під час німецько-більшевицької війни був окружним референтом на Німеччину й Австрію. В часі однієї із його організаційних поїздок попав у руки Гестапо, яке його запроторило до концентраційного табору в Саксенгавзен коло Берліну. Федак, мабуть, щоб

положити кінець знуцанням Вірзінга і не зрадити організаційної тайни, закінчив самогубством, заживши цинкалії на Великдень 1943 р.^{150/}

ТАБІР АШВІЦ — AUSCHWITZ

Багато українців, а в тому й членів ОУН, перебувало, мучилось і вмирало також у німецькому концентраційному таборі Auschwitz. В другій половині липня привезли кілька груп націоналістів з тюрми у Кракові, а між ними і арештованих ще в вересні минулого року у Станиславській окрузі провідних членів ОУН(р) на чолі з Василем Бандерою. Всіх їх німці називали "Бандера Група" й разом нараховувалось їх 67 осіб. Із них 17 осіб там і загинули, а саме: два брати Степана Бандери, старший д-р **Олександр Бандера**, за професією журналіст і молодший брат Степана — студент **Василь Бандера**; обидва вони загинули в 1942 р. Крім них загинули ще мгр права **Дмитро Яців**, що був номінований Я. Стецьком секретарем міністерства народного господарства Українського Державного Правління, мгр права **Роман Андріїшин**, о. **Микола Доманицький**, абсольтент права і теології **Леонтій Дяків**, студенти **Теодор Галема**, **Микола Коваль**, **Андрій Пасічник** і **Юліян Савицький**, **Гриць Яворів**, д-р права (?) **Климко**, торговельний працівник **Степан Корбан**, банковий урядник мгр **Роман Полупранка**, кооперативні службовики **Олекса Пилипенко** і **Василь Приймак**, учитель **Михайло Семчишин**.^{151/} В концентраційному таборі Авшвіц загинув також і пор. **Осип Карачевський (Свобода)**, командир 1-го куреня Легіону "Нахтігаль".^{152/}

* * * * *

Мабуть першою жертвою ОУН на терені Югославії був грекокатолицький священик у Хорватії, о. **Олександр Власов**. О. Власов народився 1909 р. у Петербурзі у родині Василя Власова, старшини царської армії, але раннє дитинство провів він в

Україні, на Полтавщині. Після перемоги большевизму в Україні в 1920 р. він з матір'ю Лідією Власов виїхав до Галичини і опинився у селі Завалів Підгаєцького повіту. Середню освіту Олександр закінчив у Бережанах, де він був членом молодечої організації "Пласт", а дещо пізніше вступив також у ряди УВО і в 1930 р. був арештований польською поліцією. Після звільнення з тюрми в 1930 р. він записався на медицину в Берліні й там співпрацював з націоналістичною Українською Пресовою Службою. Через брак матеріальних засобів. О. Власов не міг докінчити медичних студій і, скориставшись стипендією єп. Миколая Чарнецького, виїхав на студії до католицького університету в Мюнстері на богословські студії. В другій половині 1935 р. Олександр Власов виїхав до Загребу (Югославія) і там у 1937 р. закінчив богослов'є східного обряду й одружившись, висвятився на священника і працював душпастирем у Хорватії. Не зважаючи на те, він тримав тісний зв'язок з видатними діячами українського націоналістичного руху. Як священник він поборював атеїстичний комунізм й одверто розповідав про нещастя, які принесла комуністична влада Україні, чим підривав комуністичні впливи серед населення Хорватії. Це очевидно не могло подобатися комуністам і 27 липня 1942 р. вони напали на його хату у селі Дишник коло 3-ої год. ранком, схопили його і розстріляли на 33-му році життя, осиротивши молоду дружину і троє малолітніх дітей.¹⁵³

Так само на стійці, поза Україною у Хорватії, виконуючи доручені обов'язки, загинув член ОУН, **Василь Войтанівський**, тереновий провідник у Хорватії. В. Войтанівський, уродженець Галичини, закінчивши Високу Торговельну Школу у Відні у 1920-их роках, працював урядовцем у банку "Прва Хрватска Щадніца" у Загребі, де дослужився високого становища. Як член ОУН, він віддано працював для української громади в Хорватії і Боснії

й, організуючи читальні "Просвіти" по українських колоніях, поширював українську національну свідомість серед українських поселенців. В часі розламу в ОУН Войтанівський залишився вірним Проводові Українських Націоналістів на чолі з полк. А. Мельником. У Хорватії він утішався пошаною урядових чинників і коли з розвалом Югославії у 1940 постала Незалежна Хорватська Держава, В. Войтанівський зорганізував Українське Представництво у Загребі, столиці Хорватії. Хорватський уряд прихильно ставився до ОУН й української проблеми взагалі, й надав Українському представництву, на чолі з В. Войтанівським, тереновим провідником ОУН на Хорватію, права українського посольства. Це представництво мало також свій власний пресовий орган, двотижневик *Думка*. Вважаючи що війна Німеччини з Советським Союзом неминуча, В. Войтанівський зорганізував на кошт хорватського уряду "Українську Легію", військову частину з українців-добровольців, яка готувалася йти в Україну воювати проти большевиків. Але німці, не бажаючи участі українців у війні проти ССРСР, не допустили Легію в Україну й вона через деякий час залишилася на службі хорватського уряду.^{154/}

З приходом до влади комуністичного уряду Тіта в Югославії в травні 1945 р., великими правами користувалися большевицькі частини МВД (спадкоємці НКВД). Комуністи переслідували всіх хорватів націоналістів, а також усіх тих, які підтримували уряд Хорватії чи співпрацювали з ним. Зокрема суворі переслідування почалися проти українських націоналістів, про що подбали большевицькі агенти НКВД, від яких тоді аж кишіло в рядах югославської комуністичної служби безпеки. Тоді то впав жертвою Василь Войтанівський, якого вони схопили і розстріляли в другій половині травня 1945 р., а дещо пізніше і його дружину Владіміру, не зважаючи на те, що вона була

хорватка. Така сама доля стрінула його сина Володимира. Так загинула родина патріотів Василя Войтанівського, яка вірно служила українській справі поза межами України.^{155/}

Крім В. Войтанівського загинули з рук югославських комуністів ще й інші члени ОУН, як **Іван Яцуль, Василь Барецький, Роман Стадник, Гриць Гарбачевський, (?) Ванчик,**^{156/} зв'язковий ОУН(р) **Роман Мирович** та інші.

У Литві загинув представник ОУН, **Осип Рев'юк**, псевдо **Бартович**, сотник УГА, який у 1922 р. був окружним комендантом УВО в Коломиї. В 1924 р. коротко був референтом розвідки в Крайовій Команді, а потім аж до 1926 р., резидентом УВО у Кракові. Після того він переїхав до Литви, де був представником спершу УВО а потім ОУН, і виступав під прізвищем Йонас Бартовіціус. Перед наступом советської армії 1944 р. вибирався на Захід, але в дорозі пропав без вісти.

В Манджурії з большевицьких рук загинув **О. Хмельовський**, якого Провід Українських Націоналістів вислав був для контакту з українцями на Далекому Сході. В Білорусії з рук німців загинули **Василь Петричук** й **Іван Семака**, члени Буковинського куреня.^{157/} У Відні у нещасливому трамваєвому випадку загинув ідейний і працьовитий націоналіст **Володимир Кок**, який був організаційним референтом Лемківської області.^{158/}

У Франції з німецьких рук загинув **Михайло Мартинюк**, довголітній член Українського Народнього Союзу у Франції на передмісті Парижу Біянкурі. Для боротьби з німцями він вступив як бойовик у французький підпільний рух і виконав низку сміливих атентатів на німецьких старшин у Парижі, брав участь в очайдушних нападах на німецькі транспорти, склади зброї та амуніції і т.п. В пютому 1944 р. його німці схопили й поставили на суд разом з 25 товаришами, засудили на кару смерті й розстріляли в форті Монт-Валерієн під Парижем.^{159/}

НЕХАЙ ЇМ ВІЧНА БУДЕ СЛАВА ...

Г. Полікарпенко, у згадуваній уже праці твердить, що втрати ОУН за панування німецького імперіялізму в Україні в роках 1941-1944 становлять 4.756 членів, у тому числі 197 членів вищого керівного складу, починаючи від членів повітових керівників. Поміж тими 197 членами було п'ять членів проводу ОУН іменованих на свої пости ще 1-им головою ПУН полк. Євгеном Коновальцем (Ярослав Барановський, Омелян Сенік-Грибівський, Олег Кандиба-Ольжич, полк. Роман Сушко й Микола Сціборський) та шість крайових провідників поодиноких земель (Мирослав Тураш, Іван Мицик і Мирослав Йойко-Коломієць — Зах. Україна, Віктор Кулішер — Буковина, Зенон Домазар-Дубовий — ЦУЗ, Аркадій — ОСУЗ. Члени ОУН за своїм походженням були з Буковини, Волині, Галичини, Карпатської України, Кубані, Наддніпрянщини й Холмщини. Більше половини тих жертв творять українці з Центральних земель України.^{160/}

Дев'яност п'ять відсотків усіх тих членів загинуло на території Райхскомісаріату України. З усіх міст України найбільше членів віддало своє життя в Києві, що від 1941 до 1943 р. був головним центром скупчення сил і серцем Організації. Там загинуло 621 членів ОУН родом з усіх земель України^{161/}, бо хоча німецьким адміністративним центром було місто Рівне на Волині, Київ залишався неперевершеним культурним, науковим і релігійним центром.

В 1941-1942 роках найбільше членів загинуло в німецьких тюрмах на центральних землях, розстріляні, заґазовані чи закатовані. Від 1943 р. число втрат складалося в основному з убитих у різних партизанських акціях на Волині й Поліссі. За неповними даними, втрати ОУН, згідно з Полікарпенком, у 1946 р. становили 132 члени, з них більшість загинула в концентраційних таборах в Україні, а зокрема у славнозвісних "Марієвських дачах".^{162/}

Підкреслюємо за Полікарпенком, що ці числа відносяться тільки до жертв німецького терору матірньої ОУН. Скільки членів загинуло в большевицьких, румунських чи інших тюрмах — ще й досі не досліджено. А їх слід би додати до загального числа жертв ОУН, бо вже навіть ті, про котрих була згадка у цій розвідці, а вона далеко ще не повна, вказують, що їх було не менше 5.000.

Тут же знову ж таки необхідно підкреслити, що повище наведені цифри не охоплюють всіх жертв не менш відданих і патріотичних синів України з рядів ОУН(р), яка понесла не менші жертви від ОУН під проводом полк. А. Мельника. ОУН(р) під проводом С. Бандери “дала поважний вклад у розбудову південної Київщини, Кривого Рогу, Миколаєва та інших міст України. За ту ж працю в тюрмах Житомира, Полтави, Києва, Кременчука, Умані, Вінниці ... гинули члени колись єдиної ОУН, що її трагічна доля поділила”.¹⁶³ Тут не місце входити в причини розколу ОУН, поза ствердженням, що він відбувся дуже шкідливо на діяльності Організації Українських Націоналістів в обох її фракціях. Комусь залежало на тому, щоб єдину й потужну Організацію Українських Націоналістів ослабити, якщо вже не цілком зліквідувати. Не зважаючи на це, в часі німецько-советської війни ОУН була єдиною українською революційною силою, що діяла, що не зложила зброї перед окупантами й не чекала, що буде завтра, чи хто виграє, але хотіла бути ковалем власної долі, долі України. ОУН діяла на всіх ділянках суспільно-громадського й політичного життя українського народу й тому понесла великі жертви у нерівній боротьбі з наїзниками на українські землі, з поневолювачами українського народу.

На закінчення треба підкреслити, що від початку 1943 р. число людських втрат складається головню, але не виключно, з тих, що загинули в партизанських бойових акціях на Волині й Поліссі. Скільки їх загинуло в рядах УПА в боротьбі з обома окупантами

по цілій Україні, по різних концентраційних таборах Німеччини, а зокрема по війні на Холмщині, Засянні й на Лемківщині, як також у Югославії, а особливо в советських ґулаґах. того ми не знаємо, й уже мабуть не вдасться дослідити. Але з чистим сумлінням можна ствердити, що члени ОУН, борючись за права свого народу, "всі вони чесно і по геройськи виконали свій обов'язок супроти ОУН та України. Всі вони, від першого до останнього, лягли головами на широких шляхах України від Сяну до Кубані",^{164/} за що їм належить признання і вдячність від наступних поколінь. Своєю боротьбою і самопожертвою вони доказали, що український нарід активно боровся за свої права, намагаючись використати воєнну ситуацію, щоб визволитися з-під московсько-більшевицького панування. Він попав знову в неволю, але не з власної вини, бо він був тимчасово переможений у завзятій, важкій і нерівній боротьбі, яка ще не закінчена.

ПРИМІТКИ

- 1/ Знаменитий опис поведінки німців у Галичині, а зокрема у Станіславівщині, дав Онуфрій Петришин у своїй розвідці друковані й на сторінках *Нового Шляху*, ч. 24, 15 червня, ч. 34, 24 серпня, і ч. 35, 31 серпня 1985 р., під заголовком: "Кати Станіславівщини".
- 2/ Дмитро Андрієвський. "Під знаком Саскенгавзену" — *Непогаслий огонь віри*, збірник на пошану Андрія Мельника, голови Проводу Українських Націоналістів. Редактор Зиновій Книш. — (Париж: Націоналістичне В-во в Європі, 1974), стор. 247.
- 3/ *Непогаслий огонь віри*, стор. 247-248.
- 4/ R. Ilnytzkj. *Deutschland und die Ukraine*, том 2, стор. 187-188.
- 5/ Роман Малащук, цит. праця, стор.
- 6/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 319.
- 7/ Там же, стор. 323.
- 8/ М. Г. Марунчак. *Система німецьких концтаборів і політика винищування в Україні* (Вінніпер: Загальна Бібліотека "УКТ", 1963), стор. 64.
- 9/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 323.
- 10/ Є. Онацький. "У вавилонському полоні" — *На зов Києва*, стор. 355.
- 11/ *Непогасний огонь віри*, стор. 253.
- 12/ К. Паньківський. *Роки німецької окупації*. (Нью-Йорк — Торонто: Життя і Мислі, 1965) стор. 383.
- 13/ М. С. Чарториський, *Від Сяну по Крим*, стор. 45.
- 14/ *Березанська земля*; історично-мемуарний збірник. Володимир Бемко та ін. Український архів — Наукове Т-во ім. Шевченка, том 19. (Нью-Йорк: наклад. і коштом Комітету "В-ва Березани", 1970), стор. 311.
- 15/ Ярослав Стецько. *30 червня 1941*, стор. 183.
- 16/ Л. Гірняк, названа праця, стор. 327.
- 17/ Б. Казанівський. *Шляхом Легенди; спомини*, стор. 282
- 18/ Там же, стор. 283.
- 19/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 429.
- 20/ Василь Яшан. *Страдницькими стежками покутської молоді* — Самостійна Україна, ч. 7-8 (311-312), стор. 27-28
- 21/ Там же, стор. 30.
- 22/ Там же
- 23/ М. Г. Марунчак, *Система німецьких концтаборів ...*, стор. 64.

- 24/ Там же, стор.
- 25/ Л. Гірняк, названа праця, стор. 229-231.
- 26/ Зиновій Книш. "На зов батьківської землі" — *Самостійна Україна*, ч. 4(124), квітень 1959, стор. 17.
- 27/ *Дрогобиччина*, том 3, стор. 96.
- 28/ *Непогаслий огонь віри*, стор. 246.
- 29/ Володимир Кубійович. *мені 70*. (Париж-Мюнхен. б.н., 1970), стор. 58.
- 30/ *Дрогобиччина*, том 3, стор. 113.
- 31/ *Дрогобиччина*, том 3, стор. 115.
- 32/ Дмитро Штогрин. "Звиняч" — *Чортківська округа*, стор. 188.
- 33/ Інтерв'ю з Я. С., 4 квітня 1990.
- 34/ Л. Шанковський. *Похідні групи*, стор. 160, 163.
- 35/ Л. Шанковський, названа праця, стор. 163.
- 36/ Зиновій Книш. *З таємних документів польської окупації Західньої України*. (Торонто: Срібна Сурма, 1983, стор. 253, 256-57.
- 37/ *Голос з підпілля*, стор. 13.
- 38/ *Надбужанщина*, стор. 110-111.
- 39/ К. Паньківський. *Роки німецької окупації*, стор. 31.
- 40/ *Надбужанщина*, стор. 116.
- 41/ П. Добрівлянський, *Україна в Другій Світовій війні*, стор. 71.
- 42/ Степан Гуляк. "Хор. Андрій Левчук — Олекса Бабій" — *Вісті Братства кол. Вояків 1. УД УНА*, ч. 10-11 (24-25) жовтень-листопад 1952, стор. 2.
- 42_а/ Ярослав Гайвас, *Коли кінчалася епоха* (На чужині, 1964), стор. 8.
- 42_б/ Там же, стор. 115
- 43/ С. Гуляк, цит. праця, там же, стор. 2.
- 44/ Степан Шуган. *Поздорови всіх моїх друзів*. Календар-Альманах Нового Шляху на 1987 рік, стор. 142.
- 44_а/ Зиновій Книш. *Смерть Станислава Собінського на тлі шкільного народовбивства в Західній Україні*. (Торонто: Срібна Сурма, 1982, стор. 576.
- 45/ *Шляхами золотого Поділля*, том 2, стор. 138.
- 45_а/ К. Радзевич. "Перша Київська Похідня група" — *На зов Києва*, стор. 97.
- 46/ Кость Гірняк, *Український Легіон Самооборони; причинки до історії* (Торонто: накладом Старшин і Вояків Легіону, 1977) стор. 53.

- 47/ Вольф Дітріх Гайке, *Українська Дивізія "Галичина"* (Торонто-Париж: накл. Братства кол. Вояків 1. Укр. Дивізії УНА, 1970), стор. 166.
- 48/ *Літопис УПА*, том. 12, стор. 272.
- 49/ Кость Гірняк, *Український Легіон Самооборони*, стор. 21.
- 50/ М. Скорупський, *Туди, де бій за волю*, стор. 211, 246.
- 51/ Федір Цимбалюк, інтерв'ю 20 листопада 1990.
- 52/ Петро Мірчук, *Українська Повстанська Армія, 1942-1952*. (Мюнхен, Друкарня Ціцero, 1953), стор. 33.
- 53/ Див. Роман Ільницький, *"Політично мінітарні рішення українського підпілля на переломі 1943-1944 рр."* — *Український Самостійник*, ч. 9 (539) вересень 1969, 28-29.
- 54/ Максим Скорупський, *Туди, де бій за волю*, стор. 94.
- 55/ З. Книш. *Б'є дванадцята*, стор. 78-79.
- 56/ М. Скорупський, цит. праця, стор. 277.
- 57/ М. Скорупський, *Туди, де бій за волю*, стор. 136.
- 58/ Тамара Баранівська, "Пам'яті Антона Серженюка-Баранівського" — *На зов Києва*, стор. 288.
- 59/ М. Скорупський, *Туди, де бій за волю*, стор. 189.
- 60/ Тарас Бульба Боровець, *Армія без держави; слава і стратегія українського повстанського руху; 3 спогади*. (Вінніпег: накл. Т-ва Волинь", 1981), стор. 268.
- 61/ *Літопис УПА*, том 1, стор. 24.
- 62/ Ф. Цимбалюк, інтерв'ю.
- 63/ К. Гірняк, *Український Легіон Самооборони*, стор. 28-29.
- 64/ *Літопис УПА*, том 2, стор. 44.
- 65/ *Календарець українського революціонера на 1951 рік*. (Мюнхен: накл. в-ва Український Самостійник, 1951), стор. 39.
- 66/ *Літопис УПА*, том 11, стор. 19.
- 67/ К. Гірняк, *Укр. Легіон Самооборони*, стор. 39.
- 68/ Там же.
- 69/ *Яворівська земля*, стор. 368.
- 70/ Остап Тарнавський, "Юрій Липа — поет національної думки" — *Свобода*, ч. 131, 12 липня 1985.
- 71/ *Літопис УПА*, том 9, стор. 170.
- 72/ *Літопис УПА*, том 5, стор. 117.
- 73/ *Календарець українського революціонера 1951 рік*, стор. 39.
- 74/ Кость Гіммельрайх. *Спогади командира відділу особливого призначення "УПА-Схід"*. (Торонто: В-во Літопис УПА, 1987), (Літопис Української Повстанської Армії, том 15), стор. 241-242.

^{75/} Там же, стор. 176.

^{76/} *Календарець українського революціонера* на 1951 рік, стор. 39; Самостійність, орган Української Головної Визвольної Ради (УГВР) ч. 1, 1946, подає дату смерті 21 грудня 1944 р.; натомість *Літопис УПА*, том. 8, стор. 59, а також стор. 203, твердить, що Позичанюк загинув у лютому 1945 року.

^{77/} М. С. Чарториський, *Від Сяну по Крим*, стор. 239-240.

^{78/} М. Михалевич. "Сорок років тому" — *На зов Києва*, стор. 210.

^{79/} П. Т. Байбак. "Смолоскип ОУН на Слобожанщині" — *На зов Києва*, стор. 271.

^{80/} Там же.

^{81/} *Літопис УПА*, том. 16, стор. 162-163.

^{82/} *Літопис УПА*, том 14, стор. 62.

^{83/} *Літопис УПА*, том 16: Підпільні журнали Закерзонської України/ редактор Петро Й. Потічний (Торонто, 1987), стор. 181; Про цю саму людину Микола С. Чарториський, автор споминів "Від Сяну по Крим", у своїй нетерпимості до членів ОУН під проводом полк. А. Мельника, до якої належав Б. Онуфрик-Коник, називає його *авантюристом* і *вбивником* і подає ось таку інформацію: "Сам Коник-Онуфрик, як дехто говорив, в краю, по приході большевиків пішов служити до НКВД-НКГБ. Він мав би загинути разом з кількома енкаведистами з рук бійців Української Повстанської Армії... Про інші подвиги цього *типа* (підкреслення моє — В. В.) не буду згадувати, щоб не дразнити людських умів." (Див. стор. 82).

^{84/} Л. Гірняк, названа праця, стор. 300.

^{85/} Л. Шанковський. *Похідні групи*, стор. 11.

^{86/} Л. Гірняк, названа праця, стор. 332-335.

^{87/} *Збаражчина*; збірник статей, матеріалів і споминів. Редактор Володимир Жила. (Нью-Йорк-Торонто: видано коштом Об'єднання Збаражчан Канади, Торонто, 1980), стор. 693.

^{88/} *Альманах Станиславівської землі*, стор. 307-308.

^{89/} *Літопис УПА*, том 2: Чорний Ліс, книга 1, 1947-1948. (Відпов. редактор Євген Штендера). (Торонто: В-во "Літопис УПА", 1978), стор. 113.

^{90/} П. Мірчук, названа праця, стор. 261.

^{91/} Там же, стор. 114.

^{92/} Там же, стор. 258-259.

- 93/ *Літопис Української Повстанської Армії*, том 3, стор. 114-115.
- 94/ П. Мірчук, названа праця, стор. 258.
- 95/ Там же, стор. 142.
- 96/ *Літопис УПА*, том 3: Чорний ліс, стор. 151.
- 97/ *Самостійність*, ч. 1, 1949, стор. 11.
- 97_а/ *Літопис УПА*, том 9, стор. 382.
- 98/ П. Мірчук, названа праця, стор. 258-259.
- 99/ Л. Гірняк, названа праця, стор. 254.
- 100/ Bohus Chnoupek. Banderovci. (Bratislava: Smena, v-vo SUV SZM, 1989), стор. 40-41.
- 101/ *Літопис УПА*, том 14, стор. 14.
- 102/ Л. Гірняк. *На стезжках історичних подій*, стор. 254-255.
- 103/ Там же, стор. 534-535; Разом з Щегельським втікали Богдан Кашубинський — псевдо Нестор, Михайло Сихліцький — псевдо Галайда, Теодор Бойко — псевдо Юра і Володимир Духник — псевдо Шулік.
- 104/ Там же, стор. 554.
- 105/ Droga do piąąd, стор. 144.
- 106/ Осип Дяків-Горновий. *Ідея і чин; повна збірка творів*. (Нью-Йорк-Торонто: Т-во кол. Вояків УПА, 1968), стор. 5-6.
- 107/ Мирослав Кальба. *"Нахтіраль" (Курінь ДУН) у світлі фактів і документів*. (Денвер: Украпресс, 1984), стор. 32-38
- 108/ О. Жданович. "Між юнацьким горінням і холодним досвідом" — *Непогасний огонь віри*, стор. 489.
- 109/ ОУН у світлі настанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів боротьби 1929-1955 рр., збірка документів. (б.м. Вид. ЗЖ ОУН, 1955) (Бібліотека Українського підпільника, ч. 1) стор. 233-235.
- 110/ *ОУН у світлі настанов Великих Зборів*, стор. 233.
- 111/ Дм. Андрієвський. "Навколо спірних дат ювілею УПА" — *Українське Слово*, ч. 1077, 1 липня 1962.
- 111_а/ Там же.
- 112/ М. Климишин. *В поході до волі*, стор. 352. Тут же ж він також твердить, що Яценюка застрілили німці, але не подає ані дати ані місця рострілу.
- 113/ Там же, стор. 269.
- 114/ М. Скорупський. *Туди, де бій за волю*. (Лондон-Париж: Фундація ім. О. Ольжича у Великій Британії, 1989) стор. 395.
- 115/ Там же, стор. 394.
- 116/ Там же, стор. 396.
- 117/ Там же, стор. 276.

- 118/ З. Книш. *У сутінках зради (убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського)* (Торонто: Срібна Сурма, 1975) стор. 630.
- 119/ П. Пісоцький, записки-лист до автора з дня 19 листопада 1990.
- 120/ Там же.
- 121/ Там же.
- 122/ П. Пісоцький, там же.
- 123/ Цимбалюк, там же.
- 124/ Василь Яшан. *Під брунатним чоботом; німецька окупація Станиславівщини в Другій Світовій війні.* (Торонто: б.н., 1989), стор. 93-94.
- 125/ З. Книш. *Б'є дванадцята*, стор. 88.
- 126/ Денис Волинець. Інтерв'ю, 7 листопада 1990.
- 127/ Кость Паньківський. *Роки німецької окупації*, Ньюарк: Життя і Мислі, 1965, стор. 279.
- 128/ З листа С.К.
- 129/ В. Яшан. *Під брунатним чоботом.* (Торонто: б.н., 1989), стор. 119, 253; цікаво, що в обох томах *Літопису УПА п.н. Чорний Ліс* (т. 3 і 4) про цей напад на містечко Богородчани, а зокрема про вбивство двох поліцистів, українських патріотів, немає взагалі згадки. Виходить, що *Літопис УПА*, не є повною колекцією документів, а тільки селективною.
- 130/ В. Яшан. *Під брунатним чоботом*, стор. 120.
- 131/ Полікарпенко, названа праця, стор. 128.
- 132/ М. Капустянський. "Отомани і генерал-хорунжі Василь і Юрко Тютюнники" — *Розбудова Держави*, ч. 22, 1958, стор. 6.
- 133/ Л. Гірняк у своїй праці *На стезжках історичних подій*, стор. 254, згадуючи про смерть полк. Р. Сушка, дав таку замітку: "Вбивства dokonala польська бoївка АК, про що є згадка у спогадах про дії польського підпілля у Львові". На жаль, він не подав докладного джерела тієї згадки. — В.В. Інші інформації вказують, що його знищило СБ ОУН(р).
- 134/ М. Скорупський, цит. праця, стор. 177.
- 135/ М. Скорупський. *Туди, де бій за волю*, стор. 246.
- 136/ Там же.
- 137/ Ф. Цимбалюк, записник.
- 138/ Там же, стор. 393.
- 139/ Записки Петра Пісоцького, Торонто, Онтаріо.
- 140/ Там же.

- ¹⁴¹/ Данило Шумук. *За східнім обрієм; спомини* (Париж: Укр. В-во "Смолоскип", 1974), стор. 194.
- ¹⁴²/ Там же, стор. 194-195.
- ¹⁴³/ М. Скорупський. *Туди, де бій за волю*, стор. 167.
- ¹⁴⁴/ М. Г. Марунчак, цит. праця, стор. 52-53.
- ¹⁴⁵/ Там же.
- ¹⁴⁶/ М. С. Чарториський. *Від Сяну по Крим*, стор. 35-36.
- ¹⁴⁷/ Я. Стецько. *30 червня 1941*, стор. 320.
- ¹⁴⁸/ Там же, стор. 323.
- ¹⁴⁹/ В. Державин. *Олег Кандиба-Ольжич як поета і наковий діяч* — Самостійна Україна, ч. 6-7, червень-липень 1950, стор. 4.
- ¹⁵⁰/ Л. Гірняк, названа праця, стор. 33.
- ¹⁵¹/ Роман Малащук. *З книги мого життя; спомини*, том 1. (Торонто: В-во "Гомін України", 1987), стор. 266-268.
- ¹⁵²/ Л. Гірняк. *На стовжках історичних подій*", стор. 254.
- ¹⁵³/ В. Гординський. "Отець Олександр Власов — перша українська жертва Хорватії" — *Українське Слово* (Париж), ч. 2359, 8 лютого 1987.
- ¹⁵⁴/ Євген Мацях. "Українці в Хорватії" — *Організація Українських Націоналістів, 1929-1954*, стор. 402
- ¹⁵⁵/ Інтерв'ю автора з Н. Н. в Загребі, в червні 1988 р.
- ¹⁵⁶/ Євген Мацях. "Українці в Хорватії" — *Організація Українських Націоналістів 1929-1954*, стор. 403.
- ¹⁵⁷/ В. Мартинець; названа праця, стор. 7-8.
- ¹⁵⁸/ З. Книш. *Б'є дванадцята*, стор. 51.
- ¹⁵⁹/ Роман Немир. "Українці Франції в боротьбі з німцями" — *За Самостійність*, ч. 1-2 (листопад-грудень 1947), стор. 6.
- ¹⁶⁰/ Г. Полікарпенко, названа праця, стор. 144-145.
- ¹⁶¹/ Г. Полікарпенко, *Організація Українських Націоналістів*, стор. 145.
- ¹⁶²/ Там же, стор. 146.
- ¹⁶³/ Яків Шумелда. "Похід ОУН на Схід" — *Організація Українських Націоналістів 1929-1954*, стор. 275.
- ¹⁶⁴/ З. Книш. *Б'є дванадцята*, стор. 163.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Андрієвський Дмитро, "Під знаком Саскенгавзену" — *Непогасний огонь віри, збірник на пошану полковника Андрія Мельника*, стор. 242-252.
- Байбак Петро. "Смопоскип ОУН на Слобожанщині" — *На зов Києва; український націоналізм у Другій Світовій війні*. Торонто: Вид-во Новий Шлях, 1985, стор. 264, 276.
- Бандера Степан. "В десяту річницю створення революційного проводу ОУН" — *Сурма*, ч. 18-19, лютий-березень, 1950.
- Баранівська Тамара. "Пам'яті Антона Серженюка-Баранівського" — *На зов Києва*, стор. 286-288.
- Бемко Володимир. "Бережани-Бережанщина" — *Бережанська земля; історично-мемуарний збірник* / Володимир Бемко та ін. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Нью-Йорк: Накл. і коштом Комітету вид-ва "Бережани", 1970, стор. 7-177.
- Бережанська земля; історично-мемуарний збірник* / Володимир Бемко та ін. Український архів — Наукове Товариство ім. Шевченка, том. 19. Нью-Йорк: Накл. і коштом Комітету вид-ва "Бережани", 1970.
- Бойківщина; монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії й побуту* / редактор Мирон Утриско. Український архів — Наукове Товариство ім. Шевченка, том 34. Філядельфія: Гол. управа Товариства "Бойківщина", 1980.
- Бульба-Боровець Тарас. *Армія без держави; слава і стратегія українського повстанського руху; спогади*. Вінніпег: Накл. Т-ва "Волинь", 1981.
- Бучач і Бучаччина, історично-мемуарний збірник* / Михайло Островерха, головний редактор. — Український архів — Наукове Товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк: Видвничий Комітет Бучачан, 1972.
- Верига Василь. "Буковинський курінь 1941" — *На зов Києва, збірник* стор. 109-118.
- Там, де Дністер круто в'ється; історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі Учительської Семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899-1939. [Видання] — Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка; ч. 14. Торонто: Срібна Сурма, 1974.
- Ворох Степан. "Гімназія "Рідної Школи" ім. М. Шашкевича в рр. 1935-1939 та її трансформації в часах Другої Світової Війни (1939-44)" — *Історично-мемуарний збірник Чортківської округи*, стор. 109-119.
- Гайвас Ярослав. *Коли кінчалася епоха. На чужині*: Накл. Українсько-Американської Видавничої Спілки в Чикаго, 1964.
- Гіммельрайх Кость. *Спогади командира відділу особливого призначення "УПА-Схід"*. Торонто: Вид-во Літопис УПА, 1987. (Літопис Української Повстанської Армії, том. 15).

- Гартимів Михайло. "Землею українською" — *На зов Києва, збірник*, стор. 119-150.
- Гірняк Кость. *Український Легіон Самооборони; причинки до історії*. Торонто: Накл. Старшин і Вояків Легіону, 1977.
- Гірняк Любомир. *На стезьках історичних подій: Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали*. (Нью-Йорк: б.н., 1979).
- Гліб Степан. *Фрагменти життя і мук; спогад з часів німецької окупації України*. Лондон: Вид-во СУБ, 1955.
- Голос з підпілля; розповідь Кривоноса / списав Зиновій Книш*. Торонто: Срібна Сурма, 1965.
- Гординський В. "Отець Олександр Власов — перша українська жертва Хорватії" *Українське слово* (Париж), 8 лютого 1987.
- Городиський Зенон. "До історії питання Всеукраїнської Національної Ради" — *Свобода* (Джерзі Сіті, Н. Дж.) чч. 165-171, серпень-вересень 1984.
- "Різдво в Полтавській тюрмі" — *Свобода* (Джерзі Сіті), чч. 15-16, 1988.
- Гуляк Степан. "Хор. Андрій Левчук — Олекса Бабій" — *Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА*, р. 3, ч. 10-11, 1952, стор. 2.
- Данилюк Михайло. *Повстанський записник*. Нью-Йорк-Джерзі Сіті: Вид-во "Свобода", 1968.
- В. Державин, "Олег Кандиба-Ольжич як поет і науковий діяч" — *Самостійна Україна*, ч. 6-7, червень-липень 1950, стор. 4-7.
- Добрівлянський П. *Україна у Другій Світовій війні, у світлі фактів*. Філядельфія: Тов. Української Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського, 1963.
- Донцов Дмитро. *Поетка вознених меж — Олена Теліга*. Торонто: Видана коштом Олекси Тяжкого, 1953.
- Дрогобиччина, земля Івана Фрнка / редакційна колегія, Лука Луців голова*. Український архів — Наукове Товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк: Центральний Комітет Дрогобиччини, 1973.
- Жданович Олег. "На зов Києва" — *На зов Києва, збірник*, стор. 171-187.
- Жуковський Антін, "Поморяни й найближча околиця" — *Зборівщина: над берегами Сєрету, Стрипи й Золотої Липи; історично-мемуарний збірник / редколегія, Богдан Гошовський та ін.* Український архів — Наукове Товариство ім. Шевченка, том 38. Торонто: Видання Комітету Зборівщини, 1985.
- З таємних документів польської окупації Західної України / вступна стаття, переклад і пояснення Зиновія Книша*. Торонто: Срібна Сурма, 1983.
- Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року*. Нью-Йорк: Пролог, 1960.
- Illytzykj Roman. *Deutschland und die Ukraine, 1934-1945. Tatsachen*

- osteuropäischen Ostpolitik; ein Vorbericht. München: Osteuropa Institut, 1958. 2 томи.
- Іскра. "Дівчина революціонерка" — *За самостійність*, ч. 1-2 (13-14) січень-лютий 1948, стор. 31-32.
- Історично-мемуарний збірник Чортківської округи* / редколегія, Ольга Соневецька і ін. Український архів — Наукове Товариство ім. Шевченка, том. 26. Нью-Йорк: Діловий Комітет земляків Чортківської округи, 1974.
- Казанівський Богдан. *Шляхом Легенди, спомини*. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1975.
- Календарець українського революціонера на 1951 рік*. Передрук підпільного видання. Мюнхен: Український Самостійник, 1951.
- Кальба Мирослав. *"Нахтігаль (Курінь ДУН) у світлі фактів і документів"*. Видання Дружин Українських Націоналістів ДУН. Денвер, ЗСА: Укrapресс, 1984.
- Кислиця Дмитро. *Світ ясний, спогади; від р. Вовчі з Наддніпрянщини до р. св. Лаврентія на Оттавщині*. Оттава: Вид-во "Нові Дні", 1987.
- Климишин Микола. *У поході до волі*. Політична бібліотека Ліги Визволення України, ч. 28. (Торонто: Вид. Ліги Визволення України, 1975.
- Книш Зиновій. *Б'є дванадцять; спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р.* Торонто: Срібна Сурма, 1967
- *В сутінках зради; убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського*. Торонто, Срібна Сурма, 1975.
- *Розбрат, спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках*. Торонто: Срібна Сурма, 1960.
- Косак, Охримович, Тураш; *спогади*. Торонто: Ліга Визволення України, 1968.
- Літопис Волині; науково-популярний збірник волинезнавства*, ч. 1-6, Нью-Йорк-Вінніпег, 1953-1962.
- Літопис Української Повстанської Армії* / Відповідальний редактор Є. Штендера. Торонто: Вид-во Літопис УПА, 1976-1990, том 1-18.
- Малащук Роман. *3 книги мого життя; спомини*. Торонто: Вид-во "Гомін України", 1987-1988. 2 томи.
- Мартинець Володимир. *Українське підпілля, від УВО до ОУН: спогади й матеріали до передісторії українського організованого націоналізму*. Вінніпег: б.н., 1949.
- Марунчак Михайло. *Система німецьких концтаборів і політика винищення в Україні*. Вінніпег: Загальна Бібліотека УКТ, 1963
- Мацяк Євген. "Українці в Хорватії" — *Організація Українських Націоналістів*, 1929-1954, стор. 393-404.
- Миколайський О., "Незабутній пам'яті родині Рошинських" — *Літопис Волині*, ч. 6, 1962, стор. 42-44.
- М. Михалевич, "Сорок років тому" — *На зов Києва*, стор. 206-217.

- Мірчук Петро, *Українська Повстанська Армія, 1942-1952*. Мюнхен: Друкарня "Ціцера", 1953.
- Н.Н., "За Христа і Україну" — *Самостійна Україна*, ч. 11 і 12 (22 і 23), 1949, стор. 20-25 і 26-28.
- Небелюк Мирослав, *Під чужими прапорами*. Париж: Перша Укр. Друкарня, 1951.
- Непогасний огонь віри; збірник на пошану полковника Андрія Мельника, голови Проводу Українських Націоналістів / редактор Зиновій Книш*. Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974.
- Онацький Євген, "У вавилонському полоні" — *На зов Києва, збірник*, стор. 330-356.
- "О. Ольжич напередодні походу на схід 1941 р." — *Самостійна Україна*, ч. 5-6 (309-310), травень-червень, 1974, стор. 18-21.
- Організація Українських Націоналістів, 1929-1954: збірник статей у 25 ліття ОУН / зредагували, Кость Мельник та ін.* (Париж): Перша Укр. Друкарня у Франції, 1955.
- Острозький Р. "Спомин жакливого злочину" — *Шляхами золотого Поділля / редколегія, Роман Миколаєвич, голова. Український архів, Наукове Товариство ім. Шевченка том 35* Нью-Йорк: Регіональне Об'єднання Тернопільщина, Філадельфія, 1983, стор. 115-117.
- Паньківський Кость, *Роки німецької окупації*. Нью-Йорк-Торонто: Життя і Мислі, 1965.
- *Від держави до комітету*. Нью-Йорк: Життя і мислі, 1957.
- Петришин Онуфрій, "Кати Станиславівщини" — *Новий Шлях*, ч. 24, 15 червня 1985, і 24 і 31 серпня 1985.
- Полікарпенко Г. *Організація Українських Націоналістів під час Другої Світової війни*. 4-е доп. вид. за ред. Б. Михайлюка. (на чужині): б.н., 1951.
- Радзевич К. "Перша Київська похідна група" — *На зов Києва, збірник*, стор. 96-108.
- Розгін Євгенія. "Марія Недужа" — *На зов Києва, збірник*, стор. 280-285.
- Рудик Лідія. "Ганна Рошинська" — *Літопис Волині*, ч. 1, 1953, стор. 58-62.
- Самчук Улас. *На вороному коні, спомини і враження*. Вінніпег: Вид-во Волинь, 1975.
- Семененко Олександр. *Харків, Харків...* Мюнхен: Сучасність, 1976
- Скорупський Максим, *Туди, де бій за волю; збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського-Макса, курінного УПА*. Зібрала й упорядкувала колегія. Лондон-Париж: Фундація ім. Ольжича, 1989.
- Справорський Т. "Там, де гартувалася сталь" — *Організація Українських Націоналістів, 1929-1954*. Збірник, стор. 331-338.
- Стахів Володимир П. "Почалося в Ужгороді а закінчилося в Мармарському Сиготі" — *Вісті Братства кол. Вояків 1 УД*

- УНА, ч. 11-12 (49-50) листопад-грудень 1954, стор. 5-7, і ч. 1-2 (51—52) січень-лютий 1955, стор. 6-8.
- Стахів Євген, "Михайло Кривошапка" — *Український самостійник*, ч. 33 (291), 14 серпня 1955.
- ---- Українські дольмечери при німецькій армії на східному фронті" — *Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА*, ч. 6 (31-32), травень-червень 1953, стор. 11.
- Стерчо Петро, *Карпато-Українська держава; до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1918-1939 роках*. Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1965.
- Стецько Ярослав. *30 червня 1941; проголошення відновлення державності України*. Торонто: Накл. Ліги Визволення України, 1967.
- Тарнавський Остап. "Юрій Липа — поет національної думки" — *Свобода*, ч. 131, 12 липня 1985.
- Химинець Юліян, *Мої спостереження із Закарпаття*. Нью-Йорк: Накл. Карпатського Союзу, 1984.
- Chnoupek Bohus. *Banderovci*. Vyd. 1. Bratislava: Smena, 1989.
- Чарториський Микола. Від сяну по Крим; *спомини учасника похідної групи Північ*. Нью-Йорк: Говерля, 1951.
- Шанковський Лев. *Похідні групи; причинки до історії похідних груп ОУН на центральні і східні землі України в 1941-1942 рр.* Мюнхен: Український Самостійник, 1958.
- Штогрин Дмитро, "Звиняч" — *Історично-мемуарний збірник чортківської округи*, стор. 173-188.
- Шуган Степан, "Поздоровіть усіх моїх друзів" — *Календар-альманах Нового Шляху на 1987 рік*, стор. 129-143.
- Шумук Данило. *За східнім обрієм, спомини*. Париж: Укр. Вид-во Смолокип, 1974.
- Ярославський О. "Від Сяну по Дінець" — *Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА*, ч. 69-70, липень-серпень 1956, стор. 15-23.
- Яшан Василь. *Під брунатним чоботом, німецька окупація Станиславівщини в Другій Світовій війні 1941-1944*. Торонто: б.н., 1989.
- Василь Яшан. "Страдницькими стежками покутської молоді". — *Самостійна Україна*. ч. 7-8 (311-312), липень-серпень 1974, стор. 27-34.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Андрієвський Дмитро — 121, 162
Андріішин Роман — 178
Андрусечко Дмитро — 128
Андрусак Василь — 154-155, 169
Андрушків Микола — 27, 28
Антонишин, перекладчик — 86
Антонюк Володимир — 107
Антоняк Роман — 99
Арієць, псевдонім
 диви Бабій Олекса
Аркадій, псевдонім
 диви Домазар Зиновій
Арсенчук Іван — 137
Артем
 диви Дяків Осип
Аскольд, псевдо.
 диви Мицик Іван
Асмус, сотник УЛС — 145
Бабій Олекса (Олесь) — 87, 90,
 133-134, 142
Багазій Володимир — 81
Бакуменко, підпільник — 51, 92
Балацький Володимир — 36
Балаєв, енкаведист — 35
Балик Мирослав — 36
Бандера Василь — 119, 120, 178
Бандера Олександр — 178
Бандера Степан — 7, 15, 26, 46, 47,
 51, 57, 61, 118, 120, 121, 122,
 125, 137, 140, 153, 154, 155,
 160, 176, 183
Бандусяк Дмитро — 28
Баранецький Василь — 107
Баранівський Антон, проф. — 143
Барановський о. Володимир —
 165
Барановський Роман — 17
Барановський Ярослав — 17, 165,
 182
Бардахівський Роман — 104, 116,
 118
Барецький Василь — 181
Бартович, псевдонім
 диви Рев'юк Осип
Бахів Люба — 45
Бедрійчук Бронислав — 44
Бей, псевдонім
 диви Голяш Гриць
Безрідний, псевдонім
 диви Макар Василь
Бендера Харитон — 167
Березовський Василь Ґеник
 диви Ґеник-Березовський В.
Берут Болеслав — 158
Біда Роман — 73
Білас Василь — 26
Білас Володимир — 33
Білий, псевдонім
 диви Войтків Богдан,
 диви Онишкевич Мирослав
Білий Олесь, псевдонім
 диви Бабій Олекса
Білик Кость — 86
Білинчук Петро — 144
Бісунівна Маруся — 29
Блакитний, псевдонім
 диви Данилюк Михайло
Блистів Олександр — 28
Бобик Микола — 144
Богдан, псевдонім
 диви Онишкевич Мирослав
Богун, псевдонім — 82
Богуславський В. — 76
Бойдуник Осип — 70
Бойків Олекса — 121
Бойко Теодір — 189
Болецький Микола — 93
Бондаренко Петро — 81
Борис Люба, медсестра — 172
Борис Петро і родина — 172
Борковська Анна
 диви Чемеринська Анна
Борковський Федір — 91-92
Боровець Тарас
 диви Бульба-Боровець Т.
Борош Юрко — 30
Босюк Тиміш — 139
Боян, поручник УПА — 154
Браславський Євстахій — 137
Бражницький Євген — 44

- Брик Дмитро — 128
 Бродій Андрій — 74
 Бугай Микола — 44
 Бульба, псевдонім
 диви Голяш Гриць
 Бульба-Боровець Тарас — 118,
 139, 140, 141, 142, 143, 144,
 164, 165, 171
 Булька, псевдонім — 142
 Бурій Михайло — 91
 Бурлака, псевдонім
 диви Щигельський
 Володимир
 Валічак, псевдонім
 диви Мізерний Василь Мартин
 Валюх, больш. агент — 9
 Ванкевич Степан, студент — 100
 Ванчик, член ОУН — 181
 Василюк Микола — 110
 Василів Яким — 128
 Василь, псевдонім, член ОУН(р)
 диви Закоштуй, провідник
 Волині
 Вассиян Юліян — 10, 17
 Величковський Микола, проф. —
 70, 73, 127
 Вербицький Іван — 134-135
 Вережак Володимир — 86
 Вереш Василь — 92
 Вернигора, піпільник — 83
 Весоловський, дяк — 167
 Вехтер Отто, губернатор - 118
 Витвицький о. Павло — 124
 Витвицький Петро — 40
 Вихор, псевдонім
 диви Горобець Павло
 Вишитий, псевдонім
 диви Сидор Василь
 Вишня (псевдонім зв'язкового
 ОУН) — 100
 Вінтонів Олекса — 91
 Вірзінг, рестапівець — 177, 178
 Вірлик Н.
 диви Бурій Михайло
 Власенко, упр. самостійник — 99
 Власов о. Олександр — 178-179
 Власовський Іван, проф. — 101
 Войновський Петро — 83, 108
 Войтанівський Василь — 179-181
 Войтків Богдан — 129, 130
 Войтович Ю. — 107
 Волосевич Марія — 97
 Волошин о. Августин — 21, 74
 Волошин-Горбенко, Ростислав
 — 147
 Вонсуль Марія — 124
 Ворон, псевдонім
 диви Кивелюк Роман
 Вусатий, псевдонім
 диви Серчишин Іван
 В'юн Галина — 91, 114
 Гаврилук Іван — 37
 Гаврилук Микола — 147
 Гаврисин Володимир — 36
 Гадада Василь — 99
 Гаджа Орест — 109
 Газуда Ілько - 30
 Гайвас Теодосія — 121
 Гайвас Ярослав — 7, 67, 121
 Галайда, псевдонім
 диви Сихліцький Михайло
 Галема Теодор, студент — 178
 Гарейчук К., студент — 106
 Гарячий, розвідчик ОУН — 142
 Гарячий Павло, інж. — 96-97
 Гасин Гриць — 27
 Гасин Олекса — 120, 155-156
 Герасименко Полікарп — 19
 Герчанівський Дмитро — 34
 Гетьманченко Василь — 49
 Гетьманчук Тося — 97
 Гинилевич Степан — 26-27
 Гіммельрайх Кость — 160
 Гірняк Любомир — 14, 190
 Гітлер Адольф — 31, 47, 48, 59, 60,
 108, 120, 127
 Гліб, псевдонім
 диви Антоняк Роман
 Гнідевич Леся
 диви Никарович Леся
 Голик Роман, поліцист — 169
 Голуб, псевдонім
 диви Федак Володимир
 Голувко Тадеуш — 27, 39

- Голь Григорій — 93
 Гончарук О.
 диви Дяків Осип
 Горбаль Микола — 16
 Горбенко Ростислав Волошин
 диви Волошин-Горбенко Р.
 Горбань Микола — 88
 Горновий Осип, псевдонім
 диви Дяків Осип
 Горобець Павло — 137
 Городиський Зенон — 4, 92,
 112-113
 Граб, псевдонім
 диви Собко Василь
 Грабовський Мир.
 диви Тураш Мирослав
 Грегот, псевдонім
 диви Андрусак Василь
 Грибівський Омелян Сенік
 диви Сенік-Грибівський О.
 Григорович Дмитро — 124
 Гриневич Михайло — 36
 Грицай Дмитро — 153, 154
 Гриців Теодор — 85, 90
 Грім, псевдонім
 диви Осташек-Грім
 Гузар-Колодзінський М.
 диви Колодзінський-Гузар М.
 Гузар Ольга (Павлюк) — 78, 109
 Гузар-Чемеринська Дарія
 диви Чемеринська Дарія
 Гуня, сотник
 диви Семенюк Антін
 Гупало Кость, проф. — 76, 78, 79
 Гуртак, псевдонім
 диви Попадюк Володимир
 Габода Михайло — 28, 29
 Габрусевич Іван — 46, 120, 176
 Галанін, заст. садника м.
 Полтави — 91
 Горбачевський Гриць — 181
 Генік-Березовський Василь —
 33
 Голяш Гриць — 136
 Гордон Р.
 диви Біда Роман
 Гояшок Ліда — 124
 Гренджа-Донський Василь — 79
 Грищук Гриць — 144
 Гуляк Володимир — 37
 Гуляк Теодосія — 145
 Гуляк Юліян — 145
 Данилевич Роман — 43
 Данилишин Дмитро — 26
 Данилко Анна — 172
 Данилюк Михайло — 142
 Данчук Іван — 44
 Даргель Павль — 102
 Дараган, командир відділу УПА
 — 169
 Дарійчук І. — 83
 Дейнега, больш. агент — 83, 92
 Демидюк Семен — 83
 Демо-Довгопільський Анатоль —
 103
 Державин Володимир — 77, 177
 Держко Степан — 89-90
 Децик Омелян — 125-126
 Дигас, член ексек. ОУН у Полтаві
 — 92
 Дичок Василь — 43
 Діброва (псевдонім)
 диви Домазар Зиновій
 Дідів Юрій — 82
 Длябога Павло — 86
 Дмитерко Юліян — 130-131
 Дмитришин Михайло — 128
 Добрянський Микола — 41
 Довбешка-Коробка
 диви Перегійняк Гриць
 Довбуш, псевдонім — 107-108
 Довгопільський Анатоль Демо
 диви Демо-Довгопільський
 Анатоль
 Допинський Роман — 26
 Долинський Степан — 34
 Домазар Зиновій — 105, 182
 Доманицький, о. Микола — 178
 Дон, псевдонім
 диви Дараган, к-р відділу
 УПА
 Донцов Дмитро — 17, 77
 Дубик С.
 диви Гиничевич Степан

- Дубина Іван, проф. — 70
 Дубоцький Володимир — 166
 Духник Володимир — 189
 Дяків Леонтій — 178
 Дяків Осип — 158-159
 Єндик Ростислав — 68, 69
 Еней, псевдонім
 диви Олі́ник Петро, к-р УПА
 Жагілевич Йосиф — 96
 Жданович Олег
 диви Штуль Олег
 Жибчин Ярослав — 124
 Житомирський Микола
 диви Сціборський Микола
 Жуковський Антін — 43
 Журба, к-р відділу ОУН — 139,
 142
 Завадович Микола — 128
 Закоштуй, провідник ОУН(р)
 Волині — 52
 Захаренко Кость — 83
 Захвалінський Р. — 74
 Звізда Дмитро — 109
 Зеленьчук В'ячеслав — 165
 Зентичка Григорій — 128
 Зибачинський Орест — 109
 Знаменита Магда — 36
 Зуб Дмитро — 88, 114
 Зубик Микола — 128
 Зубрицький Михайло — 43
 Івахів Юрій — 141
 Ігнатко Юрій — 76
 Ільницький Роман — 119, 120, 121,
 176
 Ірій, директор театру в
 Маріюполі — 90
 Ірлявський Іван
 диви Рошко Іван
 Іртен Джон
 диви Габрусевич Іван
 Іскра, к-р боївки УПА — 174
 Йойко Мирослав — 168, 182
 Камінь, псевдонім
 диви Яськевич Леонід
 Кандиба Олександр
 диви Олесь О.
 Кандиба Ольжич Олег — 15, 16,
 50, 64, 65, 68, 69, 77, 79, 80,
 129, 177, 182
 Канцлер, псевдонім
 диви Сенік-Грибівський О.
 Капустянський Микола, ген. —
 51, 148, 162
 Карасевич Федір — 136, 138
 Карачевський Осип — 178
 Кармелюк, псевдонім
 диви Гаджа Орест
 Касперський, заступник Богуна
 — 82
 Качинський Сергій — 140
 Качур Андрій — 36
 Кашубинський Богдан — 189
 Кедюлич Іван — 29, 147-148, 160
 Кедюлич Панас — 28
 Керський, член ОУН — 82
 Кибіч Архип — 82
 Кивелюк Роман — 135-136
 Кирик Григорій — 40
 Кирик Іван — 93
 Кислиця Дмитро — 78
 Кіндзьорський Мирослав — 110
 Кіндрат, псевдонім
 диви Сушко Роман, полк.
 Клим Іван — 107, 129
 Клим Михайло — 107
 Клим Савур — псевдонім
 диви Клячківський Роман
 Клим Федір — 107, 129
 Клименко, урядник у Полтаві
 — 92
 Климишин Микола — 63, 163
 Климів Іван — 60, 122-123, 131
 Климко, д-р права — 178
 Климпуш Дмитро — 22
 Клячківський Роман — 140,
 152-153, 171
 Кметик Антоніна — 168
 Книш Зиновій — 8, 19, 50, 52
 Кобзар, псевдонім
 диви Прокопчук Пилип
 Кобзар Іванка — 38
 Кобрин Василь — 76, 80
 Коваль, псевдонім

- диви Карасевич Федір
 Коваль Василь
 диви Кук Василь, заст.
 командира УПА
 Коваль Микола, студент — 106,
 178
 Ковальчук Володимир — 36
 Кок Володимир — 181
 Колодзінський-Гузар Михайло —
 22, 23-25, 26, 160
 Коломиєць, псевдонім
 диви Йойко Мирослав
 Коник Богдан
 диви Онуфрик Богдан
 Коновалець Євген, полк. — 9, 16,
 24, 34, 46, 67, 91, 182
 Кононенко Микола — 16, 88
 Кононенко Христя — 100
 Копач Степан — 128
 Корбан Степан — 178
 Козак, псевдонім
 диви Тимошук Олекса
 Кариндович Данило — 171
 Кариндович Олександр — 171
 Ковпак Сидор — 174
 Король Микола — 144
 Косар, псевдонім
 диви Маївський Дмитро
 Косій Василь
 диви Генник-Березовський В.
 Косак Зенон — 23, 25-26
 Косак Олекса — 124
 Костюк Корнель — 82
 Костюк Леонід — 99
 Кох Еріх — 102
 Коханьчук Володимир - 105
 Коцур, член ОУН — 82
 Конут, купець — 40
 Кошик Богдан — 52, 80
 Коштулинець Михайло — 28
 Кравець Іван — 126
 Кравс Микола — 72
 Кривошапка Михайло — 98
 Крип'якевич Іван — 79
 Крохмалюк А. — 36
 Крук Іван, курінний УПА — 97,
 142
 Крук Лукіян — 99
 Кубійович Володимир — 121, 127
 Кузнецов Ніколай — 102
 Кузьмик Василь — 104, 118
 Кук Василь, заст. командира УПА
 — 161
 Кулішер Віктор І. — 48, 182
 Кумин Степан — 98
 Курманович Віктор, ген. — 17
 Кутько Петро — 99
 Куц Олекса — 51, 52
 Куценко П. — 88
 Кушнір Макар — 17
 Лаганяк Дмитро — 128
 Лебедівська Віра — 97
 Лебедь Микола — 46, 120, 140,
 163, 165
 Левицька Анастасія — 128
 Левицька Зеня — 32
 Левицький Борис — 67
 Левчук Андрій
 диви Бабій Олекса
 Легенда Іван
 диви Климів Іван
 Лемик Микола — 63, 85
 Лента Владімір — 12
 Ленкавський Степан — 46
 Лехіцькі, сестри Ю. і К. — 107
 Липа Юрій — 146
 Лис, псевдонім
 диви Хом'як Іван
 Лицар, полк., псевдонім
 диви Гасин Олекса
 Лівіцький Андрій — 53, 127
 Лімницький Ярослав
 диви Барановський Ярослав
 Ліцовський Богдан — 124
 Лопатинський Василь Тимчій
 диви Тимчій-Лопатинський
 Василь
 Любак Михайло — 100
 Мазяр Богдан — 86
 Маївський Дмитро — 153, 154
 Маїлов О., больш. консуль — 85
 Макар, псевдонім
 диви Барановський Ярослав
 Макар Василь — 145
 Макар Гринь — 128
 Макар Марія — 128

- Макар Степан — 39
 Макарушка Любомир — 136
 Макс, псевдонім
 диви Скорупський Максим
 Максимець Ганка — 98
 Малащук Роман — 119
 Малиновський, студент — 40
 Малюжинський о. Микола —
 100-101
 Малярчук Віктор — 107
 Мартин Маріян — 93
 Мартинець Володимир — 13, 50,
 121
 Мартинович Юрій — 42
 Мартинович Орест — 42
 Мартинюк Ганна, мама — 100
 Мартинюк Михайло — 181
 Мартинюк Тамара, донька — 100
 Марфієвич Тарас — 27
 Марчак Роман — 72
 Марченко Андрій — 123
 Масікевич Орест — 65, 116-117
 Масляник Олександр — 86
 Матла Зиновій — 63, 116, 118
 Маців, в'язень — 41
 Мацілінський О. — 107
 Мацях Євген — 121
 Медведев Дімітрій — 90
 Медвідь (Опришок) — 32
 Мельник Андрій — 7, 14, 15, 16, 17,
 19, 46, 50, 57, 65, 69, 74, 119,
 121, 126, 127, 137, 139, 148,
 149, 164, 168, 176, 177, 180,
 183, 188
 Мельник Іван — 38
 Мельник Кость — 15, 121
 Мельник Ярослав — 154
 Мельничук Василь — 124, 125
 Мигул Іван — 35, 36
 Микитюк Ярослав — 119
 Миколаєвич, учитель — 40
 Минович Роман — 181
 Мирон Дмитро — 63, 81-82, 151,
 152
 Митар, псевдонім
 диви Клим Іван
 Михайлюк Роман — 105
 Мицик Іван — 52, 53, 182
 Мішанич Дмитро — 30
 Мігован Юрій — 109
 Мізерний Василь Мартин — 156
 Місєвра П. — 88
 Мітринга Іван — 67, 143-144
 Міша, больш. агент — 174
 Мойсюк, підпільник — 83
 Мороз, псевдонім
 диви Федоряк Кость
 Мошинський Іван — 128
 Мусієнко, полк. УНР — 98
 Мушинський Михайло — 121
 Мюллер Гайнріх, шеф Гестапо —
 127
 Найдич Теодор — 85
 Наконечна Катря — 167-168
 Наконечний, учитель — 104
 Небелюк Роман — 27-28
 Негус, псевдонім, курінний УПА
 — 143
 Недзведзький Микола — 137, 139,
 142, 166, 171
 Недужий Тодось — 16, 88-89
 Нестор, псевдонім
 диви Кашубинський Богдан
 Нечай, командир відділу УПА —
 138
 Никорович Леся — 49
 Олег, псевдонім
 диви Онишкевич Мирослав
 або Ткачук Ілько
 Олесь О. — 68,
 Олійник Петро, командир Півд.
 Півд. Групи УПА — 142, 164
 Олійник Петро, співред. Укр.
 Слова — 69, 74, 75
 Ольжич Олег
 диви Кандиба-Ольжич Олег
 Омельченко Тиміш — 75
 Омельчук Олекса — 166
 Онацький Євген — 24, 121
 Онишкевич Мирослав — 158
 Онишкевич Юрій — 39
 Онишко, робітник — 40
 Онуфрик Богдан — 87, 133, 135,
 149-151, 188

- Оприско Марія — 41
 Органський М.
 диви Сціборський Микола
 Ординець Володимир — 151
 Орелюк Сергій
 диви Мітринґа Іван
 Орищенко, провідник ОУН на
 Житомирщину — 72, 112
 Орлик, сотник УПА (ОУН)
 диви Семенюк Антон
 Орлик Дмитро
 диви Мирон Дмитро
 Оробець Оля — 124
 Ортинський Омелян — 85
 Оршан Орест
 диви Чемеринський Орест
 Осадца Осип — 36
 Осадчук Іван — 104
 Осипенко А.
 диви Дяків Осип
 Остап, псевдонім
 диви Качинський Андрій
 Остапчук Зіна — 166
 Осташек (Грім) — 83
 Охрім, псевдонім
 диви Клячківський Роман
 Павленко, псевдонім
 диви Волошин-Горбенко
 Ростислав
 Павлюк-Гузар Ольга
 диви Гузар Ольга (Павлюк)
 Паладійчук Роман — 7, 67
 Паливода Левко — 124
 Паляниця, псевдонім
 диви Петровський, чотовий
 Панас Маріян — 41-42
 Панасюк Йосиф і родина —
 99-100
 Панчук Теофіл — 82
 Парасюк Михайло — 124
 Пасічник Андрій, студент — 178
 Пастернак, больш. провокатор —
 98
 Перебійніс, псевдонім
 диви Грицай Дмитро,
 Перевертун, професор — 81
 Перегіняк Гриць — 140
 Петлюра Симон — 91
 Петрашук Василь — 83
 Петренко Василь
 диви Кузьмик Василь
 Петренко Юліан — 123
 Петричук Василь — 187
 Петрів Всеволод, ген. — 59
 Петрів Михайло — 128
 Петровський, чотовий УПА — 144
 Петронюк Григорій — 138
 Петручок Андрій — 144
 П'єрацький Броніслав — 39, 47,
 159
 Пилик Льогина — 129
 Пилипенко Олекса — 178
 Пилипків Сидор — 144
 Пилипчук Віктор — 104
 Пиндуляк Созонтій — 82
 Підгайна Гуляк Теодосія
 диви Гуляк Теодосія
 Пізо Ірена — 88
 Піснячевський, асист. проф. — 81
 Пісоцький Микола — 172-173
 Пісоцький Степан — 172
 Позичанюк Йосиф — 149
 Полікарпенко Г.
 диви Герасименко Полікарп
 Полупранка Роман — 178
 Полянський Юрій — 79
 Поль, псевдонім
 диви Польовий Федір
 Польовий Федір — 64, 112
 148, 160
 Попадюк Володимир — 73
 Попель Степан — 35
 Попіль Ірина — 41
 Попов Іван — 93
 Попович Максим — 83
 Поремський В. — 49
 Потапенко Іван — 97
 Потічний Петро — 18
 Пригородський Микола — 124
 Приймак Василь — 178
 Пришляк Володимир — 65
 Пришляк Осип — 65
 Прокопович Борис — 142
 Прокочук Пилип — 147

- Пронченко Михайло — 97-98
 Прхала Лев, ген. — 103
 Пясецький Андрій — 121
 Рабов, енкаведист — 34-35
 Равлик Іван — 122
 Ребет Лев — 120
 Ревак Василь — 67, 112
 Рев'юк Осип — 181
 Регей Василь — 88, 106
 Рен, курінний УПА
 диви Мізерний Василь
 Мартин
 Рибчук Богдан — 119
 Різун, псевдонім
 диви Андрусак Василь
 Річка М. — 63
 Роберт, псевдонім
 диви Мельник Ярослав
 Рогач Іван — 68, 69, 74
 Рогач Анна — 74
 Роман, псевдонім
 диви Василянук Микола
 Ростислав, псевдонім
 диви Сидор Василь
 Росоха Степан — 79
 Рошко Іван — 76, 79
 Рошинська Ганна — 93, 95-96
 Рошинський Петро — 93-96
 Рубан, псевдонім
 диви Лебедь Микола
 Рудакевич Остап — 133
 Рудий, псевдонім
 диви Стельмашук Юрій
 Руський Федір — 145
 Сабов Євген — 28
 Савицький Юліан — 178
 Савур Клим, псевдонім
 диви Клячківський Роман
 Салівна, студентка — 40
 Самокіш Іван — 92
 Самотовка Ярослав — 92
 Сампара Д. — 64, 90
 Самчук Григор — 106
 Самчук Улас — 79, 104
 Саноцький Петро — 130
 Сатурський Степан Роман — 124
 Світличний В. — 16, 88
 Свобода, псевдонім
 диви Карачевський Осип
 Селешко Михайло — 121
 Сельський Роман — 124
 Семака Іван — 181
 Семенюк Антін — 139
 Семчишин Михайло — 122, 178
 Сенік-Грибівський Омелян — 16,
 64, 65, 66, 182
 Сенишин Микола
 диви Лемик Микола
 Серчишин Іван — 171
 Сидор Василь — 151-152
 Сидор Осип — 49, 151-152
 Сидорук В. — 122
 Сихліцький Михайло — 189
 Сич Роман
 диви Сушко Роман, полк.
 Сімович Василь, проф. — 78
 Сірецький Богдан — 64, 107
 Сіроманець, псевдонім
 диви Макар Василь
 Скоморовський Роман — 26
 Скорупський Максим — 18, 19,
 112, 140, 165, 171, 174
 Скурський Микола — 93
 Сливинський Осип — 129
 Слободян Євген — 176
 Смок, псевдонім. провідник СБ
 — 173-174
 Смоляр Трифон — 165
 Собінський Станіслав — 134
 Собко Василь — 144
 Сокіл, псевдонім
 диви Дарійчук І.
 Соколовський Юрій (Утьо) —
 168-169
 Солтис Михайло — 138, 145, 146
 Спольський Роман — 86
 Сонар, псевдонім
 диви Увахів Юрій
 Стадник Роман — 181
 Сталін Йосиф — 20, 48, 59
 Стасів Володимир — 99
 Стасюк Микола — 89, 90
 Стахів Володимир — 46, 120, 121,
 176

- Стахів Ярослав — 120
 Стегура Грицько — 30
 Стельмашук Юрій — 146-147
 Стерчо Андрій — 30
 Стерчо Петро — 21, 116
 Стефанюк Дмитро — 41
 Стецюк о. Володимир — 135
 Стецько Ярослав — 60, 75, 119, 120, 121, 123, 176, 178
 Стіженко, підпільник — 167
 Столяр Галина — 131, 132
 Стратієнко Андрій — 88, 114
 Струтинська Ганна
 диви Рошинська Ганна
 Сурмач, кер. ексекутиви ОУН у Радомишлі — 72
 Суховерський А. - 107
 Суховерський Євген — 76, 82
 Суховерські сестри Тоська і Євгенія — 76, 80
 Сухолотюк Омелян — 124
 Сушко Роман, полк. — 16, 148, 149, 156, 168, 170, 182, 190
 Сціборський Микола — 16, 64, 65, 66, 75, 106, 149, 182
 Табачук Сергій — 167
 Тарас, псевдонім
 диви Маїєський Дмитро
 Тарнавський Зенон — 15
 Татомир Володимир — 43
 Тацінець Федір — 28
 Теліга Михайло — 68, 69, 76, 77, 78
 Теліга Олена — 68, 69, 76, 77, 78
 Терен, псевдонім
 Бобик Микола
 Тесля Степан — 100
 Тимошук Олекса — 145
 Тимошук Протас — 104
 Тимчій-Лопатинський Василь — 32
 Тихович Володимир — 124
 Тишинюк Олекса — 84
 Ткачук Іван — 34
 Ткачук Ілько — 142
 Тодорюк Володимир — 83
 Токар, псевдонім
 диви Гулян Юліан
 Тураш Мирослав — 31-32, 182
 Турлик Корнель — 82
 Тюшка Осип — 120, 178
 Українка Леся — 11, 77
 Урбан Омелян
 диви Сенник-Грибовський О.
 Утьо, псевдонім
 диви Соколовський Юрій
 Федак Володимир — 177
 Федевич, підпільник — 67
 Федорак Кость — 99
 Федорук Нітефор — 167
 Федорчук, підпільник — 167
 Фім'як Осип — 128
 Франк Ганс, ген.-губ. — 127
 Франко Іван — 78, 127
 Франко Франціско, диктатор Еспанії — 75
 Хамула Богдан — 44
 Харжевська Дарія — 124
 Харкевич Мирослав — 124
 Химинець Юліан — 74, 116, 118
 Хмельовський О. — 181
 Хома Василь — 72
 Хом'як Іван — 128
 Христенко Лука — 88
 Хрін, псевдонім
 диви Недзведзький Микола
 Царук Микола — 36
 Цималюк Іван — 99
 Цимбалюк Василь — 128
 Чайка, псевдонім
 диви Стасів Володимир
 Чарнецький о. Микола, єпископ — 179
 Чарториський Микола С. — 188
 Чемеринська Анна — 121
 Чемеринська Дарія — 75, 76, 79-80, 109
 Чемеринський Орест — 17, 32, 74, 75
 Чемеринський о. Ярослав — 32
 Чередниченко Теодот — 81
 Черкавський Юрій — 95
 Черкес, псевдонім
 диви Солтис Михайло
 Чмола Іван — 33-34

Чорнота, псевдонім
 диви Штуль Василь
 Чубчик Іван
 Кедюлич Іван
 Чугайстер, псевдонім
 диви Чумак, повстанець
 Чумак, повстанець — 171
 Чумак, псевдонім
 диви Мельничук Василь
 Чупринка Тарас, ген.
 диви Шухевич Роман
 Чучман Осип — 17
 Шаблюк, псевдонім
 диви Позичанюк Йосип
 Шанковський Лев — 63, 116
 Шахай Д., псевдонім
 диви Позичанюк Йосип
 Швед Євген — 86
 Шевченко Тарас — 77, 84
 Шелест, псевдонім
 диви Сидор Василь
 Шептицький Андрей, митроп. —
 127
 Шерстюк Сергій — 97, 98
 Шморгун Михайло — 143
 Шнобель, дівчина — 41
 Шолом, псевдонім
 диви Голяш Гриць
 Шпитко Юрко — 82
 Шрам Марко, псевдонім
 диви Гуляк Юліан
 Штендера Євген — 18
 Штепа Кость — 69
 Стефан Августин — 29
 Штуль Василь — 142, 171
 Штуль Олег - 68, 69-70, 121, 171
 Шубельський Ігор — 64, 65, 67
 Шугай, псевдонім
 диви Позичанюк Йосип
 Шулік, псевдонім
 диви Духник Володимир
 Шульга Євген — 64, 65, 67
 Шум, псевдонім
 диви Браславський Євстахій
 Шумук Данило — 173
 Шухевич Роман — 46, 59, 152, 153,
 159-162
 Шухевич Юрко — 160
 Щерський Сергій — 167
 Щигельський Володимир —
 156-158
 Щука Роман, чотар
 диви Шухевич Роман
 Юзевський Генрик, волинський
 воевода — 51
 Юлько, псевдонім
 диви Гасин Олекса
 Юра, псевдонім
 диви Бойко Теодор
 Юрчик Петро — 99
 Юрчинська Надія — 36
 Юрчинський Остап — 36
 Юрчинський Юра — 37
 Яворенко, псевдонім
 диви Босюк Тиміш
 Яворів Гриць — 178
 Яворський, вислужник Гестапо
 — 82
 Яворський Віктор — 86
 Якимчук Іван, член СБ — 168
 Яковенко І., проф. — 69, 74, 76
 Якубович Роман — 82
 Яремчук Ірина — 124
 Яри Ріхард — 46, 47
 Яськевич Леонід — 142
 Яхно Володимир — 90
 Яценюк Олександр — 72,
 163-164, 189
 Яців Дмитро — 123, 178
 Яцунь Іван — 181
 Яшан Василь — 170